

Institutt for forsvarsstudier (IFS)

Tollbugt. 10, 0152 Oslo, Norge

Institutt for forsvarsstudier er en faglig uavhengig institusjon som forvaltningsmessig er underlagt Forsvarets skolesenter (FSS), og som står under tilsyn av Rådet for forsvarsstudier med representasjon fra Forsvarets overkommando, Forsvarsdepartementet, Forsvarets høyskole og Universitetet i Oslo. Instituttet driver forskning innenfor tre områder: Militærteori og strategiske studier, norsk sikkerhetspolitikk, forsvarpolitikk og forsvarskonsept, og internasjonale konflikt- og samarbeidsmønstre.

Direktør: Professor Rolf Tamnes

Forsvarsstudier tar sikte på å være et forum for forskningsarbeider innenfor institusjonens arbeidsområder. De synspunkt som kommer til uttrykk i publikasjonen, står for forfatterens egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med samtykke fra forfatteren.

Redaktør: Knut Amund Surlien

Norwegian Institute for Defence Studies (IFS)

Tollbugt. 10, N-0152 Oslo, Norway

Institutt for forsvarsstudier - Norwegian Institute for Defence Studies is an independent institute administratively attached to the Norwegian Defence Education Centre. Its activities are supervised by the Council for Defence Studies, composed of representatives from the Defence Command, the Ministry of Defence, the National Defence College, and the University of Oslo. The Institute conducts independent research on military theory and strategic studies, on Norwegian defence and security issues, and on international patterns of conflict and cooperation.

Director: Professor Rolf Tamnes

Forsvarsstudier - Defence Studies - aims to provide a forum for research papers within the field of activities of the Norwegian Institute for Defence Studies. The viewpoints expressed are those of the authors. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Knut Amund Surlien

Trykk: Hamtrykk A/S

ISSN 0333-3981

“Et ikke ubetydelig bidrag”

Fridtjof Nansens hjelpearbeid
i Russland og Ukraina, 1921–1923

Carl Emil Vogt

Innholdsfortegnelse

Forkortelser og russiske begreper	5
Innledning	7
Tidligere fremstillinger av hjelpearbeidet	9
Norsk litteratur	9
Sovjetisk og russisk litteratur	12
Sultkatastrofen	17
Kort om sulten og dens omfang	17
Forspill	22
Herbert Hoover og American Relief Administration	22
Hoover-planen	24
Fisk til Petrograd	29
Appellen fra Gorkij	31
Avtalene om hjelpearbeidet	35
Kampen i Folkeforbundet	40
Organisasjonen	47
Nansen-misjonens dobbeltrolle	47
Kontorene	48
Andre organisasjoner under paraplyen	51

Arbeidet i praksis	53
Et livsfarlig engasjement	53
Hvor var Nansen-misjonen representert?	56
Hjelpearbeidets omfang	57
Svinn	62
Skrøpelig økonomi	64
Folkeforbundet inn?	70
Nedleggelse av Nansen-misjonen?	76
Siste akt	78
Videre engasjement	78
Omfanget frem mot nedleggelsen	81
Pakkeforsendelser	84
Russerne om pakkeforsendelsene	88
Jordbruksstasjonene	90
Samarbeidet med russerne	92
Nedleggelsen	94
Etterspill	98
Nansen-misjonens funksjon for bolsjevikene	99
Konklusjon	101
Litteratur og kilder	104
Aviser	110
Utrykte kilder	110
Russiske arkiver	110
Nasjonalbiblioteket i Oslo, Håndskriftsamlingen	111
Riksarkivet :	112
Vedlegg:	113
Nansen-Tsjitsjerin-avtalen av 27. august 1921	114
ARA-avtalen av 20. august 1921.....	123
Summary	130

Forkortelser og russiske begreper

ARA	<i>American Relief Administration</i>
CISR	<i>Comité International de Secours à la Russie</i> (Den internasjonale komité for hjelp til Russland), populært kalt Nansen-misjonen
Desjatina	Russisk flatemål, tilsvarer 1,09 hektar eller ca. 11 mål (dekar)
Funt	Russisk vektenhet, tilsvarer 409,5 g
ILO	<i>International Labour Organisation</i> , opprinnelig under Folkeforbundet, eksisterer fortsatt som en del av FN-systemet
IRRE	<i>International Russian Relief Executive</i> , organet i Moskva som skulle lede Nansens hjelpearbeid med deltagelse både fra den russiske regjering og Nansen-misjonen
Pomgol	<i>Komitet pomosjtsji golodajusjtsjim</i> (Komiteen for hjelp til de sultende), dvs. den offisielle russiske hjelpeorganisasjonen
Posledgol	<i>Komitet po borbe s posledstvijami goloda</i> (Komiteen for kamp mot følgene av sulten), dvs. Pomgols etterfølger
Pud	Russisk vektenhet, tilsvarer 16,3 kg
RSFSR	<i>Rossijskaja Sovetskaja Federativnaja Sotsialistitsjeskaja Respublika</i> (Den russiske sosialistiske føderative sovjetrepublikk)
Sovnarkom	<i>Sovet narodnykh komissarov</i> (Rådet av folkekommissærer), den sovjetiske regjeringen
USSR	<i>Ukrainskaja Sovetskaja Sotsialistitsjeskaja Respublika</i> (Den ukrainske sosialistiske sovjetrepublikk)

Innledning

I 1922 mottok Fridtjof Nansen Nobels fredspris. Han sto da midt oppe i det meget vanskelige og krevende arbeidet med å skaffe mat til sultofrene i Russland og Ukraina. Russland var rammet av en alvorlig hungersnød, som alt i alt kan ha kostet mer enn fem millioner menneskeliv. Sulten var særlig merkbar i områdene rundt Volga, i det sørlige Ukraina og Nord-Kaukasus. Den mest alvorlige hungersnøden var overstått høsten 1922, men også inn i 1923 trengtes betydelige forsyninger av mat til Russland og Ukraina. Nansens hjelpearbeid startet høsten 1921 og ble avsluttet i august 1923.

Lite har vært kjent om Nansens hjelpearbeid. Likevel er arbeidet omtalt en rekke steder, og det er dannet klare, populære forestillinger om hjelpearbeidet. Den foreliggende studien er den første kildebaserte undersøkelsen som er foretatt på dette området. Et viktig siktemål har hele tiden vært å finne ut av hva Nansens innsats i Russland egentlig besto i. Spørsmålet blir da hvordan bildet som avtegner seg stemmer overens med våre forestillinger om Nansens hjelpearbeid. Denne studien er et første skritt i retning av en bedre forståelse av en viktig del av Nansens internasjonale humanitære innsats.

Tidligere fremstillinger av hjelpearbeidet

Det finnes store mengder litteratur om Fridtjof Nansen. Overraskende nok er lite grundig kildebasert arbeid gjort rundt Nansens humanitære arbeid. Det eneste unntaket er Berit Tolleshaugs bok fra 2001 om Nansens rolle i den gresk-tyrkiske flyktningutvekslingen.¹ Ingen studier er gjort av Nansens hjelpearbeid i Russland og Ukraina, som bare er kort omtalt i biografier og annen litteratur. En mulig årsak kan være at kildene delvis har vært vanskelig tilgjengelige.

Norsk litteratur

I 1931, allerede ett år etter Nansens død, utkom den første Nansen-biografien.² Den var ført i pennen av Jon Sørensen og tegnet i det store og hele et heltebilde av Nansen. Hjelpearbeidet i Russland fremstilles som en heltebragd på linje med alt annet Nansen hadde utrettet. I 1955 kom en biografi ført i pennen av Nansens datter Liv; heller ikke denne gir en kritisk vurdering av hjelpearbeidet i Russland.³ Noe grundigere er omtalen av

¹ Berit Tolleshaug: *Fridtjof Nansen. En norsk helt i en gresk tragedie?*, Oslo 2001.

² Jon Sørensen: *Fridtjof Nansens saga*, Oslo 1931.

³ Liv Nansen Høyer: *Nansen og verden*, Oslo 1955.

Nansens innsats mot hungersnøden i svensken Rolf Edbergs Nansen-biografi fra 1961.⁴ Men også her er det feil og misforståelser. Edberg hevder for eksempel at Nansens avtale med de russiske myndighetene var en forutsetning for at den amerikanske hjelpeorganisasjonen American Relief Administration (ARA) kunne drive sitt nødhjelpsarbeid i Russland.⁵ ARA hadde imidlertid inngått en avtale om forsyninger til sultofrene en uke før Nansens avtale kom i stand. Edberg påpeker likevel at ARAs arbeid hadde større omfang enn Nansen-misjonens. Samme år som Edbergs bok kom ut, ga Per Vogt sin versjon av historien om nødhjelpsarbeidet. Her gis igjen Nansen urettmessig æren for det amerikanske hjelpearbeidet.⁶

I 1973-74 utkom Tim Greves Nansen-biografi i to bind.⁷ Greve, som for øvrig var gift med et av Nansens barnebarn, tegnet et grundig og relativt nyansert bilde av Nansen. Men heller ikke han er i stand til å stille kritiske spørsmål om hjelpearbeidet i Russland. Som sine forgjengere blir Greve hengende fast i overleverte forestillinger om at arbeidet var en suksess. Vi kan blant annet lese at Nansen-misjonen "rådte over et effektivt apparat og relativt store midler".⁸ Som vi skal se er ikke dette en særlig dekkende beskrivelse. Greve gjorde ingen overslag over mengden nødhjelp Nansen-misjonen leverte. Han foretok heller ingen sammenligning med ARA og deres arbeid.

Like ukritisk er Øystein Sørensen i sin Nansen-biografi fra 1993. Der heter det: "Selv om han bare måtte basere seg på frivillige, private midler, var Nansens hjelpearbeid til Russland

⁴ Rolf Edberg: *Fridtjof Nansen Europeeren. En studie i vilje og godvilje*, Oslo 1961.

⁵ Det finnes en del litteratur om ARA. Se først og fremst Harold H. Fisher: *The famine in Soviet Russia 1919-1923. The operations of the American Relief Administration*, New York 1927 og Benjamin Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia. 1921-1923*, Stanford 1974.

⁶ Per Vogt (et al.): *Fridtjof Nansen. Liv og gjerning*, Oslo 1961.

⁷ Tim Greve: *Fridtjof Nansen 1861-1905*, Oslo 1973; Greve: *Fridtjof Nansen 1905-1930*, Oslo 1974.

⁸ Greve: *Fridtjof Nansen 1905-1930*, s. 178.

en suksess." Sørensen ga uttrykk for det samme i et intervju i *Aftenposten* i 1999: "Nansen har fått sin plass i verdenshistorien på grunn av sitt humanitære arbeide, ikke minst på grunn av sin innsats i Sovjet-Ukraina. Andre humanitære operasjoner kan vi i dag sette et spørsmålsteget ved [...]. Det gjelder hovedsakelig det grep han gjorde under flyktningekatastrofen i krigen mellom Hellas og Tyrkia, hvor tyrkiske og greske minoriteter ble tilbakeført til sine hjemland."⁹ Vi får et klart inntrykk av at Sørensen mener arbeidet mot sulten nærmest er hevet over problematisering og nærmere gransking.

Først ved utgivelsen av Roland Huntfords Nansen-biografi i 1996 ble det stilt fruktbare og kritiske spørsmål til Nansens hjelpearbeid i Russland. Huntford så klart at Nansens nødhjelpsarbeid var betraktelig mindre enn ARA. Han påpekte at Nansen-misjonen i stor grad var preget av administrative problemer, med unntak av Vidkun Quislings avdeling i Ukraina.¹¹ Huntford fremstiller Nansen som naiv overfor sovjetmyndighetene, og hevder at Nansen i det store og hele ble utnyttet av bolsjevikene. Nansen blir sett som bolsjevikregimets redningsmann gjennom sine oppkjøp av korn for sovjetmyndighetene. Huntfords fremstilling av hjelpearbeidet er imidlertid forholdsvis overfladisk, og han legger ikke skjul på at det er polarhelten han er mest opptatt av. Huntfords beskrivelse av Nansens innsats skjemmes dessuten av et dårlig skjult ønske om å velte helten ned fra pedestallen.¹²

Misforståelsene rundt Nansens hjelpearbeid har etter hvert slått rot i nordmenns bevissthet. I norske leksika er kunnskapen

⁹ Øystein Sørensen: *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*. Oslo 1993, s. 113.

¹⁰ *Aftenposten*, 13.11.1999.

¹¹ Se i denne forbindelse omtale av Nansens hjelpearbeid i Hans Fredrik Dahl: *Vidkun Quisling. En fører blir til*, Oslo 1991 og Kirsten Seaver: *Aleksandra Voronine. Quislings unge hustru*, Oslo 1999.

¹² Roland Huntford: *Nansen. The explorer as hero*, London 1997, s. 511-514. Boken fines også i norsk utgave, noe forkortet og uten kildehenvisninger: *Fridtjof Nansen. Mennesket bak myten*, Oslo 1996.

om ARAs hjelpearbeid etterhvert så godt som forsvunnet.¹³ Derfor burde man kanskje ikke engang bli overrasket over fremstillingen Bodil Stenseth gir i en prestisjefylt publikasjon utgitt av Det norske Nobelinstitutt: "Nansenmisjonen' i Russland, som ble finansiert av president Hoovers fond og den amerikanske regjeringen, reddet sju millioner mennesker fra sultedøden."¹⁴ For det første var ikke Herbert Hoover president i 1921-23, for det andre finansierte ikke hans "fond" og den amerikanske regjeringen Nansen-misjonens arbeid i Russland, og for det tredje reddet ikke Nansen-misjonen syv millioner mennesker fra sultedøden.¹⁵

Sovjetisk og russisk litteratur

I Russland er Nansen, kanskje i enda sterkere grad enn i Norge, blitt fremstilt som helt. Det humanitære arbeidet vies imidlertid ikke særlig stor plass i litteraturen om Nansen. Det omtales gjennomgående svært kort helt til slutt i bøkene. I biografiene, enten de er beregnet på barn, ungdom eller voksne, er hovedvekten lagt på Nansens polarekspedisjoner. I regelen blir arbeidet mot sulten trukket frem som en kamp Nansen forgyves førte mot de hardhudede og skruppelløse kapitaliststatene i Vest-Europa. En viss sannhet er det jo også i dette; de europeiske regjeringene tok aldri på seg ansvaret for å redde Russlands millioner av sultende. Dette står i skarp kontrast til den amerikanske holdningen. Kongressen i Washington bevilget

¹³ Se for eksempel artiklene om Nansen og Herbert Hoover i: *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, Oslo 1997; *Aschehougs konversasjonsleksikon*, Oslo 1971; *Fakta. Norsk konversasjonsleksikon*, Oslo 1948; *Arbeidernes leksikon*, Oslo 1935. I de to eldste leksika er bevisstheten om Hoovers arbeide tilstede. I de to nyeste er den så godt som borte.

¹⁴ Bodil Stenseth: "Fridtjof Nansen – Nasjonsbygger og internasjonallist," *Det norske Nobelinstituttets skriftserie*, vol. 2, nr. 3, Oslo 2001.

¹⁵ I tillegg til den nevnte litteraturen finnes også et kort, upublisert manuskript fra 1992 som befinner seg i biblioteket til Det norske Nobelinstitutt, Camilla Birgitte Nilsen: "An analysis of Fridtjof Nansen's motives and role in organizing the European aid to Russia after the Bolshevik Revolution." Heller ikke i dette kommer nye perspektiver frem.

betydelige summer til nødhjelp til Russland. Midlene ble overdratt til hjelpeorganisasjonen ARA. Den store amerikanske innsatsen kommer i liten grad frem i russisk litteratur. I den grad ARA nevnes er det i nedsettende vendinger.

Et annet gjennomgående trekk ved den russiske litteraturen er at Nansens rolle i hjelpearbeidet overdrives dramatisk. Det står for eksempel å lese i en seriøs Nansen-biografi at Nansen samlet inn et "titalls millioner dollar" til arbeidet.¹⁶ Som vi skal se er dette galt. Heller ikke i denne biografien behandles imidlertid Nansens hjelpearbeid særlig grundig. Utover biografiene finnes et par artikler som spesielt tar opp Nansens hjelpearbeid. Den første av disse er fra 1962.¹⁷ Her trekkes Nansen frem som "en oppriktig venn av de sovjetiske folkene". Nansen gjorde en heroisk innsats for å få de europeiske regjeringene til å bevilge penger til hjelpearbeid i Russland, men pengene kom aldri. "[S]iden han var et beskjedent menneske overdrev ikke Nansen betydningen av sitt hjelpearbeid og satte stor pris på det enorme arbeidet Kommunistpartiet og sovjetmakten la ned for å bekjempe sulten." Kontrasten er stor til behandlingen av ARA. Mens Nansen-misjonen var filantropisk, drev ARA mest undergravende virksomhet. Organisasjonen ønsket til og med å fremme "klerikalisme og sionisme". I det store og hele gir artikkelen uttrykk for det vi kan kalle det sovjetiske syn på Nansen. Han fremstilles som helt. Heltestatusen skyldes i denne forbindelse hovedsakelig to forhold: Han hjalp mennesker i nød og var en sann venn av kommunistregimet. Dette er en grov forenkling av virkeligheten. Nansen kan neppe kalles venn av bolsjevikene. Han mente deres regjeringstid snart ville være over, og at det russiske folk ville overta makten. Likevel kjempet Nansen for å få Sovjet-Russland opptatt i Folkeforbundet. Nansens forhold til bolsjevikene var motsetningsfylt.

¹⁶ V.M. Pasetskij: *Fritof Nansen. 1861-1930*, Moskva 1986, s. 313.

¹⁷ N.P. Barinov og B.P. Gerasimov: "O dejatelnosti F. Nansena po okazaniyu pomoshtsi golodaiushtsim v Rossii (1921-1922 gg.)," *Istoritsjeskij arkhiv*, 8. årgang, nr. 3, mai-juni 1962, s. 57-69.

Den sovjetiske aversjonen mot ARA kommer enda klarere frem i en artikkel fra 1949. Allerede i tittelen, "ARAs anti-sovjetiske virksomhet i Sovjet-Russland", er tendensen åpenbar. Det blir likevel innrømmet at ARA "førte inn i landet vårt betydelige mengder matforsyninger", men hensikten var å undergrave sovjetregimet. ARAs hjelpearbeid ses som en forløper for Truman-doktrinen og Marshall-hjelpen; to nye "amerikanske imperialistiske intriger" for å undergrave kommunismen.¹⁸ Etter Stalins død kom imidlertid en ny tone inn i omtalen av hjelpearbeidet. I en artikkel fra 1963 tallfestes faktisk ARAs og Nansen-misjonens bidrag til hjelpearbeidet i Sovjet-Russland: Der oppgis det at Nansen-misjonen sendte inn 13,5% av de totale utenlandske forsyningene, ARA 81,8%. Det påpekes imidlertid også her at ARA hadde en "halvkrigersk karakter", "var grunnlagt for å føre kamp mot revolusjonære bevegelser og for å styrke den amerikanske imperialismen i land som var rammet av følgene av den første verdenskrig, under dekke av å sende matvarer og annen nødhjelp".¹⁹

I sovjetiske oppslagsverk er behandlingen av hjelpearbeidet tilsvarende. Nansen får gjennomgående rosende omtale, mens Hoover og ARA omtales i nedsettende ordelag. I andreutgaven av Den store sovjetiske ensyklopedien fra 1950-tallet står det blant annet at Nansen hadde "dyp sympati for Sovjetunionen og var en av organisatorene av hjelp til de sultende i Volga-området i 1921".²⁰ Annerledes er det med Herbert Hoover. Han beskrives kort og godt som en "reaksjonær amerikansk politiker".²¹ Omfanget og betydningen av ARAs hjelpearbeid

¹⁸ A.N. Kogan: "Antisovjetskie dejstvija amerikanskoj administratsii pomosjtsji (ARA) v sovjetskoj Rossii v 1921-1922 gg.", *Istoritsjeskie zapiski*, Moskva, vol. 29, 1949, s. 3-32.

¹⁹ P.A. Agrikov, A.S. Basjkirov og I.A. Lytsjev: "Vojna s golodom v povolzje v 1921-1922 gg.", *Istorija SSSR*, nr. 1, 1963, s. 142-157.

²⁰ *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 2. utgave, bind 29, Moskva 1954, s. 102-103.

²¹ *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 2. utgave, bind 13, Moskva 1952, s. 176.

berøres overhodet ikke.²² ARA beskrives utelukkende som en antisovjetisk kamporganisasjon full av spioner. Man kan imidlertid spore en utvikling i omtalen av Hoover og ARA. Førsteutgaven av ensyklopedien fra 1930 gir Hoover en noe mer rettferdig omtale, og leseren opplyses i det minste om at "ARA tok på seg å levere matvarer til de sultrammede områdene i Sovjet-Russland".²³ ARA samlet imidlertid samtidig "verdifulle informasjon for det amerikanske borgerskap" om økonomiske forhold i Sovjet-Russland. Den amerikanske historikeren Benjamin Weissman har i sin bok om Hoover og ARA vist hvordan den amerikanske hjelpeorganisasjonen gradvis ble diskreditert og til slutt luket vekk fra de sovjetiske oppslagsverkene.²⁴ I tredjeutgaven av ensyklopedien fra 1970-tallet finnes det ingen artikkel om ARA. Organisasjonen nevnes så vidt i den generelt negative omtalen av Hoover, men leseren får ingen opplysninger om hva slags organisasjon ARA var eller hva den drev med. En artikkel om ARA er riktignok beholdt i den ukrainske utgaven av ensyklopedien fra 1978, men denne er gjennomgående negativ i tonen.²⁵ Nansen får hele veien pene karakteristikk.²⁶

I 1993 kom en ny russisk artikkel om Nansens hjelpearbeid. Denne er, så vidt vites, det første som er skrevet om emnet etter Sovjetunionens sammenbrudd, og den gir derfor enkelte nye perspektiver. Heltebildet av Nansen opprettholdes, men Nansen kritiseres for å ha vært for naiv overfor sovjetmyndighetene. Artikkelen er gjennomsyret av bitterhet overfor kommunistene, noe som ikke er uvanlig i nyere russisk historieskrivning. Av spesiell interesse er det å merke seg at ARAs arbeid ikke nevnes

²² *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 2. utgave, bind 2, Moskva 1950, s. 582.

²³ *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 1. utgave, bind 19, Moskva 1930, s. 350-51.

²⁴ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 184-188.

²⁵ *Ukrainskaja sovetskaja entsiklopedija*, bind 1, Kiev 1978, s. 159.

²⁶ *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 3. utgave, bind 7, Moskva 1972, s. 432; *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija*, 3. utgave, bind 17, Moskva 1974, s. 237-238.

med ett ord. I så måte viderefører forfatteren den sovjetiske historieskrivingen: Nansen tillegges æren for alt det utenlandske hjelpearbeidet, på bekostning av ARA og de andre hjelpeorganisasjonene.²⁷

En rekke misforståelser og skjevheter i omtalen av Nansens og ARAs hjelpearbeid bør korrigeres. Som vi har sett gjelder dette både russisk og norsk litteratur. I den russiske litteraturen kommer ARAs viktige rolle i arbeidet mot sulten bare tidvis frem. Nansen gis i utstrakt grad æren for alt det utenlandske hjelpearbeidet. Omtrent det samme kan sies om den norske litteraturen. Her er også ARAs hjelpearbeid nærmest forsvunnet fra fremstillingene. Som i den russiske litteraturen gis Nansen så godt som all æren for det samlede utenlandske hjelpearbeidet i Sovjet-Russland.

²⁷ E. Zavadskaja: "Nansen i Rossija," *Znanie – sila*, nr. 11, 1993, s. 132-137.

Sultkatastrofen

Kort om sulten og dens omfang

Sultkatastrofer var ikke noe nytt i Russland. Fra 1875 til 1921 gikk knapt ett eneste år uten at innbyggere i ett eller flere guvernementer opplevde sult. Det ble rapportert om alvorligere tilfeller av sult i 1877, -84, -91, -92, 1906 og 1911. Hungersnøden i 1891-92 rammet uten tvil hardest av disse. Den kan ha kostet så mange som 650 000 menneskeliv. De stadig tilbakevendende problemene skyldtes kanskje i første rekke at Russland hadde et meget gammeldags jordbruk. Bruk av treplog og skjæring av korn med sigd var fremdeles det vanligste. 85% av Russlands befolkning var bønder. Jordbruket var også svært utsatt for klimatiske variasjoner. Når det inntraff tørke, sviktet avlingene totalt. Svikt i avlinger er imidlertid ikke nok til å forklare hvorfor hungersnøden i 1921-1922 fikk så betydelig omfang som den gjorde. Mer enn fem millioner mennesker kan ha mistet livet som følge av sulten og sultrelaterte sykdommer, i første rekke tyfus.¹

Frem mot 1. verdenskrig hadde det funnet sted en produksjonsøkning i jordbruket, men denne ble ødelagt av verdenskrigen. 17 millioner menn ble mobilisert og dermed tatt ut av

¹ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 470-476; R.W. Davies, M. Harrison og S. Wheatcroft (red.): *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, Cambridge, 1994, s. 63.

produktivt arbeid. Matvareproduksjon og distribusjon ble rammet meget hardt. Under revolusjonen tok bøndene jorden fra godseierne. Dette førte til at de største og mest effektive brukene ble ødelagt. Moderne jordbruksredskaper ble spredt på mange hender og ble ofte stående og ruste i stykker. Den lille gruppen av private bønder som hadde vokst frem under statsminister Pjotr Stolypins reformer forsvant. Disse bøndene hadde ofte vært de dyktigste og mest arbeidsomme.²

Bolsjevikene overtok makten i Russland høsten 1917. De sørget raskt for å slutte fred med Tyskland, men måtte kjempe mot interne fiender i flere år ennå. Borgerkrigen mellom de hvite og de røde var ikke over før i 1920. I tillegg kom krigen med Polen i 1920. Kamphandlingene hadde i lengre perioder gjort store deler av de mest produktive jordbruksarealene til slagmark. Begge parter i borgerkrigen så seg nødt til å drive en hard politikk overfor bøndene. Landsbyer ble lagt øde, korn beslaglagt. Enkelte mindre invasionsstyrker rykket inn fra fiendtlig innstilte stater for å støtte de hvite, men dette hadde begrenset betydning. Viktigere var handelsblokaden som ble innført mot Sovjet-Russland. Blokaden var i funksjon frem til januar 1920, men også etter dette tok det lang tid før de økonomiske forbindelsene med omverdenen ble normalisert.

Etter verdenskrigen, revolusjonene i 1917 og kaoset som fulgte med borgerkrigen, ble bøndene på landsbygda i stor grad overlatt til seg selv. Dette førte til at landsbykommunen fikk en renessanse; dens betydning ble større enn noen gang. Godseierne hadde forsvunnet som en følge av revolusjonen. Statlige og lokale myndigheter var så godt som fraværende på landsbygda under borgerkrigen. Statsapparatet var svekket gjennom mange års krise, og bøndene på landsbygda var kanskje i større grad enn noen gang tidligere adskilt fra resten av samfunnet. De nye bolsjevikiske makthaverne forsøkte å gjenvinne kontrollen. Ett av tiltakene som ble tvunget igjennom var den såkalte

² Fisher: op.cit., s. 480-486; Lewis H. Siegelbaum: *Soviet State and Society between Revolutions, 1918-1929*, Cambridge 1992, s. 40.

prodrazviorstka, det vil si at Den røde hærs soldater ble sendt ut for å beslaglegge korn fra bøndene. Fattige bønder ble også organisert for å delta i beslagleggingene. Denne brutale politikken, som var en del av den såkalte krigskommunismen, ble sett som nødvendig under borgerkrigen. Den skulle sikre forsyninger ikke bare til hæren, men også til byene.³

Beslagleggelser av korn fortsatte mange steder inn i 1921, til tross for at borgerkrigen var over.⁴ På denne måten mistet bøndene sine nødvendige reserver av mat og såkorn. To år på rad med tørke og dårlige avlinger førte til at situasjonen i Volga-området ble desperat. Landskapet ble lagt øde, og sykdommer som tyfus og kolera herjet. Husdyrene døde eller ble slaktet for å skaffe mat, og jordbruksproduksjonen stoppet opp. Folk flyktet hals over hode fra denne hardt rammede regionen. Deler av det sørlige Ukraina og Krim var i en lignende situasjon.⁵ Sult-området var svært stort. Det strakte seg langt utover det ofte så hardt rammede Volga-området. Mot øst strakte det seg helt inn i Ural, mot vest inn i Ukraina og mot sør inn i Transkaukasia (dagens Georgia, Armenia og Aserbajdsjan).⁶

Sultkatastrofen var et faktum allerede før innhøstingen i 1921. Avlingene for 1920 hadde vært svært dårlige, bare 54% av den gjennomsnittlige avlingen i årene 1909-13. I 1921 ble avlingene enda verre: kun 43% av det årlige gjennomsnittet i samme periode. I tillegg var situasjonen langt alvorligere i de hardest rammede områdene. Katastrofen i 1921-23 hadde et

³ Siegelbaum: op.cit., s. 41-45; Orlando Figes: *Peasant Russia, Civil War. The Volga Countryside in Revolution (1917-1921)*, Oxford 1989, s. 260-267.

⁴ Figes: op.cit., s. 267-273.

⁵ Om situasjonen i Ukraina, se for eksempel Roman Serbyn: "The Famine of 1921-1923: A Model for 1932-1933" i Serbyn og Krawchenko (red.): *Famine in Ukraine 1932-1933*, Edmonton 1986; Kazuo Nakai: "Soviet Agricultural Policies in the Ukraine and the 1921-1922 Famine," *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 6, nr. 1, mars 1982, s. 43-61.

⁶ Charles M. Edmondson: "The politics of hunger. The Soviet response to famine 1921," *Soviet Studies*, vol. 29, nr. 4, oktober 1977, s. 506.

større omfang enn selv hungeren i 1891–92.⁷ Ved slutten av året 1921 ble det offisielt slått fast at høsten hadde sviktet i mer enn 14 millioner *desjatiners*⁸ av totalt 38 millioner *desjatiners* i de europeiske delene av Sovjet-Russland. Naturalskatten for 1921–22 var på forhånd beregnet til 240 millioner *pud*,⁹ men bare 150 millioner *pud* kom inn.¹⁰

Det tok lang tid før sovjetmyndighetene offisielt erkjente hungersnøden. Men i juli 1921 innrømmet myndighetene at store mengder sultende mennesker trengte nødhjelp. Tallet ble satt til 10 millioner. Pravda hadde imidlertid allerede 26. juni hevdet at så mange som 25 millioner mennesker var rammet av katastrofen. I desember samme år ble det offisielle anslaget også oppjustert til 22 millioner.

Anslagene over antall dødsfall som følge av sulten, varierer stort. Den britiske historikeren Alec Nove nøyer seg med å skrive: "Uncounted millions died."¹¹ Robert Conquest anslår tallet til fem millioner.¹² Historikerne Wheatcroft og Davies skrev i 1994 at det totale antallet døde som følge av sulten og sultrelaterte, sykdommer kan ha oversteget fem millioner.¹³ Den amerikanske historikeren Benjamin Weissman konstaterer ganske enkelt i sin bok om ARA at sultens faktiske omfang sannsynligvis aldri vil bli kjent.¹⁴ Det finnes ingen statistisk oversikt fra russiske myndigheter over hvor mange som døde. I en bok fra 2000 om russisk demografisk historie 1900–1939 gis et meget beskjedent anslag på én million døde.¹⁵ Tallet gjelder

⁷ Alec Nove: *An Economic History of the USSR*, Penguin 1980, s. 86.

⁸ 1 *desjatina* tilsvarer 1,09 ha eller ca. 11 mål.

⁹ 1 *pud* tilsvarer 16,3 kg.

¹⁰ E.H. Carr: *A history of Soviet Russia. The Bolshevik Revolution*, bind 2, New York 1985, s. 285; Louis Aragon: *Histoire de l'URSS*, bind 1, Paris 1972, s. 278.

¹¹ Nove: *An Economic History of the USSR*, s. 86.

¹² Robert Conquest: *The Harvest of Sorrow. Soviet collectivization and the terror-famine*, London 1986, s. 53.

¹³ Davies, Harrison og Wheatcroft (red.): *The economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, s. 63.

¹⁴ Weissman: *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia*, s. 6.

¹⁵ *Naselenie Rossii v 20 veke. Tom 1, 1900–1939*, Moskva, 2000, s. 133.

bare perioden frem til mai 1922. Dødsfall som følge av sult og sultrelaterte sykdommer har forekommet også etter dette. Dessuten bygger dette tallet utelukkende på en ikke altfor solid bok fra 1975 om "seieren over sulten".¹⁶ Tallene over dødsofre er i alle tilfelle meget usikre; sannsynligvis omkom flere millioner mennesker som følge av sulten. Hungersnøden i 1921–23 kan ha kostet mer enn fem millioner mennesker livet.

¹⁶ Ju.A. Poljakov: *1921-ij: Pobeda nad golodom*, Moskva 1975.

Forspill

Herbert Hoover og American Relief Administration

Allerede våren 1919 ble Fridtjof Nansen involvert i et forsøk på å få sendt bistand til Russland. Han befant seg da på fredskonferansen i Paris. Nansen var først og fremst tilstede der som formann for "Den norske forening for Nationernes Liga" og engasjerte seg primært i oppstarten av Folkeforbundet. Han hadde på dette tidspunktet ingen erfaring med humanitært arbeid. Dette skulle imidlertid snart endre seg, for under oppholdet i Paris ble Nansen kontaktet av Herbert Hoover.¹

Hoover var en innflytelsesrik amerikansk politiker med nære bånd til president Wilson. Han skulle selv senere bli både handelsminister og president i USA (1929-1933). Hoover hadde slått seg opp som industrimann og fikk etter hvert en betydelig formue. Under første verdenskrig hadde Hoover hatt ansvaret for matforsyningene i USA som "Food Administrator". Da Nansen traff ham i Paris, hadde han fremdeles dette vervet, men var også leder for ententemaktens øverste økonomiske råd. Sist, men ikke minst, var han leder for den amerikanske hjelpeorganisasjonen American Relief Administration (ARA).

Internasjonalt hjelpearbeid var ikke velutviklet i 1919. Før 1. verdenskrig fantes det ennå ingen form for organisert statlig

internasjonalt bistandsarbeid. Verdenskrigen endret det hele fullstendig. Under krigen ble det i USA satt opp utallige private hjelpeorganisasjoner for å hjelpe de lidende i Europa. Etter krigen innså man imidlertid at privat veldedighet ikke ville være tilstrekkelig for å bygge opp et kaotisk og ødelagt Europa som var preget av flyktninger og kriser. Den halvoffisielle hjelpeorganisasjonen ARA ble opprettet i februar 1919 og gitt utstrakte fullmakter. Betydelige kreditter kom fra den amerikanske kongressen mellom våpenhvilen i 1918 og undertegningen av Versailles-traktaten i 1919. Etter dette ble det satt i gang mer varige programmer i det man kalte "gjenoppbyggingsperioden" ("the reconstruction period") mellom 1919 og 1926. Totalt sett ble 6,23 millioner tonn mat sendt under disse programmene. Herbert Hoover og hans organisasjon ARA hadde en helt sentral plass i dette arbeidet.²

Allerede under 1. verdenskrig hadde imidlertid Herbert Hoover hatt ansvaret for nødhjelp til Belgia. Dette var det første amerikanske hjelpeprogrammet til Europa i forbindelse med verdenskrigen. Etter hvert ble nye områder trukket inn i sonen der bistandsarbeidet foregikk, og i mai 1919 omfattet hjelpen Tyskland, Frankrike, Finland, De baltiske stater, Tyrkia, Ungarn og Tsjekkoslovakia. Storbritannia ga også nødhjelp i denne perioden. Vi ser altså at det i årene under og rett etter 1. verdenskrig for første gang ble forsøkt organisert omfattende internasjonalt nødhjelpsarbeid. Nansens senere engasjement i Russland faller inn under det internasjonale humanitære arbeids tidligste barndom.³

Amerikanske ledes motiver for å hjelpe mennesker i nød var imidlertid todelt. For det første skulle man gi hjelp til trengende, men for det andre skulle man samtidig kjempe mot utbredelsen av kommunismen i Europa. President Wilson sa det slik i en tale

¹ Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 141.

² Merle Curti: *American Philanthropy Abroad. A history*, New Brunswick 1963, s. 224-258 og 270.

³ Hans Singer: *Food Aid. The challenge and the opportunity*, Oxford 1987, s. 17-18.

til kongressen: "Bolshevism is spreading westward [...] and is poisoning Germany. It cannot be stopped by force but it can be stopped by food."⁴ Herbert Hoover var tenkeren bak denne ideologien om "food as a weapon". Ved hjelp av mat kunne man ikke bare stanse utbredelsen av kommunismen, men også fjerne den fullstendig. Hoover så bolsjevismen som et naturlig svar på tyranni og menneskelig lidelse – fjernet man lidelsene, fjernet man også grunnlaget for bolsjevismen. ARA var på denne måten en humanitær organisasjon med klare politiske formål. Det kan synes fristende å trekke paralleller til den Marshall-hjelpen USA flere år senere ga etterkrigs-Europa. Begrunnelsen var den samme: å demme opp for kommunismen.

I prinsippet var ARA en uavhengig, privat organisasjon, men som vi har sett, var det bare i navnet. Båndene til den amerikanske regjeringen var meget sterke. Herbert Hoover var selv toppolitiker og ble til og med handelsminister mens han ledet organisasjonen. Midlene kom i stor grad fra offentlig hold. Organisasjonen drev arbeid i store deler av Øst- og Sentral-Europa. ARA var en stor organisasjon som satset på bilateralt basert bistandsarbeid, det vil si hjelp direkte fra én stat til en annen. Dette står i motsetning til multilateralt bistandsarbeid som baserer seg på et mellomstatlig samarbeid om hjelp og bistand. Det prosjektet Nansen ble satt til å lede var et av de aller tidligste forsøk på å sette i gang omfattende multilateralt bistandsarbeid.

Hoover-planen

Hoover ønsket våren 1919 å få i stand bistand også til Russland. Store deler av det østlige Europa mottok allerede slike forsendelser fra ARA, men i tilfellet Russland ville det bli langt vanskeligere å gjennomføre et slikt program. Hovedårsaken var det elendige forholdet mellom vestmaktene og det nye kommunistiske regimet i Russland. Landet var midt inne i

⁴ Edmondson: "The politics of hunger. The Soviet response to famine, 1921," s. 510-511.

borgerkrigen, og allierte tropper sto inne på russisk territorium og støttet de hvite i kampen mot de røde. Vestmaktene hadde fått i stand handelsblokade mot Sovjet-Russland, og bolsjevik-regimet fikk ingen diplomatisk anerkjennelse. Kommunist-regimet hadde på sin side heller ingen sympati for vestmaktene. På denne tiden levde sovjetregjeringen fremdeles i illusjonen om at den russiske revolusjon bare var den første i en rekke av revolusjoner. Man mente det kapitalistiske system sto foran sitt snarlige sammenbrudd.

Til tross for disse alvorlige hindrene som måtte overkommes, ønsket altså Hoover å få gjennomført sin plan om nødhjelps-forsyninger til Russland. Derfor ville han ha opprettet en nøytral kommisjon der ingen av de krigførende parter skulle delta. Kommisjonen skulle lede nødhjelpsarbeidet og sørge for finansiering av prosjektet. Slik hadde man under 1. verdenskrig klart å komme Belgia til hjelp. Forsyningene skulle sendes med skip fra vestlige land til russiske havner.

Hoover la sin plan om hjelp til Russland frem for president Wilson 28. mars 1919. Presidenten ga ham klarsignal til å fortsette arbeidet. Hoover skrev i sine memoarer: "My plan was a faint hope. To carry it out, I needed some neutral person with a well-known name to head it."⁵ Han tok da kontakt med Fridtjof Nansen og ba ham lede den nøytrale kommisjonen. Nansen hadde vært formann i den norske forhandlingsdelegasjonen i Washington i perioden fra juni 1917 til mai 1918. Fra disse forhandlingene kjente Hoover Nansen.⁶

Hvorfor ble Nansen valgt til dette oppdraget? Hoover hadde spesielt sett seg ut statene Norge og Sverige, eventuelt Danmark, Nederland eller Sveits som ledere for sin nøytrale kommisjon. Nansen kom fra en av disse statene og befant seg i Paris på det rette tidspunkt. Dessuten mente tydeligvis Hoover at Nansen

⁵ Herbert Hoover: *The memoirs of Herbert Hoover. Years of adventure 1874-1920*, New York 1951, s. 414.

⁶ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 10-15; Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 141-142.

hadde et tilstrekkelig kjent navn. Den sentrale svenske sosialdemokraten Hjalmar Branting var også på et tidspunkt aktuell som leder for kommisjonen sammen med Nansen. Branting takket imidlertid nei til oppdraget. Han begrunnet avslaget overfor *The Westminster Gazette* med sin svake helse og mange tidkrevende forpliktelser.⁷ Han var dessuten en åpen motstander av bolsjevikene fordi han mente de ødela sosialismen som ideologi.⁸ Det faktum at både Nansen og Branting var aktuelle som ledere for kommisjonen passer pent inn i mønsteret: Lederen burde være fra et nøytralt land og aller helst fra Norge eller Sverige.⁹

Nansen nølte. Han mente han hverken hadde ressurser eller erfaring til å lede et slikt prosjekt. Dessuten likte heller ikke han bolsjevikene. Hoover garanterte at han skulle få full finansiell ryggdekning fra ARA, og dessuten kunne han regne med ytterligere støtte fra entente-maktene. Sist, men ikke minst, kunne man gå ut fra at bolsjevikene ville ta på seg store deler av finansieringen ved hjelp av de keiserlige russiske gullreservene de hadde sikret seg. Hoover forsikret også Nansen om at amerikanerne ville sørge for å skaffe til veie hele staben som kunne stå for innkjøp og transport av maten til russiske havner. Ifølge Hoover selv henvendte han seg til slutt til Norges statsminister Gunnar Knudsen, for å få ham til å legge press på Nansen. Det har ikke latt seg gjøre å få dette bekreftet. Sikkert er det derimot at Nansen omsider sa seg villig til å lede en kommisjon i tråd med Hoovers plan.¹⁰

⁷ *The Westminster Gazette*, 5.4.1919.

⁸ Nils-Olof Franzén: *Hjalmar Branting och hans tid. En biografi*, Stockholm 1985, s. 328.

⁹ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 14-16.

¹⁰ Hoover: *The memoirs of Herbert Hoover*, s. 414-415; Fisher: *The famine in Soviet Russia. 1919-1923*, s. 15; Rolf Edberg benekter riktigheten av Hoovers versjon fordi Nansen hadde et meget dårlig forhold til Gunnar Knudsen og neppe stolte på ham. Edberg har heller ikke funnet spor av korrespondanse mellom Hoover og den norske regjeringen om saken. Edberg: *Fridtjof Nansen Europeeren*, s. 236.

Neste skritt var å sikre seg stormaktenes velsignelse. Hoover forfattet derfor et brev som ble sendt til "de fire store", det vil si statslederne i USA, Storbritannia, Frankrike og Italia. Brevet bar Nansens underskrift. Det inneholdt forslag om å opprette en nøytral kommisjon som kunne lede nødhjelpsarbeidet, slik Hoover hadde skissert for president Wilson.¹¹

"De fire store" ga sin tilslutning til Hoover-planen. Fransk-mennene viste riktignok liten entusiasme, men det endte likevel med at alle de fire statslederne satte sine navnetrekk nederst på et forhåndsskrevet svar til Nansen. Igjen var forfatteren Hoover. Brevet inneholdt imidlertid et krav om at alle kamphandlinger på russisk jord måtte opphøre før nødhjelp kunne komme inn. Neste skritt ble så å få sovjetmyndighetene til å godta planen. Hoover og Nansen telegraferte derfor 17. april 1919 til de sovjetrussiske myndighetene for å få deres syn på saken.¹²

Telegrammet Nansen og Hoover hadde sendt til Russlands revolusjonære myndigheter ble på en eller annen måte forsinket. Sovjetmyndighetene hevdet de ikke mottok det før 4. mai. Både Nansen og Hoover beskriver store problemer med å komme i kontakt med bolsjevikmyndighetene. Nansen skrev i et brev at det ikke var mulig å få sendt telegrammene til Russland, hverken fra Paris eller fra England, fordi "de anså det uheldig å korrespondere direkte herfra med Bolsjevikene".¹³ Dette illustrerer godt hvordan flere av vestmaktene, og i særlig grad Frankrike, stakk kjepper i hjulene for prosjektet. Det hele må ses på bakgrunn av det spente forholdet mellom Sovjet-Russland og de vestlige stormaktene.¹⁴

¹¹ Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 142; Nansens egen versjon av begivenhetene kan leses i Nansen: *Rusland og freden*, s. 12; Nansens brev til "de fire store" kan leses i Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 15-16.

¹² "De fire stores" svar til Nansen kan leses i Fisher: op.cit., s. 16-17; Fridtjof Nansen: *Brev*, bind 4, Oslo 1966, nr. 660, s. 8. Nansen til Georgij Tsjitsjerin, 17.4.1919.

¹³ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 662, s. 9. Nansen til Sigrun Munthe, 22.4.1919.

¹⁴ Hoover: *The memoirs of Herbert Hoover*, s. 417-418; Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 143.

Hvordan har så Nansen sett på mulighetene for å få i gang arbeidet på dette tidspunktet? Han sendte 21. april et brev til president Wilson der han takket for det store ansvar den amerikanske presidenten hadde gitt ham. Nansen avsluttet brevet slik: "I can only say that it will be my one desire to do all in my power to show myself worthy of your great confidence."¹⁵ I et annet brev kommer det frem at Nansen mente det ville bli mye arbeid med å organisere hjelpen, "men det skal vel gå".¹⁶ Videre var han usikker på om han skulle gjøre Kristiania eller København til hovedsete for organisasjonen. København lå best til i innseilingen til Østersjøen, "men helst vilde jeg jo likevel ha det i Kristiania". Det synes som om Nansen hadde godt håp om at arbeidet kunne realiseres. Han innså at det ville by på vanskeligheter, men de kunne overvinnnes. Nansen var optimist, men det skulle vise seg at optimismen var ubegrunnet.

Svaret fra sovjetmyndighetene kom sent, først 13. mai var det fremme i Paris. Sovjetmakthaverne hevdet de hadde sendt svar-telegrammet langt tidligere, men av en eller annen grunn hadde det ikke kommet frem. Hoover fikk det fra Danmark. Igjen ser vi at kommunikasjon med det nye sovjetregimet var meget problematisk. Svaret var undertegnet av utenrikskommissær Georgij V. Tsjetsjerin. Sovjetmyndighetene ønsket gjerne å åpne for et humanitært program av den typen Nansen hadde foreslått, men kravet om at kamphandlingene måtte opphøre ble blankt avvist. Våpenhvile kunne man godt diskutere, men da i åpne forhandlinger med Entente-maktene. Brevet var ellers fullt av bitre utfall mot de allierte for deres støtte til de hvite i den pågående borgerkrigen. Tsjetsjerin skilte skarpt mellom det første brevet som var undertegnet av Nansen, og svaret fra de fire statslederne der han hevdet at Nansens opprinnelige

¹⁵ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 661, s. 8-9. Nansen til Woodrow Wilson, 21.4.1919.

¹⁶ *Ibid.*, nr. 662, s. 9. Nansen til Sigrun Munthe, 22.4.1919.

humanitære intensjoner var blitt "fundamentally disfigured by the governments of the Associated Powers".¹⁷

Tsjetsjerins avvisende svar punkterte planen. Nansen hadde likevel fortsatt håp om å få arbeidet i gang. Dette håpet svant imidlertid gradvis, ettersom intet hendte. I juli kunne han underrette Russlands-kjenneren professor Olaf Broch om at han, i ren frustrasjon, reiste på fisketur til Femundstraktene: "Ellers ser det jo desverre ikke ut som at noe vil ske snart. Jeg inser ikke der er annet å foreta for mig i denne sak." Nansens optimisme når det gjaldt hjelp til Russland var snudd til resignasjon.¹⁸

Fisk til Petrograd

Parallelt med Nansens engasjement i Hoover-planen våren 1919, begynte han å legge konkrete planer om forsendelse av norsk fisk til Petrograd. Planene ble lagt i samarbeid med blant andre Olaf Broch. Fisken skulle sendes gjennom *Tsentrosojuz*, sammenslutningen av russiske forbrukerkooperasjoner. *Tsentrosojuz* var representert en rekke steder i utlandet. Flere av disse utenlandske *Tsentrosojuz*-organene arbeidet aktivt mot bolsjevikene. Olaf Broch var styreformann i den norske avdelingen og inntok en entydig anti-bolsjevikisk linje. Broch og Nansen forhandlet frem kreditter fra norske myndigheter som det norske *Tsentrosojuz* kunne kjøpe fisk for. På grunn av den anti-kommunistiske linjen i det norske *Tsentrosojuz*, kom forsendelsen med klippfisk ikke frem til bestemmelsesstedet Petrograd. I stedet ble lasten liggende i Finland.¹⁹

I 1920 ble Nansen utnevnt til Folkeforbundets høykommisær for repatriering av krigsfanger. Mange av fangene var russere eller satt i fangenskap i Russland. På denne måten skaffet Nansen seg både erfaring med humanitært arbeid og kontakt

¹⁷ Hoover: *The memoirs of Herbert Hoover*, s. 418; Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 23-27. Her diskuteres også hvorfor Hoovers plan ikke ble gjennomført.

¹⁸ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 668, s. 13. Nansen til Olaf Broch, 17.7.1919.

¹⁹ *Ibid.*; Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 160-161.

med russiske myndigheter. Han gjennomførte flere reiser til Russland og kom der blant annet i kontakt med forfatteren Maksim Gorkij. I januar 1921 mottok Nansen rapporter fra Gorkij om at matvaresituasjonen i Petrograd var alvorlig. Derfor tok Nansen opp planene fra 1919 om å få sendt fisk til Petrograd og kontaktet russiske myndigheter for å høre om en forsendelse matvarer ville bli ønsket velkommen. Denne henvendelsen ser ikke ut til å ha gitt resultater.²⁰

I begynnelsen av juli 1921 mottok imidlertid den sovjet-russiske utenrikskommisæreren nok et telegram fra Nansen. Kommissær Georgij V. Tsjitsjerin skrev straks til Lenin:

Ærede Vladimir Iljitsj, jeg sender Dem et nylig innkommet telegram fra Nansen. Han foreslår å sende matvarer i form av pakker til utdeling blant hele Petrograds befolkning. Med matvarene kommer en person som skal overvåke utdelingen i samarbeid med de sovjetiske myndighetene.²¹

Tsjitsjerin skrev videre at russiske myndigheter vanligvis var lite villige til å gå med på forslag om at "utlendinger skal dele ut matvarer". Likevel anbefalte han Lenin å gå inn for Nansens forslag, fordi forsendelsen som ble foreslått hadde begrenset omfang. Den 11. juli 1921 ble Nansens forslag godkjent av Politbyrået.²²

Det bød imidlertid på visse problemer å få fisken av gårde til Petrograd. Det var ikke enkelt å skaffe en båt som kunne frakte klippfisken. Sovjetrussiske myndigheter skapte problemer, men det var finske myndigheter som laget de største vanskelighetene. Finnene krevde at den russiske dampbåten som skulle frakte fisken fra Finland, måtte ligge lengre tid i karantene.

²⁰ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 696, s. 44. Nansen til Edouard Anton Frick, 6.1.1921; *ibid.*, nr. 697, s. 45. Nansen til Olaf Broch, 13.1.1921.

²¹ AVPRF, Fond 04, opis 115, papka 463, delo 62496, list 4. Tsjitsjerin til Lenin 9.7.1921.

²² RGASPI, Fond 17, opis 3, delo 188, list 1.

Begrunnelsen var at en koleraepidemi var brutt ut i damperens hjemby, Petrograd.²³

"Den saltede fisken kom vel frem", skriver Tim Greve.²⁴ Dette er en sannhet med modifikasjoner. Saltet fisk holder seg godt, men denne hadde ligget lagret i Finland siden 1919. Deler av fiskeforsendelsen var "i den elendigste tilstand" og "i den grad råttan at lekterne med den måtte plasseres utenfor bygrensen", fremkommer det av en russisk kilde.²⁵ Også nordmannen som sto for transporten av forsendelsene, innrømmet at i det minste deler av varene var beskadiget: "I noen kasser var fisken så elendig at det så ut som innholdet bare var noe brunt klister".²⁶ I tillegg er også Steinar Kjærheim, som samlet og utga en rekke av Nansens brev, av den oppfatning at fisken var av dårlig kvalitet.²⁷ Nansens fiskeforsendelse var neppe en udelt suksess.

Også Hoover og ARA gjorde et nytt forsøk på å få i stand hjelp til Russland. I 1920 ble det ført forhandlinger med russiske myndigheter om en avtale om omfattende bistand fra ARA. Forhandlingene førte imidlertid ikke frem.²⁸

Appellen fra Gorkij

Den plutselige endringen i sovjetmyndighetenes holdning til fiskeleveransen fra Nansen innevarslet et linjeskifte i bolsjevikenes politikk. Bare to dager etter at Politbyrået vedtok å slippe Nansens klippfisk inn i landet, ble Maksim Gorkij gitt anledning til å sende en appell til omverdenen om hjelp. Også patriark Tikhon fikk lov til å rette en bønn til vestlige kirkeledere om bistand, uten at denne ser ut til å ha fått vesentlige

²³ Konrad Sundlo: "I Leningrad i Nansens tjeneste," utdrag av upubliserte erindringer, s. 21-24.

²⁴ Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 161.

²⁵ AVPRF, Fond 0116, opis 4 papka 101, delo 9, list 9.

²⁶ Sundlo: "I Leningrad i Nansens tjeneste", s. 28.

²⁷ Nansen: *Brev*, bind 4, fotnote av Steinar Kjærheim til brev nr. 714 på s. 330.

²⁸ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 28-48.

resultater. Nå ønsket sovjetmyndighetene åpenbart nødhjelp fra utlandet.²⁹

Nansen svarte Gorkij 14. juli 1921 at det nå bare var amerikanerne som kunne gi hjelp som monnet, men at han selv gjorde det han kunne for å sende matleveranser med en gang.³⁰ Hoover skrev på sin side til den berømte forfatteren at ARA var villig til å bistå med nødhjelp straks. Russiske myndigheter erklærte at de godtok Hoovers tilbud, og forhandlinger ble innledet i Riga.³¹

Nansen hadde mottatt forespørsler fra flere av sine medarbeidere i krigsfangearbeidet om han ikke ville ta på seg å organisere et hjelpearbeid. Generalsekretæren i Den internasjonale kommisjon for hjelpekreditter,³² John Gorvin, skrev til Nansen at kredittkommisjonen hadde tilgjengelig 5,5 millioner pund.³³ Disse midlene mente han kunne brukes til arbeid i Russland, dersom stormaktene sanksjonerte dette. Den 27. juli sa Nansen seg villig til å lede arbeidet: "I need hardly say that if I can be of any real use for the organisation of efficient relief work, I consider it my duty to join and cannot take the responsibility of refusing."³⁴ Samme dag gikk også et telegram til utenrikskommisær Tsjitsjerin, der Nansen spurte om en internasjonal hjelpeorganisasjon ville være velkommen i Russland.³⁵ Den 8. august fikk Storbritannias utenriksminister Arthur James Balfour en forespørsel fra Nansen om kredittkommisjonen

²⁹ Ibid., s. 249.

³⁰ Nansen: *Brev*, bd. 4, nr. 709, s. 56. Nansen til Maksim Gorkij, 14.7.1921.

³¹ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 252.

³² Den internasjonale kommisjon for hjelpekreditter (The International Committee for Relief Credits) ble dannet ved en internasjonal konferanse i Paris våren 1920. De allierte, samt de nordlige nøytrale statene, deltok i programmet som skulle sørge for bistand til Øst- og Sentral-Europa, deriblant Tyskland.

³³ UD, H4G2, 9/21, bind 1, John Gorvin til Nansen, 22.7.1921.

³⁴ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 714, s. 58-60. Nansen til John Gorvin, 27.7.1921.

³⁵ Ibid., nr. 716, s. 61. Nansen til Georgij Tsjitsjerin, 27.7.1921.

kunne gi et lån på 5,5 millioner pund til nødhjelpsarbeid i Russland.³⁶

Et initiativ til støtte for de sultende i Russland kom fra Den internasjonale Røde Kors-komité og Ligaen av Røde Korsforeninger i felleskap. De to internasjonale Røde Korsorganisasjonene innkalte til konferanse i Genève der en internasjonal hjelpeorganisasjon for hjelp til Russland var planlagt opprettet. Denne organisasjonen skulle anerkjennes av alle regjeringer og skulle ta på seg å koordinere og lede "both the action taken by the Governments for provisioning Russia and the work of the voluntary organisations".³⁷ Røde Kors ønsket altså solid støtte fra europeiske regjeringer, også den sovjetiske.

Den russiske viseutenrikskommisær, Maksim M. Litvinov, påpekte imidlertid at stormaktsregjeringene ikke hadde vært representert på Genève-konferansen.³⁸ Den norske regjeringen var heller ikke representert. Den ga bare Det norske Røde Kors støtte, slik at organisasjonen kunne sende en delegasjon til Genève.³⁹ Folkeforbundets sekretær Philip Noel-Baker, som selv deltok på møtene i Genève, påpekte at det stort sett bare var private organisasjoner som deltok på konferansen.⁴⁰ Det meste tyder derfor på at Genève-konferansen var et møte av det som i dag kalles "Non-governmental organisations" (NGOs), selv om det uttrykkelig står å lese i Nansens senere avtale med sovjetmyndighetene at også regjeringer hadde vært representert i Genève. Det var i første rekke nasjonale Røde Korsorganisasjoner, men også diverse andre private organisasjoner som møtte i Genève. Konferansen munnet ut i en oppfordring til regjeringene om å støtte hjelpearbeidet i Russland. I tillegg ble

³⁶ Ibid., nr. 717, s. 62. Nansen til Arthur James Balfour, 8.8.1921.

³⁷ UD, H4G2, 9/21, bind 1. Kopi av Røde Kors-resolusjon 19.8.1921, undertegnet Gustave Ador og Sir Claude Hill 4.8.1921.

³⁸ RGASPI, Fond 495, opis 18, delo 48, list 67. Litvinov til Lenin, Kamenev og Tsjitsjerin, 21.8.1921.

³⁹ UD, H4G2, 9/21, bind 1. Utenriksminister Ræstad til Gustave Ador, 4.8.1921.

⁴⁰ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, R1. Philip Noel-Baker til Nansen, 15.8.1921.

det vedtatt å opprette organisasjonen Comité International de Secours à la Russie (CISR), som skulle gi hjelp til Russland. Genève-konferansen kom imidlertid ikke frem til et tilfredsstillende svar på hvordan hjelpearbeidet skulle finansieres.⁴¹

Både Nansen og Hoover hadde vært invitert til å delta, men ingen av dem kom til konferansen i Genève. Hoovers øyne var rettet mot Riga der representanter for ARA satt i forhandlinger med sovjetmyndighetene. Også Nansen befant seg i Riga, i forbindelse med repatriering av krigsfanger. I tillegg førte han uformelle samtaler om nødhjelp med viseutenrikskommisær Litvinov som ledet de harde forhandlingene russerne hadde med ARA. Genève-konferansen ba Hoover og Nansen ta på seg å lede og koordinere hjelpearbeidet til Russland som høykommisærer for CISR. Hoover takket nei fordi ARA undertegnet en egen avtale med de sovjetrussiske myndighetene om nødhjelp 20. august 1921. Nansen takket ja til tilbudet og innledet seriøse forhandlinger med russerne.⁴²

Når de russiske myndighetene først hadde sluppet til ARA, som de var meget skeptiske til, kunne de også slippe til Nansen. Viseutenrikskommisær Litvinov demonstrerte denne holdningen tydelig: "Ingen forhandlinger er nødvendig, Nansen må bare sendes med sine reisefeller til Moskva for noen dager [...]."⁴³ Litvinov innså videre at Genève-konferansen, som Nansen nå representerte, ikke hadde penger tilgjengelig til hjelpearbeidet. Litvinov så det bare som et håp fra Nansens side at det kunne skaffes tilveie seks millioner pund til hjelpearbeidet. Stormaktene hadde ikke sanksjonert bruk av disse pengene til nødhjelp i Russland. Det bekymret også viseutenrikskommisæren at ingen av stormaktene hadde vært representert i Genève.

⁴¹ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 63-64; Nansen: *Brev*, bind 4, note av Steinar Kjørheim til nr. 720, s. 331.

⁴² Barinov og Gerasimov: "O dejatelnosti F. Nansena po okazaniu pomosjtsji golodajusjtsjim v Rossii," s. 58; Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 62-64.

⁴³ RGASPI, Fond 495, opis 18, delo 48, list 67. Litvinov til Lenin, Kamenev og Tsjitsjerin, 21.8.1921.

Også Herbert Hoover ga uttrykk for at han tvilte på om Genève-konferansen klarte å få synderlige resultater ut av sitt arbeid.⁴⁴

Avtalene om hjelpearbeidet

27. august 1921 ble en avtale om nødhjelp til Russland undertegnet av Sovjet-Russlands utenrikskommisær Georgij V. Tsjitsjerin på den ene side og Fridtjof Nansen på den annen. Det står i avtalen om Nansens formelle rolle: "Dr. Nansen has accepted the invitation of this conference [Genève-konferansen] to act as High Commissioner to coordinate the various activities, governmental and private, deriving their authority from the said conference."⁴⁵ Nansen undertegnet altså avtalen som Høykommisær for Genève-konferansen. Som nevnt var ARAs avtale med de russiske myndighetene undertegnet en uke tidligere.

Per Egil Hegge og Bjørn Egge har begge hevdet at Nansens egen hjelpekomité ble oppløst av bolsjevikene.⁴⁶ Dette skulle ha skjedd allerede samme dag som avtalen med sovjetmyndighetene ble undertegnet, 27. august 1921, da Politbyrået vedtok å oppløse Nansens komité. Deretter skulle komiteens russiske medlemmer være blitt arrestert. Dette er ikke riktig. Nansens komité var ikke opprettet på dette tidspunktet, og hvordan skulle da Politbyrået kunne oppløse Nansens komité? Komiteen som ble oppløst var Den all-russiske komité for hjelp til de sultende, et russisk organ med en rekke ikke-kommunistiske medlemmer. Det var som medlem av denne komiteen at Gorkij hadde sendt ut sin appell til omverdenen om hjelp. Komiteen fungerte som redskap for bolsjevikene til å få inn nødhjelp; da de to avtalene

⁴⁴ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 63-64.

⁴⁵ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, R6A. Nansen-Tsjitsjerin-avtalen, 27.8.1921.

⁴⁶ Per Egil Hegge i *Aftenposten*, 19. januar 1993; Bjørn Egge: "Nestekjærlighet er realpolitikk", i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 180.

om nødhjelp var i orden 27. august 1921, kunne komiteen oppløses og de brysomme ikke-kommunistiske medlemmene arresteres.⁴⁷ Under komiteens møte marsjerte plutselig bevæpnede tsjekister inn og foretok arrestasjonene. En hat-kampanje ble satt i gang i pressen mot de arresterte medlemmene av komiteen på ordre fra Lenin. Han hadde særlig latt seg provosere av at Nansen ønsket et av de opposisjonelle komité-medlemmene med i sitt hjelpearbeid. Det er her misforståelsen har oppstått.⁴⁸

Etter oppløsningen av denne komiteen overtok den statlige russiske hjelpeorganisasjonen *Pomgol*⁴⁹ alle komiteens oppgaver når det gjaldt hjelp til de sultende. Den sentrale bolsjeviken Lev B. Kamenev var leder av denne organisasjonen, som han også hadde vært for den oppløste komiteen. *Pomgol* ble opprettet 18. juli 1921 og var kontrollert fullt og helt av bolsjevikene. *Pomgols* første oppgave ser ut til å ha vært å erstatte komiteen etter dens oppløsning. Deretter skulle organet fungere som den enerådende russiske hjelpeorganisasjonen. *Pomgol* delte etter hvert ut betydelige mengder nødhjelp, uten at det er mulig å fastslå omfanget av det her. Det russiske hjelpearbeidet gjennom *Pomgol* kom imidlertid ikke i gang før i oktober 1921. ARA var på plass med sine første forsyninger allerede 27. august – samtidig

⁴⁷ RGASPI, Fond 17, opis 3, delo 195, list 1. Referat fra Politbyråets møte 27.8.1921.

⁴⁸ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 75-77; Markus Wehner: "Golod 1921-1922 gg. v Samarskoj gubernii i reaksija Sovetskogo pravitelstva," *Cahiers du monde russe*, vol. 38, nr. 1-2, 1997, s. 223-242. Wehner hevder på s. 228 i denne artikkelen at bare seks ledende medlemmer av komiteen ble arrestert; Se også Vladimir I. Lenin: *Polnoe sobranie sotsjinenij*, bind 53, 5. utg, Moskva 1965, s. 140-142, Lenin til Stalin og de øvrige medlemmene av Politbyrået, 26.8.1921. Lenin gir her ordre om oppløsning av komiteen, arrestasjon av ikke-kommunistiske medlemmer og pressekampanjen mot disse.

⁴⁹ *Pomgol* – "Komitet pomosjtsji golodajusjtsjim", det vil si Komiteen for hjelp til de sultende.

som Nansens avtale med sovjetmyndighetene ble undertegnet og Den all-russiske komité for hjelp til de sultende oppløst.⁵⁰

Den russiske hjelpeorganisasjonen *Pomgol* ble imidlertid oppløst i september 1922. *Pomgol* ble erstattet av *Posledgol*⁵¹, en organisasjon som skulle kjempe mot følgene av sulten. Den verste sulten var overstått, og sovjetrussiske myndigheter gjenopptok korneksporten. I praksis stoppet det russiske hjelpearbeidet opp i oktober 1922. Likevel ble de utenlandske organisasjonene bedt om å forlenge sitt engasjement over vinteren, noe de også gjorde.⁵²

La oss nå vende tilbake til avtalene om nødhjelp som ble inngått i august 1921 mellom russiske myndigheter, ARA og Nansen. Hva gikk disse to separate avtalene ut på, og fantes det forskjeller mellom dem? I avtalen med ARA innrømmet de russiske myndighetene organisasjonen stor grad av frihet. Sovjetmyndighetene garanterte organisasjonens medarbeidere full bevegelsesfrihet og beskyttelse. ARAs medarbeidere ble gitt diplomatisk immunitet. Dessuten skulle ARA fritt kunne velge sine medarbeidere uten innblanding fra russiske myndigheter. Russerne forpliktet seg til å ta på seg utgiftene til all transport av forsyninger inne i Russland. De sovjetiske myndighetene stilte også sitt jernbanenett, kjøretøyer og drivstoff til rådighet for amerikanerne. Kontorlokaler og boliger måtte også skaffes til de utenlandske humanitærarbeiderne. ARA skulle forsynes med pålitelig informasjon om forholdene i landet. Sist, men ikke minst, måtte de russiske myndighetene sette fri amerikanske og

⁵⁰ Wehner: "Golod 1921-1922 gg. v Samarskoj gubernii i reaksija Sovetskogo pravitelstva," s. 228; Edmondson: "The politics of hunger. The Soviet response to famine, 1921," s. 514-515.

⁵¹ *Posledgol* – "Komitet po borbe s posledstvijami goloda", det vil si Komiteen for kamp mot følgene av sulten.

⁵² Edmondson: "An inquiry into the termination of Soviet famine relief programs and the renewal of grain export, 1922-23," *Soviet Studies*, vol. 33, nr. 3, juli 1981, s. 375-378.

utenlandske fanger som befant seg i russisk varetekt.⁵³ For å si det med noen ord fra avtalen av 20. august: "In general they [russiske myndigheter] will give the ARA all assistance in their power toward the carrying out of its humanitarian relief operations."⁵⁴

ARA måtte på sin side forplikte seg til å sende hjelp så fort som overhodet mulig. Forsyningene skulle gå til folk som virkelig trengte den, det ville i første rekke si barn og syke, uten hensyn til rase, religion eller sosial status. Forsendelsene måtte ikke under noen omstendigheter inneholde alkohol og måtte gjennom tollkontroll. ARAs medarbeidere kunne ikke engasjere seg i politiske eller kommersielle aktiviteter i Russland. Organisasjonens representanter kunne også fratras sin diplomatiske immunitet på krav fra sovjetmyndighetene.

Forhandlingene mellom ARA og sovjetmyndighetene var harde. Den russiske forhandlingslederen, viseutenrikskommisær Maksim M. Litvinov, gjentok gang på gang Herbert Hoovers egne ord: "Food is a weapon." Bolsjevikene var klar over at organisasjonen var bygget på en idé om at kommunismen kunne undergraves ved å sende inn mat og forsyninger. Som vi har sett hadde Hoovers tanker bred oppslutning i den amerikanske toppledelsen på dette tidspunktet. Det er til dels mot denne bakgrunnen man må se bolsjevikenes skepsis til organisasjonen ARA. De var fullstendig klar over dens politiske formål.⁵⁵

Nansens avtale med sovjetmyndighetene bygget i stor grad på ARA-avtalen. Nansen ble i det store og hele gitt de samme friheter for sine medarbeidere som ARA hadde oppnådd i sin avtale. På en rekke punkter var likevel Nansens avtale vesensforskjellig fra ARA-avtalen. For det første skulle Nansen opptre

⁵³ Dette er formulert slik i avtalen: "Non-Americans and Americans who have been detained in Soviet Russia since 1917 will be admitted on approval by the Soviet authorities."

⁵⁴ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 507-510. Hele Riga-avtalen står gjengitt her. Se også vedlegg 2 til denne studien.

⁵⁵ Edmondson: "The politics of hunger: The Soviet response to famine,

som mellommann for bolsjevikmyndighetene: Han skulle på deres vegne skaffe kreditter fra europeiske regjeringer på 10 millioner pund. Dette skulle finansiere Nansens hjelpearbeid. For det andre skulle sovjetmyndighetene, når kredittene kom, i samarbeid med Nansen:

draw up a detailed programme of the commodity requirements and the ports at which they are to be delivered; and the lending Government, or Dr. Nansen, will make through qualified experts the most economical arrangements possible for the purchase and shipment of supplies.

For det tredje skulle en representant for russiske myndigheter gå sammen med en representant for Nansen i organet "The International Russian Relief Executive" (IRRE). Dette organet skulle avgjøre distribusjon av nødhjelp og overvåke forsendelsene. IRRE skulle også i størst mulig grad bli brukt til å distribuere gaver fra utlandet til hjelpearbeidet. Sist, men ikke minst: "The IRRE shall decide the general lines on which the detailed relief action shall be carried out and for this the Russo-American agreement of 20th August 1921 shall serve as basis."⁵⁶

Finansieringen av Nansens hjelpearbeid var ikke ordnet. Nansen ble gjort til mellommann som skulle forhandle med europeiske regjeringer om lån til arbeidet på vegne av russiske myndigheter. Dessuten skulle han ha ansvaret for alle europeiske organisasjoners hjelpearbeid i Russland. Organisasjonen Nansen representerte var i støpeskjeen. Penger til hjelpearbeidet måtte skaffes til veie, og dette skulle bli Nansens første oppgave. ARA var imidlertid en eksisterende organisasjon med et velprøvd apparat. Organisasjonen hadde også lagre av forsyninger tilgjengelig, slik at hjelpearbeidet kunne startes umiddelbart. Samme dag som Nansens avtale med sovjetmyndighetene ble

⁵⁶ Avtalen finnes i original i Nasjonalbiblioteket i Oslo, håndskriftsamlingen, Nansenarkivet, Ms. Fol. 1988, R6A. En kopi finnes på Riksarkivet: UD, H4G2, 9/21, bind 1. Avtalen er også gjengitt i vedlegg 1 til denne studien.

undertegnet, kom de første ARA-representantene til Moskva og tok de russiske myndighetene på sengen. De hadde ikke ventet amerikanerne så raskt.

Bolsjevikene fikk betydelig innflytelse over Nansens arbeid gjennom samarbeidsorganet IRRE. Det var klart at de russiske myndighetene på denne måten fikk en helt annen kontroll over Nansens organisasjon enn de fikk over ARA, som drev sitt arbeid uten sovjetrussisk innblanding. Nansens avtale var altså langt mindre truende for bolsjevikene. Derfor ble det også et krav fra Nansens sterke motstandere i Vesten at avtalen måtte endres til å bli likelydende med ARA-avtalen.⁵⁷

Kampen i Folkeforbundet

Hvor sterke Nansens motstandere var, skulle bli åpenbart da Nansen forsøkte å få Folkeforbundet til å bevilge penger til arbeidet. Selv skrev han:

Nu gjelder det å få de vesteuropeiske regjeringer til å gjøre sin plikt og hvad jeg mener er det eneste riktige: å gi Rusland et stort lån foreløbig på 280 millioner kroner [drøye 10 millioner pund], hvis anvendelse for hungersnøden skal kontrolleres av min organisation, som har fått frie hender i Rusland til å kontrollere alt; men det blir vel vanskelig å få istann og mener [*sic*] vel i allfall meget arbeide.⁵⁸

Videre skrev han at han dro rett til London for å snakke med statsminister Lloyd George for å be om penger og støtte. Deretter ville Nansen reise til Genève for å starte kampen for de sultende i Russland i Folkeforbundet. Nansen fryktet at han hadde tatt på seg "et uhyggelig svært arbeide".

I Genève ble det mye å gjøre. Først kom arbeidet i selve Folkeforbundets forsamling. I tillegg til dette måtte han altså organisere hjelpearbeidet. Dessuten ville han fremdeles måtte

⁵⁷ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 65.

⁵⁸ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 721, s. 63-64. Nansen til Sigrun Nansen, 28.8.1921.

arbeide med repatrieringen av krigsfanger, og han skulle nå også få ansvaret for alle russiske flyktninger i Europa. Like fullt gjøv han løs på den meget vanskelige oppgaven å få Folkeforbundet til å ta ansvaret for hjelpearbeidet i Sovjet-Russland.

Første slag sto i Folkeforbundets forsamling 9. september 1921. Nansen holdt en tale for å få representantene til å forstå alvorret i saken. Han omtalte hungersnøden i Russland som "the greatest reality of the moment". Minst 20 millioner mennesker sultet, og alt som trengtes for å redde dem fantes tilgjengelig. Både i Nord- og Sør-Amerika var det overskudd av korn og mat. Folkeforbundets medlemsland brukte samtidig store summer på våpen. En brøkdel av dette ville være nok: "a loan only to Russia, will prevent appalling disaster, and avert the greatest of all political dangers." Han foreslo at forsamlingen skulle appellere til regjeringene om å gi de nødvendige kreditter gjennom Den internasjonale kommisjon for hjelpekreditter, som kommisjonens generalsekretær John Gorvin hadde foreslått.⁵⁹

Før saken skulle opp til endelig avgjørelse drev Nansen omfattende møtevirksomhet for å få Folkeforbundet til å ta på seg ansvaret. Den 10. september, dagen etter talen, skrev han: "Om jeg skal vinne eller ikke vet jeg enda ikke. Jeg har en stor overmakt å kjempe mot [...]"⁶⁰ Det er tydelig at Nansen innså at kampen ville bli hard. Dagen etter skrev han: "nu slåss jeg på det hardeste for å redde min plan for redningen av Rusland og så får jeg henge i mot det hele spinn av løgner som brer seg ut fra Paris mot mig, og som 'Times' i London bidrar sit til efter beste evne". Videre skrev han:

Jeg vet at franskmennene her arbeider mot mig så godt de kan, og har sin hær av intriganter ute mot mig. Men jeg har jo også mine tilhengere. Jeg tror jeg har alle engelskmennene på min side, ikke å snakke om Robert Cecil som jo er min trofaste bunsforvant; men det er allslags intrigespill, folk som

⁵⁹ *League of Nations. The records of the second assembly. Plenary meetings*, s. 178. Talen står gjengitt i sin helhet på s. 170-178.

⁶⁰ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 722, s. 65. Nansen til Sigrun, 10.9.1921.

ellers er bra nokk, men nu er redde for å støtte mig fordi de er kandidater til Rådet, og ikke tør støte franskmennene som de tror har megen innflytelse på valget osv. osv.⁶¹

Lord Robert Cecil var en sentral britisk politiker og en av ildsjelene bak Folkeforbundet. I 1937 ble han tildelt Nobels fredspris for sitt engasjement mot krig. Robert Cecil var en av Nansens viktigste støttespillere. Nansen hadde altså, til tross for motgangen, fremdeles kamplysten og troen på at saken kunne gå igjennom, selv om det klart kommer frem at han visste at sterke krefter kjempet mot ham.

I et brev til sin kone Sigrun, datert 22. september, virket han langt mer resignert og bitter. Han hadde nettopp hatt et:

meget nedslående møte, som viste at de omtrent alle med unntagelse av Lord Robert Cecil og mig selv intet vilde gjøre for de døende mennesker utenom noen fromme ønsker for dem. Jeg synes det hele er sørgelig, disse menneskene vil få øinene op når det er for sent; de tenker bare på sig selv, sin kjære pengepung og hvad som passer for dagen, men uten fremsyn.⁶²

I et brev til venninnen Lily Sulzer, datert 25. september, innrømmet han åpent at han var deprimert.⁶³

Det ble nedsatt en komité som skulle komme med en anbefaling om hvordan Folkeforbundet burde forholde seg til Nansens forslag om å gi kreditter til CISR gjennom Den internasjonale kommisjon for hjelpekreditter. Folkeforbundets komité anbefalte forsamlingen at en beslutning om dette ikke burde fattes av regjeringene i Folkeforbundet, men derimot oversendes en konferanse om nødhjelp til Russland som var innkalt i Brussel 6. oktober.

Fredag 30. september 1921 kom saken opp i Folkeforbundets forsamling igjen. Denne dagen skulle den endelige avgjørelsen

⁶¹ Ibid., nr. 723, s. 66. Nansen til Sigrun, 11.9.1921.

⁶² Ibid., nr. 725, s. 67. Nansen til Sigrun, 22.9.1921.

⁶³ Ibid., nr. 726, s. 67. Nansen til Lily Sulzer, 25.9.1921.

komme. Det ble tidlig klart at forsamlingen, i tråd med komitéinnstillingen, kom til å overlate ansvaret for hjelpearbeidet til konferansen som skulle avholdes i Brussel. På denne måten fraskrev Folkeforbundet seg ansvaret for å finansiere Nansens hjelpearbeid. Likevel gikk Fridtjof Nansen opp på talerstolen, og han ble møtt med varm applaus. Det var helt klart, sa Nansen, at de veldedige organisasjonene ikke var i stand til å takle sulten i Russland alene: "It was an appeal to the governments which I was making, and in that appeal I have failed."⁶⁴

Nansen påpekte videre farene for at konferansen i Brussel, som nå ville bli overdratt ansvaret for å finansiere hjelpearbeidet, bare ville resultere i nye byråkratiske forsinkelser. Hadde man noen garanti for at denne konferansen ville bevilge penger i det hele tatt? I beste fall ville konferansen i Brussel bety forsinkelser som kunne koste mange menneskeliv, i verste fall ville overhodet intet bli gjort.

Nansen forsøkte på alle mulige måter å imøtegå kritikken som var kommet. Denne kritikken ble til dels ført på svært følelseladet vis og gikk stort sett ut på at det ville være å støtte bolsjevikene å sende mat til Russland. Nansen hevdet at kritikken for en stor del var basert på løgner som ble spredd i pressen. Det Nansen mente måtte ligge under i denne "kampanjen", var troen på at dersom man sendte mat og forsyninger, så ville det styrke sovjetmakten. Dette ville Nansen på det sterkeste benekte:

But supposing that it does strengthen the Soviet government? Is there any member of this Assembly who is prepared to say that, rather than help the Soviet government, he will allow twenty million people to starve in [*sic*] death? I challenge this Assembly to answer that question.⁶⁵

Nansen måtte innse at slaget var tapt. Han uttrykte likevel håp om at regjeringene ville slutte opp om arbeidet etter hvert, så

⁶⁴ *League of Nations. The records of the second assembly. Plenary meetings*, s. 545. Talen star gjengitt i sin helhet på s. 545-549.

⁶⁵ Ibid., s. 546-547.

kunne Folkeforbundet komme inn i bildet igjen på et senere tidspunkt. Nansen avsluttet talen med en følelsesladet appell:

Do try to imagine what it will be when the Russian winter sets in [in] earnest, and try to realise what it means when no food is left, and the whole population is wandering through the barren land in search of food – men, women, children, dropping dead by thousands in the frozen snow of Russia. Try to realise what this means, and if you have ever known what it is to fight against hunger, and to fight against the ghastly forces of winter, you will realise what it means and understand what the situation will be. I am convinced that you cannot sit still, and answer with a cold heart that you are sorry and cannot help. In the name of humanity, in the name of everything noble and sacred to us, I appeal to you, who have women and children of your own, to consider what it means to see women and children perishing by starvation. In this place I appeal to the governments, to the peoples of Europe, to the whole world, for their help. Hasten to act before it is too late to repent.⁶⁶

Nansen ble hyldet med en voldsom applaus, men applausen varmet lite. Han så ut til å få bekreftet sin skepsis mot politikerne og alt deres vesen. Etter en kort debatt ble den endelige resolusjonen vedtatt. Denne slo fast at Folkeforbundet fraskrev seg ethvert ansvar. Forsamlingen oppfordret bare hver enkelt regjering til å engasjere seg i sine nasjonale hjelpeorganisasjoner. Disse private organisasjonene ble igjen bedt om å fortsette arbeidet for saken. Hele problemet ble skjøvet over på et møte som skulle holdes i Brussel 6. oktober. Folkeforbundskomiteens syn var at regjeringene ikke kunne gi offisielle kreditter. Dette ble lagt til grunn. Dermed falt det meste av grunnlaget for Nansens avtale med de russiske myndighetene bort. Russerne hadde håpet å få lån til hjelpearbeidet gjennom Nansen. Folkeforbundet ville ikke bidra til dette. Fridtjof Nansen og hans meningsfeller hadde lidd et avgjørende nederlag da forsamlingen nektet å ta ansvaret.

⁶⁶ Ibid., s. 548-549.

Møtet i Brussel 6. oktober 1921 var det tredje møtet i et organ opprettet av ententemaktene øverste råd. Dette organet ble kalt "The International Commission for Russian Relief". Frankrike, Storbritannia, Italia, Japan og Belgia var offisielt representert i kommisjonen, men en rekke andre regjeringer deltok uoffisielt. Den internasjonale hjelpekommisjonen kom sammen første gang 30. august, med andre ord bare dager etter at Nansen-Tsjitsjerin-avtalen var undertegnet. Dette møtet ga ingen konkrete resultater. Det ble bare bestemt at situasjonen i Russland måtte undersøkes grundigere før eventuell nødhjelp kunne sendes. Derfor ble det skrevet et brev til sovjetmyndighetene som inneholdt krav om at en undersøkelseskommisjon måtte slippes inn i Russland for å utrede forholdene i landet nærmere. På toppen av det hele var brevet undertegnet av en fransk diplomat, Joseph Noulens, som hadde gjort seg inderlig hatet av bolsjevikene. Reaksjonene fra de russiske myndighetene lot ikke vente på seg.⁶⁷

Utenrikskommisær Tsjitsjerin skrev 7. september et rasende brev tilbake: "The name of M. Noulens is in itself a whole program." Kommisjonens forslag om å samle inn informasjon i stedet for å sende nødhjelp ble betraktet som en provokasjon. Noulens' kommisjon svarte aldri på brevet fra Tsjitsjerin. Det ble innkalt til et nytt møte i kommisjonen 16. september. Her ble det vedtatt en tillitserklæring til Noulens som leder for kommisjonen. Møtet i Brussel 6. oktober skulle bli kommisjonens siste, kommisjonen ble oppløst. Først ble det imidlertid vedtatt at hver enkelt regjering ganske enkelt bare burde oppfordre sin nasjonale Røde Kors-organisasjon til å sende hjelp til Russland. Dessuten ble Nansen bedt om å endre sin avtale med de sovjetrussiske myndighetene slik at den ble likelydende med ARA-avtalen. Med denne kommisjonens oppløsning, falt det siste forsøk på å organisere hjelp fra Europas regjeringer sammen.⁶⁸

⁶⁷ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 65-66.

⁶⁸ Ibid., s. 66-67.

Denne kommisjonen hadde lagt seg på en klar anti-sovjetisk linje. Dette synes å ha vært motivert av en tro på at bolsjevikregimet kun var et forbigående fenomen, en oppfatning som var utbredt på denne tiden. Heller ikke Nansen hadde noen tro på at bolsjevikregimet skulle holde lenge. I motsetning til Nansen mente de ledende europeiske politikere at hjelp til de sultende ville bidra til å holde regimet i live. Interessant nok tenkte de toneangivende amerikanske politikere, som vi alt har sett, motsatt: Matleveransene kunne brukes som et våpen *mot* sovjetregimet. De europeiske og amerikanske politikerne var skjønt enige om målet, det vil si å fjerne bolsjevikene fra makten. De var imidlertid fundamentalt uenige om metodene som burde benyttes for å nå målet.⁶⁹

Nansen selv var negativt innstilt til kommisjonen og dens møte i Brussel. Slik omtalte han den i et fortrolig brev: "that miserable conference at Brussels on Oct. 6th, which I consider to be a great mistake and should like to blow up".⁷⁰ Det er åpenbart at Nansen har sett kommisjonen som et alvorlig hinder for å få sin plan igjennom i Folkeforbundet.⁷¹ Historikeren F.P. Walters hevder i sin bok om Folkeforbundet at kommisjonen ble brukt av stormaktene, i første rekke Frankrike, til å hale ut tid og i det stille sette en stopper for Nansens plan – uten å avise den direkte.⁷² Dette kan være riktig. Kommisjonen var misfornøyd med Nansens avtale med sovjetmyndighetene, og ble oppløst kun kort tid etter at Nansens fremstøt overfor Folkeforbundet hadde mislyktes. Folkeforbundets representanter hadde nettopp brukt kommisjonens eksistens som begrunnelse for å si fra seg ansvaret for hjelpearbeidet i Russland.

⁶⁹ Hans Fredrik Dahl: "Ideen om Russland. Nansen-ekspedisjonene i historisk lys," i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.), *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 121-122.

⁷⁰ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 726 s. 68. Nansen til Lili Sulzer, 27.9.1921.

⁷¹ Fisher: *The famine in Soviet Russia. 1919-1923*, s. 65-67.

⁷² F.P. Walters: *A history of the League of Nations*, bind 1, London 1952, s. 150.

Organisasjonen

Nansen-misjonens dobbeltrolle

En rekke private organisasjoner gikk sammen i paraplyorganisasjonen Comité International de Secours à la Russie, CISR, populært kalt Nansen-misjonen. Sammenslutningen av hjelporganisasjoner opprettet en felles sentral ledelse som skulle stå for all kontakt med de russiske myndighetene og koordinere de høyst ulike hjelpeorganisasjonenes arbeid i sultområdene. Høykommissariatet skulle fungere som et slags felles sekretariat for alle organisasjonene under paraplyen CISR. Høykommissariatet skulle for eksempel skaffe visa til de forskjellige organisasjonenes personell som skulle arbeide i Russland og anvise organisasjonene områdene der de skulle drive arbeid. Videre skulle høykommissariatet sørge for transport av varene, enten med båt til russiske havner eller med jernbane til den russiske grensen. Derfra overtok sovjetregjeringen ansvaret for transporten, men høykommissariatet skulle kunne overvåke transporten inne i Russland. Høykommissariatet skulle også ha ansvaret for å skaffe tilveie lagerplass og kontorer fra de russiske myndighetene. Sist, men ikke minst, skulle høykommissariatet stå for all kontakt med de sovjetiske myndighetene.¹

¹ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, R6A. Nansen-Tsjitsjerinavtalen, 27.8.1921; Nansen: "Hungersnøden i Russland", *Mot Dag*, 2. årgang, nr. 14, 12. august 1922; Huntford: *Nansen. The explorer as hero*, s. 510-511.

På den annen side fikk Nansens høykommissariat også i oppgave å drive eget hjelpearbeid. Målet hadde vært å skape en "sterk internasjonal organisasjon" som skulle "samle de personer som er forberedt på å gå inn".² Dersom de veldedige organisasjonene ble understøttet av regjeringene, kunne effektiv støtte gis til Russland. Når det viste seg at europeiske regjeringer, med unntak av Norge, ikke ga lån til hjelpearbeidet, måtte høykommissariatets eget hjelpearbeid så godt som utelukkende baseres på innsamling av penger. Høykommissariatets eget arbeid ble derfor av begrenset karakter.

Kontorene

Nansen-misjonens hovedkontor var "Dr. Nansens høykommissariat" ("l'Haut-Commissariat du Dr. Nansen"), i Genève. Kontoret var ledet av sveitseren Edouard Anton Frick, som var en meget språkmektig mann. Han snakket blant annet flytende russisk. Frick hadde tidligere samarbeidet med Nansen i forbindelse med repatrieringen av krigsfanger. Han fikk tittelen visehøykommissær og var Nansens høyre hånd og nestkommanderende i hjelpearbeidet. Genève-kontoret hadde 17 ansatte i august 1922.³

Moskva-kontoret hadde derimot over 30 ansatte og var med dette det største kontoret i Nansens organisasjon. Kontoret i Moskva hadde tre hovedoppgaver. For det første skulle det lede og koordinere de forskjellige humanitære organisasjonenes arbeid under Nansen-paraplyen. For det andre skulle det stå for samarbeidet om nødhjelpen med de russiske myndighetene. For det tredje skulle det lede Nansen-misjonens eget hjelpearbeid.

² Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, R1. *Proces verbal de la Conférence convoqué par la Commission mixte du Comité International de la Croix-Rouge et de la Ligue des Sociétés de la Croix-Rouge. Genève 1ère Séance plénière, Lundi 15 août 1921.* Presidenten i Den internasjonale Røde Korskomiteen, Gustave Ador, i sitt innlegg på Genève-konferansen.

³ Nansenarkivet, Ms.fol 1988, R6B3. *Récapitulation des frais d'administration du Haut-Commissariat du Dr. Nansen, Genève, 20 avril 1922*; Dahl: *Vidkun Quisling. En fører blir til*, s. 87.

Samarbeidet med sovjetmyndighetene ble overlatt til Moskva-kontorets leder, engelskmannen John Henry Gorvin. Han var Nansens befullmektigede representant og skulle representere Nansen i "The International Russian Relief Executive" (IRRE), samarbeidsorganet der de russiske myndighetene hadde den andre plassen. Denne posisjonen ble fra høsten 1921 til sommeren 1922 besatt av revolusjonshelten og estlenderen Aleksander Ejduk. Nansen kjente Ejduk fra forhandlinger om repatriering av krigsfanger. Fra sommeren 1922 til Nansen-misjonens arbeid ble avsluttet i august 1923, var det Ejduks tidligere nestkommanderende Karl Lander som fylte posten. I tillegg var det tenkt at sentrale långivernasjoner skulle bli representert i dette organet. Lånene kom imidlertid aldri, slik at organet fortsatte å bestå kun av Nansens representant i Moskva, og en representant for sovjetmyndighetene.

Det tok lang tid å få Moskva-kontoret operativt. Den 8. november 1921 ble de russiske myndighetene underrettet om at John Gorvin var utnevnt til Nansens representant i IRRE. Videre skrev Nansen at Gorvin var forberedt på å reise til Moskva 26. november.⁴ Kontrakten mellom Nansen og Gorvin ble imidlertid undertegnet først 30. november, da Nansen selv var i Russland. Her utnevnes Gorvin til Nansens "chief representative in Moscow."⁵ Videre skulle Gorvin "co-ordinate the work of all voluntary Societies of whatever nationality acting under Dr. Nansen's auspices". Sist, men ikke minst, skulle han samarbeide med ARAs representanter "in the manner which may seem to Mr. Gorvin to be most effective". Gorvin ble gitt frie tøyler når det gjaldt å ansette folk til staben i Moskva, så lenge Nansens økonomiske rådgiver Thomas Lodge ikke hadde innvendinger. Lodge var allerede ansvarlig for økonomien i Nansens flyktnings- og krigsfangearbeid.⁶

⁴ RGASPI, Fond 5, opis 1, delo 1933, list 3.

⁵ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RU01, Gorvin. Kontrakt med Nansen.

⁶ Ibid.

Gorvin fikk med seg to assistenter til Moskva: italieneren Guido Pardo, som hadde erfaring fra Russland og behersket språket, og den nederlandske diplomaten J.A. Gorter. Ingen av de tre ankom imidlertid den russiske hovedstaden før i slutten av november 1921.⁷ Nansen-misjonens folk kom med andre ord først på plass i Moskva over tre måneder etter at avtalen mellom Nansen og Tsjitsjerin var undertegnet.⁸

Gorter skulle altså tjenestegjøre som medhjelper for Nansens representant i Moskva. Han skulle imidlertid også være representant for Nansen i hans arbeid som Folkeforbundets høykommissær for repatriering av krigsfanger og russiske flyktinger. Når det gjaldt Pardo, så utbetalte hans tidligere arbeidsgiver, International Labour Organisation – ILO, ham fremdeles noe lønn ved siden av den han fikk fra Nansen-misjonen.⁹ Sammenblanding av organisasjonene var utbredt, og forholdet mellom de ansattes forskjellige roller var ofte uavklart.

I tillegg til hovedkontorene hadde Nansen-misjonen også kontorer i Berlin og Riga. Særlig Riga-kontoret var av stor betydning av én grunn: Det var et knutepunkt på transport- og kommunikasjonslinjene mellom Vest-Europa og Russland. Mange av nødhjelpsforsendelsene kom til Riga med skip der de ble lastet over i jernbanevogner og sendt til Moskva. Telegrammer fra Vest-Europa gikk ofte innom Riga før de ble sendt til Moskva. Riga-kontoret fungerte også som kontor for Nansens flyktingearbeid. Berlin-kontoret har også hatt stor betydning, ikke minst fordi visehøykommissær Frick raskt overførte sin arbeidsplass fra Genève til Berlin.

Også Nansens eget kontor i hjemmet Polhøgda på Lysaker utenfor Kristiania hadde en sentral plass i hjelpeorganisasjonens kommandokjede, siden Nansen ikke ønsket å flytte til Genève. Nansen ledet arbeidet fra sitt kontor, der han også hadde en

⁷ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Pardo. Nansen (?) til Tsjitsjerin, 26.11.1921.

⁸ Ibid., Frick til Nansen i Moskva, 24.11.1921.

⁹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Gorter. Nansen, uvisst til hvem, 9.11.1921.

sekretær. Viktige beslutninger ble fattet i samarbeid med lederne for de to store kontorene i organisasjonen, det vil si i Genève og i Moskva.

Totalt sett ser det ut til at Nansen-misjonen har hatt omtrent 60 medarbeidere, det er i hvert fall et tall som nevnes av Hans Fredrik Dahl.¹⁰ Når vi vet at Moskva-kontoret i august 1922 hadde mer enn 30 ansatte og at det i Genève på samme tid var 17, er det ikke usannsynlig at Dahls tall er riktig. Moskva og Genève var de største og viktigste kontorene.

Andre organisasjoner under paraplyen

Flere store organisasjoner, som Redd Barna og kvekernes organisasjon, drev arbeid i Russland på egenhånd, men under Nansen-Tsjitsjerin-avtalen. Dette gjaldt også flere nasjonale Røde Kors-organisasjoner. Disse organisasjonene hadde på forhånd vel fungerende apparater og dessuten midler tilgjengelig for å sette i gang arbeid raskt, men de trengte en avtale med sovjetmyndighetene som kunne gi dem adgang til Russland. Dette fikk de gjennom Nansens avtale med de russiske myndighetene. Nansen inngikk avtalen på vegne av alle de hjelpeorganisasjonene som hadde vært representert på Genève-konferansen. Disse organisasjonene hadde oppnevnt Nansen til høykommissær for deres hjelpearbeid i Russland. Nansen skulle altså ha ansvaret både for de europeiske regjeringenes hjelpearbeid og for de europeiske private hjelpeorganisasjonenes arbeid. Bare to dager etter at Nansen hadde undertegnet avtalen med Tsjitsjerin, oppfordret han i et telegram Redd Barna-representanten Lawrence Webster til få i gang arbeid så fort som overhodet mulig:

In my quality of High-Commissioner of the Geneva Russian Relief Conference, I request you to proceed at once to Moscow, and as soon as possible thereafter to Saratow,

¹⁰ Dahl: *Vidkun Quisling. En fører blir til*, s. 87. Dahls kilde for dette tallet er ikke oppgitt.

th[e]re to begin with all urgency the work of feeding 10.000 children.

Until such time as I have named my special representative at Moscow under whose orders you will be placed, I desire you to take your directions from the UISE [Union International de Secours aux Enfants] or the Save the Children Fund of London acting in their stead [...].¹¹

Webster ble i dette telegrammet videre bedt om å samarbeide med russiske myndigheter sentralt i Moskva og lokalt i Saratov "for the speedy commensment [*sic*] of the work".

Som vi ser av dette, grep Nansen personlig inn for at Redd Barna så raskt som mulig skulle få satt i gang humanitært arbeid. Redd Barna var en av de få organisasjonene under hans paraply som var istand til å sette i gang hjelpearbeid i Russland på kort varsel. Gjennom Nansen-Tsjitsjerin-avtalen fikk en rekke organisasjoner mulighet til å drive nødhjulsarbeid i Russland. Nansen har også bidratt aktivt for å få disse organisasjonene inn på russisk territorium og i gang med arbeid så snart det lot seg gjøre.

I oktober var Redd Barna i gang med arbeid i Volga-området. Dette var faktisk like tidlig som sovjetmyndighetenes eget hjelpeprogram kom i funksjon. Redd Barna kom dermed i gang med arbeid uten Nansen-misjonens hjelp. De trengte bare Nansens avtale med russerne for å gå løs på oppgavene i sultområdene.

Også Folkeforbundet var involvert i Nansen-paraplyen, til tross for at Folkeforbundet ikke hadde tatt på seg ansvaret for aksjonen. Folkeforbundets Epidemikommisjon stilte en lege til rådighet for Nansen-misjonens Moskva-kontor, som medisinsk ansvarlig for arbeidet. Dette var den britiske legen Reginald Farrar som blant annet hadde erfaring fra arbeid mot sult i India. Farrar og hans etterfølger var lønnet av Folkeforbundet. Dessuten stilte Epidemikommisjonen deler av sine medisinsklage til rådighet for arbeidet i Russland.

¹¹ AVPRF, Fond 04, opis 115, papka 463, delo 62496, list 16. Nansen til Webster, 29.8.1921.

Kapittel 5

Arbeidet i praksis

Et livsfarlig engasjement

I slutten av november 1921 reiste Nansen til Russland, blant annet for å besøke det sultrammede Volga-området og se "med egne øiner" hvordan situasjonen var.¹ Den 28. november ankom han byen Saratov.² De nærmeste dagene besøkte Nansen og hans følge flere landsbyer i guvernementet rundt byen, deriblant flere av de tyske småsamfunnene i området. Volgatysskerne var blant de hardest rammede i regionen.³ Forholdene var ille, skrev Nansen, men både Redd Barna og ARA gjorde et godt arbeid i området. Senere besøkte han også Samara-guvernmentet i Volga-området. Han skrev at situasjonen var "worse than darkest imagination"; han beskrev desperate forhold med store mengder flyktninger fra sulten og døende mennesker, både barn og voksne.⁴ Forholdene i byen Buzuluk beskrev han på denne måten i et telegram: "In churcyard was pile of about eighty corpses chiefly children all stripped as clothes required for survivors [*sic*]. That was last two days of

¹ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 733, s. 74. Nansen til Sigrun, 27.11.1921.

² GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 327, list 14. Birman til Ejduk, 29.11.1921.

³ Se James W. Long: "The Volga Germans and the Famine of 1921", *The Russian Review*, vol. 51, nr. 4, oktober 1992, s. 510-525.

⁴ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 735, s. 76, Nansen til Det internasjonale Røde Kors, 9.12.1921.

deathcart.”⁵ Reisen i Volga-området gjorde et mektig inntrykk på Nansen. På ett tidspunkt skal han ha brutt sammen i gråt stilt overfor slik bunnløs nød og elendighet.

Faren for å bli alvorlig syk eller til og med omkomme som følge av en slik reise var betydelig. Det var ikke bare sulten som drepte – en rekke livsfarlige epidemier herjet. Disse tok livet av flere av Nansen-misjonens medarbeidere. Den medisinsk ansvarlige, briten Reginald Farrar, pådro seg flekktyfus på reisen i sultområdene og døde 28. desember 1921.⁶ En av Gorvins assistenter, italieneren Guido Pardo, ble også rammet av den fryktede flekktyfusen etter en reise til Volga-området. Han døde 9. februar 1922.⁷ Flere andre som arbeidet for organisasjoner under Nansen-misjonens paraply, omkom under arbeidet.⁸ I løpet av vinteren 1921-1922 ble totalt 12 av Nansen-paraplyens medarbeidere smittet av flekktyfus. Åtte av dem døde.⁹ Det var med andre ord forbundet med livsfare å oppholde seg i de sultrammede områdene. Nansens mest risikofylte ekspedisjon var kanskje hverken turen over Grønland eller Fram-ferden, men reisen rundt i Volga-området høsten 1921. Alle deltagerne på Nansens polarekspedisjoner kom fra det med livet i behold. Flere av medarbeiderne i nødhjelpsarbeidet var ikke så heldige.

Håkon Kahrs Sund, som var representant for Det norske Røde Kors i arbeidet under Nansen-paraplyen, skrev i april 1922 til Nansen og skildret de fryktelige forholdene i havnebyen Nikolajev. Interessant er det imidlertid å merke seg de forholdsregler han hadde begynt å ta for å unngå smitte: ”Her i Russland kan man ikke undgåa at faa lus. Jeg har allerede to gange paa jernbanerne blit befængt med lus og [nu] gjør jeg som

⁵ Ibid.

⁶ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Farrar.

⁷ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Pardo. Gorvin til Frick, 6.2.1922 og Gorvin til Frick, 9.2.1922, der han forteller at Pardo døde denne dagen.

⁸ Se for eksempel personmappene til Lindskog og Jakounine i Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1.

⁹ UD: H4G2, 9b/21. League of Nations: *Russian Famine. Statement of the Norwegian representative. Submitted to the Council on May 16th, 1922.* Genève 17.5.1922, s. 7.

amerikanerne, bader i petroleum.”¹⁰ Det var lus som spredte den fryktede flekktyfusen.

Nansens medarbeidere fikk, i motsetning til ARAs medarbeidere, ingen livsforsikring på dette tidspunktet. Pardo hadde ved ansettelsen tatt kontakt med Frick for å undersøke om organisasjonen kunne skaffe ham en livsforsikring. Han fikk til svar at det dessverre ikke var mulig og at han måtte ordne dette på egenhånd. Pardo fikk tydeligvis ikke tegnet forsikring, for da han døde sto den svenskfødte enken på bar bakke. Hun skrev til Nansen og stilte spørsmål ved om det i det hele tatt var forsvarlig å sende folk til Russland når forholdene var så elendige som hennes mann hadde beskrevet dem:

Det är ej rätt att utsätta människor för fara, utan att också gifva dom en viss garanti af *förstklassig* sjukvård. [...] Det är icke rätt att sända människor – män som kunnat vara mänskligheten til oändligt mycket mera nytta – til Ryssland under nuvärande förhållande. Det er icke rätt!¹¹

Nansen ga i flere brev uttrykk for at han følte denne situasjonen meget ubehagelig, men at han ikke kunne bruke av kassen for å utbetale enken etter Pardo de pengene hun trengte. Det ble besluttet at man skulle fortsette å utbetale Pardos lønn for den perioden som var igjen av ansettelsen. Madame Pardo døde selv kort tid etter.¹²

Historien om Madame Pardo, for ikke å snakke om sønnen Arvid som i løpet av kort tid mistet begge foreldrene, gir oss et innblikk i de rent menneskelige ofrene arbeidet i en hjelpeorganisasjon i Russland under disse forholdene innebar. Medarbeiderne, både kvinner og menn, hadde liten eller ingen

¹⁰ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Lysaker og Sund. Håkon Kahrs Sund til Nansen, 19.4.1922.

¹¹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Pardo. Dagmar Pardo til Nansen, 28.2.1922. Dagmar Pardos understrekning.

¹² Se Nansenarkivet: Ms. fol. 1988, RUO1, Pardo.

kontakt med sine familier. Ofrene har vært store, også for familiene som satt igjen hjemme i Vest-Europa.¹³

Hvor var Nansen-misjonen representert?

I begynnelsen av januar 1922 ser det ut til at Nansen-misjonen var representert i Volga-området. Det er stor usikkerhet rundt dette fordi så mange nasjonale Røde Kors-organisasjoner, Redd Barna og andre organisasjoner drev arbeid i Volga-området under Nansens avtale med de sovjetrussiske myndighetene. Det kan derfor være vanskelig å avgjøre i hvilken grad Nansen-misjonen hadde et eget apparat i Volga-området. Det virker som misjonen var representert i Saratov guvernement, dette innbefattet også den tyskbefolkede byen Markssjadt. Utover våren ble imidlertid misjonens område utvidet til Ukraina. Her var den representert i guvernementene Odessa, Nikolajevsk, Jekaterinoslav, Zaporozje og Donetsk. Fra 1. juli 1922 var misjonen også representert i en *ujezd*¹⁴ i Tsjeljabinsk guvernement. Disse opplysningene bygger på en bok den offisielle russiske hjelpeorganisasjonen Pomgol ga ut i 1922. Det som der kalles "Nansen-organisasjonen" var en rekke forskjellige organisasjoner. Derfor kan vi ikke ta for gitt at Nansen-misjonens eget apparat var representert på alle de nevnte stedene.¹⁵

Det er klart at Nansen-organisasjonen har hatt et eget distribusjonsapparat, det vitner i det minste Quislings engasjement for Nansen i Ukraina om. Det er imidlertid mye som tyder på at dette apparatet var svært begrenset. I sin historie om ARAs hjelpearbeid skriver Harold H. Fisher for eksempel om utvidelsen av kampanjen til Ukraina at det ble trukket opp linjer for en avtale mellom ARA og Nansen-misjonen, der de delte

¹³ Flere kvinner bidro i arbeidet. Blant andre svenske Karin Lindskog som døde av tyfus, og danske Lena Tiedemand.

¹⁴ *Ujezd*: administrativ enhet innen guvernementet.

¹⁵ *Itogi borby s golodom v 1921-22gg.*, Moskva 1922, s. 345; GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 48, list 11-12.

Ukraina mellom seg for ikke å drive arbeid dobbelt opp. Dette viste seg å være en unødvendig forholdsregel:

As a matter of fact, this arrangement was not observed, for the supplies upon which the other organizations were counting did not arrive, so that the ARA, having supplies, extended its feeding to include all the Ukrainian gubernias, except the industrial section of the Donetz, from which it was specifically excluded by the Soviet Government.¹⁶

Hjelpearbeidets omfang

Varer ble kjøpt i utlandet og fraktet inn til Russland og Ukraina, enten med båt eller med jernbane. En rekke varer ankom Riga med båt og ble her enten sendt direkte til organisasjoner i felten (for eksempel Redd Barna eller svensk Røde Kors), eller bestemmelsesstedet ble fastsatt av distribusjonskomiteen IRRE i Moskva etter avtale med høykommissæren, dersom varene ikke var adressert til bestemte organisasjoner. Fra Riga ble varene sendt med forseglede og bevoktede tog til Russland. Sovjetmyndighetene sto for vakhold og forpliktet seg til å erstatte eventuelle tap. Lignende arrangementer ble gjort med varer som kom inn til havner i Svartehavet. Det ser ut til at Riga og svartehavshavnene har vært de to viktigste inntaksportene for forsyninger.¹⁷

Hvilket omfang fikk Nansen-misjonens arbeid? Ifølge tall fra Pomgol hadde ARA frem til 1. november 1921 sendt inn 602 369 *pud*¹⁸ eller 9818,5 tonn matvarer. Dette utgjorde hele 88,3% av de totale matforsendelsene i denne tidlige perioden av arbeidet. De andre organisasjonenes forsendelser var betraktelig mindre. Redd Barna hadde stått for knappe 7% av de totale leveransene, Den statlige russiske hjelpeorganisasjonen Pomgol

¹⁶ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 269.

¹⁷ Comité International de Secours à la Russie, *Information*, nr. 17, 12. mars 1922.

¹⁸ 1 *pud* = 16,3 kg.

3,7% og kvekerne ca. 0,9%. Nansen-misjonens eget arbeid var ikke begynt, men kvekerne og Redd Barna arbeidet under Nansen-Tsjitsjerin-avtalen. Dersom man inkluderer forsendelser utover matvarer, blir resultatet omtrent det samme: ARA hadde totalt sendt inn 640 487 *pud*, det vil si 86,8 % av det totale kvantum varer. ARA var med andre ord totalt dominerende i denne tidlige fasen.¹⁹

Etter hvert kom også Nansen-misjonen i gang med sitt eget arbeid. Mellom 1. og 27. januar 1922 hadde 87 jernbanevogner kommet frem til Nansen-misjonens adresse i Moskva. Totalt hadde det kommet 118 vogner med til sammen 114 681 *pud* og 18 *funt*²⁰ eller ca. 1870 tonn varer. 31 vogner med forskjellige varer var sendt før 1. januar 1922. Det internasjonale Redd Barna, kvekernes organisasjon og Det internasjonale Røde Kors fikk sine forsyninger til egne adresser, slik at tallene nevnt ovenfor burde gjelde Nansen-misjonens egen hjelpeorganisasjon og de mindre hjelpeorganisasjonene tilknyttet paraplyen.²¹

Her er det interessant å sammenligne med hva som ankom ARAs adresse i det samme tidsrommet. Inntil 27. januar 1922 hadde ARA i Russland totalt sett mottatt 2341 vogner med over 36 000 tonn varer.²² Bare så langt i januar måned hadde ARA fått sendt inn 717 jernbanevogner med over 11 368 tonn forsyninger.²³ Pomgol hadde før 27. januar fått inn 227 vogner med til sammen 3180 tonn varer.²⁴ Redd Barna hadde per 25. januar fått sendt 230 vogner totalt med knappe 3600 tonn *nødhjelp*.²⁵ Kvekerne ser også ut til å ha stått for noe større forsyninger enn Nansen-misjonen i denne tidlige perioden av hjelpearbeidet.²⁶

¹⁹ GARF, Fond R-1064, opis 6, delo 2, list 88-101.

²⁰ 1 *funt* (1 russisk pund) = 409,5g.

²¹ GARF, Fond R-1064, opis 6, delo 62, list 25.

²² *Ibid.*, list 15.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*, list 45.

²⁵ *Ibid.*, list 29.

²⁶ *Ibid.*, list 34. Tallene for kveker-organisasjonen er fra 17. januar 1921, slik at de ikke umiddelbart er sammenlignbare. Så langt i januar hadde det kommet 40 227 *pud* og hvis man regner med tiden forut: 166 660 *pud*.

Tabell 1 (forsendelser totalt til og med 27. januar 1922).

Hjelpe-organisasjon	Antall jernbanevogner	Mengde varer
Nansen-misjonen	118 stk.	ca. 1870 tonn
ARA	2341 stk.	ca. 36 303 tonn
Pomgol	227 stk.	ca. 3180 tonn
Redd Barna ²⁷	230 stk.	ca. 3589 tonn

Tabell 2 (forsendelser fra 1.-27. januar 1922).

Hjelpe-organisasjon	Antall jernbanevogner	Mengde varer
Nansen-misjonen	87 stk.	ca. 1377 tonn
ARA	717 stk.	ca. 11 368 tonn
Pomgol	78 stk.	ca. 1256 tonn
Redd Barna ²⁸	37 stk.	ca. 621 tonn

Den andre tabellen er kanskje mest interessant for denne tidlige perioden, ettersom Nansen-misjonen ikke kom i gang med hjelpeforsendelser før lenge etter ARA. Tallenes tale er uansett klar: ARA skaffet bortimot 10 ganger så store forsyninger som Nansens hjelpeorganisasjon i løpet av januar 1922. Den første tabellen viser klart og tydelig forskjellen i organisasjonenes betydning i det totale hjelpearbeidet så langt.

Mange av de statistiske oversiktene fra de russiske myndighetene inneholder feil og unøyaktigheter. Likevel peker de så

²⁷ Tallene for Redd Barna er fra 25. januar 1922.

²⁸ Tallene for Redd Barna er fra 25. januar 1922.

godt som alle sammen i en og samme retning: Nansen-paraplyens arbeid var begrenset i forhold til ARAs. Forsøker man å beregne hvor stor del av arbeidet Nansens egen organisasjon sto for, det vil si uten Redd Barna, kvekerne og de nasjonale Røde Kors-organisasjonene – noe som ofte er vanskelig å gjøre, sitter man igjen med et inntrykk av at det var begrenset hva Nansen-misjonen fikk utrettet. Dette bekreftes av Nansen selv. I et brev skrevet i slutten av mars 1922 sammenlignet han sin egen organisasjon med ARA. "In our case the position is quite different: we are a very poor organization daily fighting with economic difficulties but doing as well as we can."²⁹ To måneder senere innrømmet han i et brev at det var "desverre overordentlig liten hjelp min organisation hittil har vært istann til å yde".³⁰

Et dokument gir en oversikt over arbeidet i hele Volga-området for 15. mars 1922. Ifølge tallene som oppgis her, ble til sammen 2 254 042 mennesker bispist av de utenlandske organisasjonene. Det interessante er at det ser ut som om Nansen-misjonen er skilt ut fra de fleste av organisasjonene tilknyttet paraplyen. Redd barna sørget for mat til 204 841 mennesker, kvekerne 185 000 og Nansen-misjonen 117 000. I tillegg sto diverse nasjonale Røde Kors-foreninger for 72 128, og et par andre organisasjoner skaffet det daglige brød til 57 851 mennesker. Til sammenligning sørget ARA for at 1 617 222 mennesker fikk mat. Dersom disse tallene er riktige, sørget Nansen-misjonen selv for matrasjoner til ca. 5,2% av samtlige som ble hjulpet av de utenlandske organisasjonene i Volga-regionen, mens ARA sto for ca. 72%.³¹

I Ukraina kom arbeidet noe senere i gang. Den 15. april var Nansen-misjonens forsyninger begynt å komme. Vidkun

²⁹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Pardo. Nansen til Attolico, 25.3.1922.

³⁰ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Quisling. Nansen til Det kongelige norske utenriksdepartement, 27.5.1922.

³¹ GARF, Fond R-1064, opis 6, delo 53, list 1 og 3. Oversikt over arbeid i Volga-området for 15.3.1922.

Quisling hadde da mottatt 25 jernbanevogner med forsyninger. Det ser ut til at dette var all hjelp som var sendt fra Nansen-misjonen til Ukraina så langt, i det minste med jernbane. Andre transportmidler av betydning fantes neppe. Det opplyses også at ARA på samme tid bispiste 15 400 mennesker i Ukraina. Selv om det er farlig å generalisere ut fra et så beskjedent materiale, virker det som arbeidet i Ukraina foreløpig var av beskjedent omfang.³²

Samtlige utenlandske organisasjoner hadde til sammen levert 573 625 tonn varer fra august 1921 til og med september 1922.³³ Av dette hadde organisasjonene under Nansen-paraplyen stått for 4 775 850 *pud* varer, noe som tilsvarer 77 846 tonn.³⁴ Disse organisasjonene hadde altså levert omtrent 13% av de totale utenlandske forsyningene til arbeidet i løpet av det første året. I dette tallet er imidlertid de betydelige leveransene fra blant annet Redd Barna og kvekerne inkludert. Nansen-misjonens eget bidrag må ha vært betraktelig mindre, ut fra det vi vet om forholdet mellom innsatsen til de ulike organisasjonene. Et regnskap for Nansen-misjonens høykommissariat kan fortelle oss mer om Nansen-misjonens eget bidrag. Fra arbeidets begynnelse og frem til 31. august 1922 hadde litt over 15 000 tonn varer vært betalt over høykommissariatets budsjett.³⁵ Vi ser at Nansen-misjonens eget bidrag utgjorde ca. 2,6% av de totale forsendelsene fra utlandet i løpet av det første året.

Vi kan igjen sammenligne med tallene for ARA. Det var kommet inn 28 817 845 *pud* eller 469 730 tonn varer fra

³² Ibid., list 24. Oversikt over de utenlandske organisasjonenes virksomhet i Ukraina.

³³ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 175.

³⁴ Ibid., list 56-57. *Summarnaja svodka. Gruzy postupivsjie na territoriju RSFSR ot zagan. organizatsij pomgol s natsjala kampanii po 1oe oktjabrja 1922.* Det noe upresise anslaget "opp mot 80 000 tonn" brukes i Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 800, s. 145-147. Nansen til alle organisasjoner tilknyttet CISR, 12.9.1922.

³⁵ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6B3, *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr. Nansen au 31 août 1922*, s. 10.

ARA.³⁶ Dette utgjør ca. 82% av de totale mengdene. Selv om man regner med forsyningene fra samtlige organisasjoner som arbeidet under Nansen-misjonens paraply, er altså ARAs innsats av en annen dimensjon.

Svinn

Ovenfor så vi på hvor store mengder som ble sendt inn av hjelpeorganisasjonene. I hvilken grad forsendelsene virkelig kom frem til bestemmelsesstedene, er et annet spørsmål. En rapport fra Per Lysaker til Nansen kan belyse dette temaet. Lysaker ble sammen med Håkon Kahrs Sund sendt til Nansen-misjonen i Russland våren 1922 på Det norske Røde Kors' regning. Rapporten fra Lysaker er skrevet etter en inspeksjonsreise til "det norske distrikt" i Volga-området, det vil si området som var tildelt Det norske Røde Kors. Man hadde mottatt oppgjørene for juni fra distriktet, og disse viste at alt befant seg i den skjønneste orden. Her ble det hevdet at alle hadde fått det bestemte kvantum utdelt på sine rasjoneringskort. Det dreide seg om 24 *funt* eller ca. 10 kg korn og 6 *funt* eller bortimot 2,5 kg kjøtt og sild per person.³⁷

Per Lysaker tok for seg et eksempel fra landsbyen Bajevka. Ifølge rapporter skulle landsbyen ha mottatt 402 *pud* fra herredet (6552,6 kg), men bare 377 *pud* var kommet frem. Dette gir et svinn på 407,5 kg korn, eller ca. 6,2%. Det ble så utdelt 2 *funt* (819 g) til hver innbygger som hadde rasjoneringskort. Alle arbeidsføre mellom 15 og 55 hadde fått utdelt slike rasjoneringskort, i Bajevka dreide dette seg om 3600 mennesker. Til sammen ble det utdelt 180 *pud* eller 2934 kg. Det var altså et ytterligere svinn på 197 *pud* eller 3211,1 kg korn. Dette vil si at over halvparten av den mengden landsbyen skulle ha mottatt

³⁶ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 56-57. I tillegg kom 511 536 yard manufaktur og 346 500 par sko.

³⁷ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Lysaker og Sund. Lysaker til Nansen, 25.7.1922.

totalt sett var forsvunnet. Per Lysaker skrev i rapporten at det enorme svinnet:

oppgis for største delen at være anvendt til at betale kjørerne med, en mindre del oppgis anvendt til lønninger av præsædatel [dvs. landsbyens formann], sekretær og veiere, samt til armeen, soldaterne faar paa det nærmeste fuld ration, i denne landsby var det 16 soldater som fik 8 pud 32 funt, altsaa 22 funt pr. soldat. Vi har ingensomhelst garanti for at der i virkeligheden er utdelt til 3600. Vi betviler i høi grad rigtigheden av det oppgivne, at de har betalt til kjørerne 4 pud 20 funt pr. lass, især da nabolandsbyerne kun har betalt sine kjørere med 2 pud 20 funt pr. lass.³⁸

Lysaker kunne også berette at "engelskmændene som har reist omkring i distriktet i automobil, har gjort samme triste erfaring". Derfor hadde de fått stoppet utdelingen i byen Saratov. Lysaker skrev videre at det var foretatt "en række arrestationer". Han håpet at det ble røsket kraftig opp i saken og at det i fremtiden ville bli utdelt riktige kvanta. Lysaker ønsket å bli lenger i Russland, til tross for at han i sitt forrige brev hadde villet hjem: "jeg vil helst fortsætte længst mulig om jeg kunde faa nogen bedre nyheder at bringe hjem."³⁹

Svinnet i Bajevka var svært stort. I hvilken grad det kan generaliseres ut fra dette eksemplet uten videre, er selvfølgelig vanskelig å si. Mye tyder på at Bajevka var et særlig håpløst tilfelle og at Lysaker av den grunn valgte å gjennomføre en inspeksjon i nettopp denne landsbyen. Vi ser for eksempel at man i Bajevka hevdet å ha betalt kjørerne nesten dobbelt så mye som i nabolandsbyene. Likevel tyder den generelt negative tonen i Lysakers rapport, og hans henvisning til engelskmennenes lignende erfaringer, på at svinn i forsyningene var et generelt problem.

Litteraturen om ARA bekrefter mistankene om store tap av varer. I en artikkel om ARAs hjelpearbeid i Nikolajev opplyses

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

det at omtrent 20 prosent av forsyningene ble stjålet.⁴⁰ Det var enkelt og greit umulig å forhindre tyveri. Selv politiet stjal. I sin bok om ARA beskriver også Benjamin Weissman utstrakt plyndring av forsendelsene. Han skildrer en episode der en ARA-representant så at russiske arbeidere som losset et skip med mel, ris og sukker, stakk unna små kvanta så godt de kunne. ARA-representanten kunne ikke stoppe dem, så han fikk en av de russiske arbeiderne arrestert. Kameratene hans nektet å fortsette arbeidet før han ble satt fri. En representant for de russiske myndighetene kom til stedet og fortalte ARAs representant at "the practice was not unusual – that, indeed, he was fortunate in being in charge of cargo that invited minor looting; otherwise the stevedores might take days to unload the ship". ARA-medarbeideren ga seg, den arresterte arbeideren ble satt fri, og lossingen kunne fortsette.⁴¹

Det er umulig å slå fast nøyaktig hvor stort det totale svinnet var. Det er derimot hevet over tvil at svinn forekom og at dette til dels var omfattende. Varer forsvant i alle ledd av forsyningskjeden. Svinn rammet samtlige hjelpeorganisasjoner, men det er ikke usannsynlig at det rammet Nansen-misjonen hardere enn ARA, i og med at ARA hadde langt flere folk til å kontrollere hjelpeforsendelsene.

Skrøpelig økonomi

Den opprinnelige finansieringsplanen gikk ut på at arbeidet skulle baseres på lån fra de europeiske regjeringene. Nansen skulle få kredittene på vegne av de russiske styresmaktene. Kredittene uteble – til syvende og sist var det bare Norge som ga et slikt lån. Derfor ble Nansen-misjonens økonomiske stilling problematisk. Hjelpearbeidet måtte finansieres på annen måte.

Arbeidet ble finansiert ved hjelp av pengeinnsamling og bidrag fra den sovjetiske regjeringen. Etter samtaler med Nansen i

⁴⁰ Benjamin Rhodes: "American Relief Operations at Nikolaev, USSR, 1922-1923," *The Historian*, vol. 51, nr. 4, august 1989, s. 622.

⁴¹ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 79.

Moskva, ga sovjetmyndighetene i slutten av november 1921 Nansen-misjonen en kreditt på en million gullrubler, noe som tilsvarte ca. 500 000 dollar. Dette var et kortsiktig lån og skulle utbetales i en valuta som var knyttet opp mot gull, for eksempel amerikanske dollar eller engelske pund. Vi bør imidlertid merke oss betingelsen for lånet: "The above mentioned loan will be granted you on the condition that you undertake to return this sum to us in the same currency upon our first demand."⁴² Pengene ble brukt til innkjøp av korn i Polen.⁴³ Sovjetregjeringen hadde problemer med å gjøre innkjøp for egen regning i store deler av Europa. Gull fra de gamle tsarreservene ble i liten grad godkjent som betalingsmiddel, og bolsjevikene trengte derfor en mellommann som kunne kjøpe inn korn for dem i utlandet.

Lånet fra Russland ble et problem. Pomgols sekretariat skrev til Ejduk den 29. april 1922 og minnet om at Nansen ikke hadde foretatt seg noe som helst for å dekke kreditten på en million gullrubler. Ejduk ble bedt om straks å sette seg inn i denne saken.⁴⁴ Karl Lander, som i begynnelsen av juli 1922 erstattet Ejduk som den russiske regjeringens representant overfor de utenlandske organisasjonene, skrev noen uker senere til Pomgols sentralkomiteé om dette lånet og korninnkjøpene i Polen. Her kommer det frem at bare 383 tonn av de bestilte 11 000 tonn rug, bygg og hvete var kommet frem til Russland. Nansen hadde også inngått en kontrakt om en leveranse på 3000 tonn havre, hvorav 1400 tonn var kommet frem. Polen hadde innført et forbud mot utførsel av mer korn til Russland, slik at man ikke kunne regne med at mer ble sendt.⁴⁵

⁴² GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 17, list 4. Lezjava, visekommissær for finans, og Gorkov, sjef for finansministeriet, til Nansen, 2.12.1921.

⁴³ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 183. Lander til TsK Pomgol, 19.7.1922.

⁴⁴ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 17, list 28. Lengnik og Verlin til Ejduk, 29.4.1922.

⁴⁵ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 183. Lander til TsK Pomgol, 19.7.1922; Berit Tolleshaug viste i sin studie av Nansens rolle i den gresk-tyrkiske flyktningeutvekslingen at også flere av kornkjøpene til Hellas var

Nansen på sin side fant denne situasjonen svært beklagelig. Han gjorde det klart overfor Frick at tilbakebetaling av lånet fra russerne skulle ha absolutt høyeste prioritet. Avtalen hadde vært, skrev Nansen i juni 1922, at lånet skulle betales tilbake så fort muligheten bød seg. Dette var ikke gjort, til tross for at man hadde hatt anledning, mente Nansen. Det ville imidlertid vært et alvorlig tilbakeslag for organisasjonen om meget hardt tiltrenge penger som var samlet inn, skulle gått direkte til nedbetaling av lån. Dette ville ført til at organisasjonen måtte ha begrenset hjelpearbeidet betraktelig denne første tiden. Lånet fra sovjetregjeringen utgjorde bortimot halve Nansen-misjonens budsjett det første året.⁴⁶

De russiske myndighetene ønsket sommeren 1922 et økonomisk oppgjør med Nansen-misjonen. Lander skrev at Nansen foreslo å bruke 255 000 dollar som var samlet inn i forskjellige europeiske land, til å nedbetale deler av gjelden. Dessuten ville han ha trukket fra et par mindre utgiftsposter i forbindelse med transport; ifølge Nansen-Tsjitsjerin-avtalen skulle nemlig slike utgifter betales av russiske myndigheter. Noe av gjelden kunne også betales in naturalia – med korn. Etter disse finansielle krumpringene gjensto en gjeld på 769 298 gullrubler eller 384 649 dollar. Nansen hevdet han kunne utbetale disse pengene dersom de russiske myndighetene ønsket det. Konsekvensen ville imidlertid være at Nansen-misjonen måtte innstille arbeidet. Nansen foreslo at problemet kunne løses mellom Ejduk og Frick på et personlig møte i Berlin.⁴⁷

Den 5. september 1922 var lånet ennå ikke betalt tilbake. Etter samtaler med Nansen om saken, skrev den russiske representanten i Berlin:

mislykket. Dette førte til misnøye i greske regjeringkretser. Tolleshaug: *Fridtjof Nansen. En norsk helt i en gresk tragedie?*, s. 93-96.

⁴⁶ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 787, s. 132-133. Nansen til Frick, 16.6.1922.

⁴⁷ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 183. Lander til TsK Pomgol, 19.7.1922.

Da han begynte sitt arbeid fikk Nansen et lån fra oss på én million gull-rubler, 400 000 har han tilbakebetalt. De øvrige 600 000 kan han ikke betale tilbake, fordi han nå ikke har penger. Han regner med ny inntøst av midler, men dem har han til hensikt å anvende til videre arbeid. Å betale oss tilbake 600 000 betyr for ham å stå uten penger til arbeidet, hvis han i det hele tatt kan skaffe tilveie en slik sum. Nansen spør oss om hva han skal gjøre.⁴⁸

Vi ser at Nansen-misjonen ikke hadde penger. Organisasjonen hadde kjøpt inn korn for penger lånt fra Russland og var ikke i stand til å betale disse tilbake. Nansen-misjonen var i praksis bankerott, og det var svært tvilsomt om organisasjonen kunne bidra med nødhjelp av særlig betydning etter dette.

Den beklagelige affæren med dette lånet fikk tydeligvis de russiske myndighetene til å forsøke å ordne opp i det nokså uoversiktlige økonomiske forholdet mellom dem og Nansen-misjonen. Lander tok i et brev fra 16. september 1922 problemet opp med Gorvin. I Nansen-Tsjitsjerin-avtalen sto å lese at det skulle skaffes tilveie kreditter fra de europeiske regjeringene på 10 millioner pund, noe som tilsvarte over 40 millioner dollar eller mer enn 80 millioner gullrubler. Så vidt Lander kunne se var det inntil da ikke kommet inn mer enn 574 522,13 norske kroner, noe som tilsvarte omtrent 125 000 dollar. Lander ønsket å få klarhet i om det også var andre regjeringer som hadde gitt kreditter, og hvor mye penger den russiske regjering på denne måten skyldte disse regjeringene. Han ville også ha en oversikt over hvilke deler av den faktisk gitte hjelpen som var veldedige gaver og hvilke som måtte betales av den russiske regjeringen. Vi må imidlertid også ha i bakhodet at den russiske regjeringen selv hadde bidratt med en kreditt på 500 000 dollar til arbeidet.⁴⁹

⁴⁸ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 181. Dmitrievskij til Kameneva, 5.9.1922.

⁴⁹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 17, list 90. Lander til Gorvin, 16.9.1922.

John Gorvins svar på denne henvendelsen kan fortelle oss mye om Nansen-misjonens økonomiske stilling. Lander hadde rett i, skrev Gorvin, at matvarene og forsendelsene til Russland hadde to forskjellige opphav. For det første var det hjelp gitt som følge av kreditter fra vestlige regjeringer til Nansen på vegne av den russiske regjeringen – vi så at bare Norge hadde gitt et slikt lån. For det andre var det hjelp gitt av frivillige organisasjoner, enkelte ganger med bidrag fra regjeringer. I tillegg kom gaver fra privatpersoner. I det første tilfellet måtte de russiske myndighetene betale dette tilbake, i det andre var dette ikke nødvendig. Gorvin oppsummerer hvor mange slike kreditter som faktisk var gitt: "Relief Supplies sent to Russia by Governments on credit, the only instance to date is the credit for 600 000 Norwegian croners advanced to Russia by the Norwegian Government [...]"⁵⁰ For disse pengene ble det sendt 2710 tønner tran og 15 000 tønner sild. Dette ble ifølge Gorvin sendt via Moskva og derfra distribuert i overensstemmelse med Nansen-Tsjitsjerin-avtalen.⁵¹ I tillegg til disse pengene fra frivillige organisasjoner og privatpersoner hadde altså Nansen-misjonen hatt tilgjengelig 500 000 dollar som var lånt av sovjetmyndighetene til innkjøp av korn.

Ifølge høykommissariatets oversikt over bidrag til organisasjonen fra september 1921 frem til 31. august 1922, hadde det kommet inn til sammen 5 588 803,35 sveitsiske franc eller noe over en million dollar. I denne summen var iberegnet penger fra Russland som utgjorde 2 575 000 sveitserfranc eller 500 000 dollar. Dette var lånet fra Russland til Nansen. Som vi ser utgjorde det nesten halvparten av de pengene organisasjonen hadde hatt til rådighet i løpet av året som var gått siden arbeidet

⁵⁰ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 17, list 86. Gorvin til Lander, 26.9.1922.

⁵¹ Ibid.

begynte. Størsteparten av de resterende pengene var samlet inn rundt om i verden.⁵²

Nansen-misjonen hadde ikke greid å skaffe Russland en brøkdel av den hjelpen på 10 millioner pund som Nansen hadde forespeilet Tsjitsjerin i august 1921. Bare den norske regjeringen hadde gitt kreditt til hjelpearbeidet i løpet av det året som var gått. Det ble også ført forhandlinger om lån fra Canada, men dette førte ikke frem.⁵³ Det er likevel viktig å påpeke at det allerede ved inngåelsen av avtalen med Nansen i august 1921 hadde vært klart for russerne at Nansens organisasjon ikke hadde penger. Den sovjetrussiske viseutenrikskommisæreren, Maksim Litvinov, hadde den gangen forstått at finansieringen av Nansen-misjonens arbeid var høyst usikker.⁵⁴

Nansen bidro selv i betydelig grad i innsamlingsarbeidet. Han reiste en periode hektisk rundt i Europa for å holde foredrag og samle inn penger. Nansen talte for store forsamlinger i en rekke av Europas storbyer, for eksempel i London, Haag, Paris, Genève og Stockholm. Også i Norge holdt Nansen foredrag. Som foredragsholder gjorde Nansen bruk av lysbilder. Fotografierne var tatt i Volga-området av ham selv og andre og dokumenterte situasjonen brutalt og realistisk. Bildene gjorde et voldsomt inntrykk på tilhørerne. Enkelte besvimte, mens andre forlot salen i avsky. De orket ikke se all denne menneskelige lidelse brettet ut på et lerret og ubønnhørlig skildret i detalj.⁵⁵ Datidens mennesker var ikke, som vi er, vant til gruoppvekkende fjernsynsbilder fra hungerrammede områder.

Nansen-misjonen hadde altså hatt en drøy million dollar til rådighet det første året. Dette kan sammenlignes med de ressurs-

⁵² Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6B3, *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr. Nansen au 31 août 1922*. Unntatt fra regnskapet er nok forsendelser i form av pakker fra privatpersoner.

⁵³ Se for eksempel RGASPI, Fond 5, opis 1, delo 377, list 3. Mclachlan til Lenin, 5.4.1922.

⁵⁴ RGASPI, Fond 495, opis 18, delo 48, list 67. Litvinov til Tsjitsjerin, Lenin og Kamenev, 21.8.1921.

⁵⁵ Greve: *Fridtjof Nansen. 1905-1930*, s. 174-175.

ene ARA hadde hatt tilgjengelig. Kongressen i Washington sørget for at ARA fikk utbetalt 20 millioner dollar til innkjøp av mat til Russland.⁵⁶ I tillegg til dette kom 3,6 millioner dollar fra Det amerikanske Røde Kors til medisinsk materiell; forsyninger fra den amerikanske hærens overskuddslagre av medisiner for en verdi av 4 millioner dollar, og 12 millioner dollar fra den russiske og den ukrainske regjeringen til ARA.⁵⁷ Til forskjell fra det russiske bidraget til Nansen-misjonen var dette ikke et lån. Hoover hadde stilt som betingelse for bevilgningen av 20 millioner dollar fra Kongressen i Washington, at russerne på sin side måtte bidra med det halve beløpet. Utover dette bidro også forskjellige organisasjoner tilknyttet ARA med vesentlige beløp.⁵⁸ ARA disponerte med andre ord ressurser av en helt annen størrelsesorden enn tilfellet var med Nansen-misjonen.

Folkeforbundet inn?

På grunn av manglende økonomiske ressurser mente Nansen i slutten av april 1922 at det fornuftigste ville være å avvikle engasjementet i Russland, hvis ikke europeiske regjeringer skaffet betydelige pengesummer. Han kommenterte da situasjonen slik: "I understand that in this manner it is not possible to keep our central organisation going [...]" Med uttrykket "this manner", siktet Nansen først og fremst til mangelen på penger. Nansen og Frick var enige om at det fantes to utveier: Enten måtte de avslutte arbeidet allerede i juni, eller det måtte gjøres et nytt forsøk på å få ordnet finansiering av arbeidet gjennom Folkeforbundet.⁵⁹

Arbeidet ble ikke avsluttet i juni 1922; det siste alternativet ble forsøkt. Arkitekten bak dette nye forsøket på å få Folkeforbundet til å ta på seg ansvaret for arbeidet, var lederen for Folkeforbundets sekretariat Philip Noel-Baker, Nansens nære

⁵⁶ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 144-151.

⁵⁷ Op.cit., s. 152 og 154-159.

⁵⁸ Op.cit., s. 159-167.

⁵⁹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6B3. Nansen til Frick, 20.4.1922.

samarbeidspartner. Han la en detaljert slagplan frem for Nansen. Noel-Baker foreslo at den norske regjeringen kunne fremme et forslag om at Folkeforbundet skulle nedsette en ekspertkommisjon for å vurdere situasjonen i de sultrammede områdene.⁶⁰ Både russiske og vestlige eksperter burde delta i kommisjonen. Håpet var å få regjeringene involvert i hjelpearbeidet. Nansen fikk støtte fra den norske regjeringen og kunne selv, i egenskap av norsk representant i Folkeforbundet, legge frem Noel-Bakers forslag for forsamlingen 16. mai 1922. Tanken var at Folkeforbundet etter et slikt innledende skritt gradvis kunne øke sitt engasjement i hjelpearbeidet. Dette var halmstrået Nansen klamret seg til da hjelpearbeidet ikke ble besluttet nedlagt. I første omgang mislyktes imidlertid Nansen og hans forbundsfeller i få Folkeforbundet til å opprette en slik kommisjon.⁶¹

Maksim Litvinov fremhevet på sin side i et brev til Nansen at han ikke kunne se poenget med en ny undersøkelseskommisjon. Forholdene var allerede studert tilstrekkelig, mente han. Dessuten hevdet han at Folkeforbundet "not likely [would] give any substantial help". Situasjonen kunne godt bli studert fra utlandet, men sovjetisk deltagelse i kommisjonen og innreisetilatelse for kommisjonens utenlandske medlemmer var, ifølge Litvinov, "hardly possible". Litvinov oppfordret Nansen til ikke å gå videre med denne planen.⁶² Som vi har sett ble planen likevel forsøkt satt ut i livet.

Folkeforbundets Råd oversendte forslaget til den pågående Genova-konferansen. Konferansen, som ble arrangert i tidsrommet 10. april til 19. mai 1922, skulle diskutere gjenopp-

⁶⁰ Steinar Kjærheim i note i Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 703, på s. 327-328; UD: H4G2, 9b/21, Memorandum. Udatert, men stammer fra slutten av mars 1922.

⁶¹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6A3. Nansen til Leonid Krasin, 28.4.1922; Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 797, s. 143. Nansen til utenriksminister Mowinckel, 4.8.1922; UD: H4G2, 9b/21, League of Nations: *Russian Famine. Statement by the Norwegian representative. Submitted to the Council on May 16th, 1922*, Genève, 17.5.1922.

⁶² Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6A3. Litvinov til Nansen, 4.5.1922.

byggingen av Sentral- og Øst-Europa og finne en løsning på det økonomiske forholdet mellom Sovjet-Russland og de øvrige europeiske statene. Sultkatastrofen var imidlertid ikke på det opprinnelige sakskartet, og den ble heller ikke tatt opp underveis. Nansens forslag fra 16. mai ble oversendt konferansen, men konferansen ønsket ikke å ta spørsmålet opp, hevdet Nansen. Dessuten var forslaget sent ute fordi konferansen i Genova gikk mot slutten. Allerede 19. mai var den over, uten at man hadde kommet frem til en løsning av forholdene mellom Sovjet-Russland og de vesteuropeiske statene. Folkeforbundets Råd lot deretter spørsmålet om hjelp til de sultende i Sovjet-Russland ligge. Selv mente Nansen grunnen var at mange av representantene ikke ønsket at Folkeforbundet sto frem som en konkurrent til Genova-konferansen. De mente Folkeforbundet skulle holde seg utenfor de store økonomiske spørsmålene man diskuterte i Genova.⁶³

Etter det mislykkede møtet i Genova, ønsket Fridtjof Nansen spørsmålet om opprettelse av en undersøkelseskommissjon gjenopptatt. Han kontaktet utenriksminister Mowinckel og ba ham sende et forslag om ny behandling av saken til generalsekretæren i Folkeforbundet, Sir Eric Drummond.⁶⁴ Den 4. juli 1922 gikk et telegram fra Mowinckel til Drummond der det ble foreslått å ta det norske forslaget fra 16. mai opp igjen på neste møte i Folkeforbundets Råd.⁶⁵ Nansen ble sendt som representant til Rådsmøtet som fant sted i London 20. juli 1922. Det ble besluttet at Folkeforbundets sekretariat skulle skaffe all den informasjon om saken som var mulig. Deretter kunne det, hvis sekretariatet mente det innsamlede kildematerialet ga dekning for det, opprettes en ekspertkomité slik Nansen hadde foreslått.

Nansens argumentasjon overfor Folkeforbundets representanter var nå en helt annen enn den hadde vært året før da han

⁶³ UD: H4G2, 9b/21. Nansen til utenriksminister Ræstad, 22.5.1922 (også gjengitt i Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 781, s. 126-127).

⁶⁴ Ibid. Nansen til utenriksminister Mowinckel, 6.6.1922 (også gjengitt i Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 786, s. 130-131).

⁶⁵ Ibid. Utenriksminister Mowinckel til Eric Drummond, 4.7.1922.

hadde begrunnet sitt standpunkt utfra rent moralske prinsipper. Både 16. mai og 20. juli 1922 førte han en argumentasjon som langt på vei var rent økonomisk begrunnet: "I do not wish to be hysterical; I wish to lay before the Council a sober, practical proposal based on sober, practical considerations concerning the economic welfare, the daily work and trade of the citizens of Europe."⁶⁶ De menneskelige aspektene lå fremdeles hele veien under, men hovedpoenget var å vise at det ville få alvorlige økonomiske følger for resten av Europa dersom betydelig nødhjelp ikke ble sendt inn: "European trade and the revival of the economic life of this continent depends primarily upon the revival of the economic life of Russia."⁶⁷ Russland måtte bringes tilbake i det normale økonomiske liv i Europa. Sulten burde bekjempes for å styrke Europas økonomi. Mange av de samme synspunktene hadde ligget til grunn for Genova-møtet som også fikk en oppfølger i Haag samme sommer.

Det andre argumentet Nansen brukte, var de dødbringende epidemiene som blomstret i sultområdene. Igjen var poenget at de utgjorde en fare for resten av Europa; sykdommene kunne spre seg til de sentrale og vestlige delene av kontinentet. Folkeforbundet hadde allerede to måneder tidligere arrangert en konferanse om epidemisituasjonen. Konklusjonen hadde vært at epidemiene utgjorde en reell og umiddelbar trussel mot hele Europa. Nansen mente at forsamlingen ville se behovet for å bekjempe en så alvorlig trussel. Matforsendelser var ifølge Nansen det beste vern mot spredning av disse sykdommene ettersom hungersnøden sendte folk på flukt, og flyktingene tok epidemiene med seg. Nansen mente også det kunne være fare for

⁶⁶ Ibid. League of Nations: *Russian Famine. Statement of the Norwegian representative. Submitted to the Council on May 16th, 1922.* Genève 17.5.1922, s. 2; Det bekreftes i et referat i *The Morning Post*, 21.7.1922, at argumentasjonen var den samme 20. juli som 16. mai 1922.

⁶⁷ Ibid. League of Nations: *Russian Famine. Statement of the Norwegian representative. Submitted to the Council on May 16th, 1922.* Genève 17.5.1922, s. 5.

at flyktninger strømmet mot Vesten og tok med seg sykdommene dit, uten at han redegjorde nærmere for dette.⁶⁸

Til slutt gikk han over til å snakke om sulten som roten til problemene, det vil si spredning av epidemier og økonomisk nedgang. Men under lå hele tiden det økonomiske argumentet. Sulten måtte bekjempes, slik at handelen med Russland kunne gjenopptas for fullt.⁶⁹ Denne argumentasjonen kom åpenbart fra Noel-Baker som hadde skrevet talen Nansen holdt i Folkeforbundets Råd.⁷⁰ Ikke desto mindre finner vi den i stor grad igjen i Nansens senere tenkning om Russland. Slike ideer er tydelige blant annet i boken *Rusland og freden* fra 1923.

I et nytt brev til Frick fra 18. juni 1922 tok Nansen likevel igjen opp spørsmålet om arbeidet burde innstilles:

If there had been a prospect of really bringing the governments in and making them continue our work, there would be every reason to go on with our organization, as that might be of great use as a nucleus of a bigger governmental action. But as I think there is not much hope now that the governments will do something worth doing for the Russian famine, I consider it very doubtful whether we ought to go on and whether it would not be a wiser course to close down at the end of August. To continue another winter only with voluntary subscriptions, which can certainly not be expected to amount to as much as last winter, would mean to work with very inadequate means and under very unfavourable conditions.⁷¹

Nansen var i tvil om arbeidet burde fortsette. Sovjetmyndighetene ville neppe se særlig nytte i Nansen-misjonens arbeid. Vinteren 1921-22 hadde de i det minste innsett at arbeidet hadde stor betydning når det gjaldt å påvirke opinionen i Vest-Europa, skrev han. Dette ville nok ikke være tilfelle neste vinter. Han mente situasjonen ville vært en ganske annen om Nansen-

⁶⁸ Ibid, s. 7-9.

⁶⁹ Ibid, s. 10.

⁷⁰ Nansenarkivet, Ms.fol.1988, R1. Noel-Baker til Nansen, 7.3.1922.

⁷¹ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 786, s. 130-132. Nansen til Frick, 8.6.1922.

misjonen hadde vært en mektig organisasjon med store midler til rådighet, slik tilfellet var med ARA:

then we could make our own conditions and the Soviet authorities would be dependent on us, and then we could do some really good work of reconstruction. As I think the best thing we can do now is to let the Soviet authorities understand that we now consider our work to be at an end.⁷²

Dette burde ikke være til hinder for, mente Nansen, at forskjellige organisasjoner som hittil hadde arbeidet under Nansen-paraplyen, for eksempel Redd Barna, kunne fortsette sitt engasjement. I det minste deler av arbeidet burde fortsettes, så fremt disse organisasjonene hadde midler til videre engasjement. Man måtte også diskutere hva mer som kunne gjøres for de sultrammede. Nansen kunne ikke forstå at det var noe poeng i at han dro til Moskva nå for å forhandle videre med sovjetregjeringen:

My view is that whatever we do we shall not be able to accomplish anything that will be of real importance to combat the famine. It will only take some part of the responsibility away from the Russian authorities, and we will then do better to let them have the full weight of the responsibility.⁷³

Nansen ville likevel diskutere den eventuelle nedleggelsen med Philip Noel-Baker i Folkeforbundet, før en endelig sluttstrek for arbeidet i Russland ble satt. Når han hadde fått rede på Noel-Bakers syn, ville han diskutere saken videre med Frick.⁷⁴

Til utenrikskommisær Tsjitsjerin skrev Nansen:

I felt that one more effort should be made to rouse the Governments of Europe to a sense of the importance of aiding Russia in the work of reconstruction. I am convinced that, if

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 787, s. 132-133. Nansen til Frick, 16.6.1922.

this proposal fails, nothing more can be done; but on the other hand, if it succeeds, I hope and believe that it will prove to be the first step towards beginning the work of reconstruction for which both Russia and Europe stand in need.⁷⁵

Nansen ba sovjetmyndighetene anstrenge seg for å skaffe Folkeforbundets kommisjon, om den ble opprettet, all den informasjon som trengtes. Dette var viktig for at arbeidet for å få regjeringene med skulle kunne lykkes. Folkeforbundet tok imidlertid heller ikke nå på seg ansvaret for finansieringen av hjelpearbeidet. Kommisjonen ble aldri opprettet; det ble bare vedtatt at Folkeforbundets sekretariat skulle utarbeide en rapport om forholdene. Nansens andre forsøk på å få de europeiske regjeringene til å ta på seg ansvaret for å finansiere hjelpearbeidet endte like resultatløst som det første.

Nedleggelse av Nansen-misjonen?

Edouard Frick skrev til Gorter at Nansen-misjonen etter 31. august 1922 lite trolig kunne opprettholdes i den form den hittil hadde hatt. Det ville bli nødvendig å si opp en rekke av medarbeiderne, blant dem Gorter. En foreløpig dato for endelig avslutning av arbeidet var satt til 31. desember 1922. Det ser ut til at det var fattet en beslutning om dette. Frick skrev: "Det er lite trolig at han [Nansen] kan gå tilbake på denne beslutningen og forlenge sitt arbeid i Russland helt frem til våren 1923."⁷⁶

I et brev fra 12. september 1922 til organisasjonene som var tilknyttet Nansens høykommissariat, ble det gjort klart at man planla å legge ned Den internasjonale komité for hjelp til Russland, CISR.⁷⁷ Det ble innkalt til et møte for alle de involverte organisasjonene 19. september 1922, der nedleggelsen

⁷⁵ Op.cit., nr. 798, s. 144. Nansen til Tsjitsjerin, 5.8.1922.

⁷⁶ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RUO1, Gorter. Frick til Gorter, 19.8.1923.

⁷⁷ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 800, s. 145-147. Høykommissær Nansen til alle organisasjoner tilknyttet *Comité International de Secours à la Russie*, 12.9.1922.

skulle diskuteres. CISR og komiteens høykommissariat ble oppløst på dette møtet.⁷⁸ Flere av organisasjonene håpet likevel å fortsette med hjelpearbeid i Russland, men det var klart at dette eventuelt måtte få en ny form etter nedleggelsen av CISR.

⁷⁸ Huntford: *Nansen. The explorer as hero*, s. 523.

Kapittel 6

Siste akt

Videre engasjement

Høsten 1922 ble Nansens høykommissariat altså lagt ned. Likevel ble det bestemt at hjelpearbeidet skulle fortsette, og alle organisasjonene som hittil hadde vært med i arbeidet ble derfor spurt om de fremdeles ønsket å benytte seg av tjenester fra Dr. Nansens sekretariat – det ble ikke lenger kalt et høykommissariat. Den 30. september hadde imidlertid bare én organisasjon svart bekreftende.¹ Det ble vanskeligere å få organisasjonene til å fornye sitt engasjement under Nansen-paraplyen.

I et brev til Nansen fra presidenten i Redd Barna, kommer det frem at organisasjonen ønsket å trekke seg ut av paraplyen og heller inngå en avtale med russerne på egenhånd.² Dette var en prosess som hadde pågått en stund. Redd Barna trakk seg gradvis ut, sannsynligvis fordi Nansen-misjonen ikke hadde noen viktig funksjon for deres arbeid.³ I en artikkel om Redd Barnas hjelpearbeid kan man lese: "The Save the Children Fund, whose patience with the lack of competence of Nansen's officials had

¹ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6B3. *Rapport hebdomadaire du secretariat de l'action Nansen pour le secours à la Russie*, Genève, 30.9.1922. Undertegnet Alfred Poulin, sekretær ved Genève-kontoret. Poulin oppgir ikke hvilken organisasjon det dreier seg om.

² Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6A1. C. F. de Geer, President i *Union Internationale de Secours aux Enfants* til Nansen, 22.11.1922.

³ Se f. eks. Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 801, s. 147-148. Nansen til presidenten i Det internasjonale Redd Barna. Brevet er udatert, men må skrive seg fra slutten av september eller begynnelsen av oktober 1922.

finally run out, negotiated a direct agreement with the Soviet authorities."⁴ Denne avtalen ble inngått 1. desember 1922 og ga Redd Barna retten til å ha et eget administrativt apparat i Russland og en egen representant i direkte kontakt med sovjetmyndighetene. Også kvekerne skaffet seg en lignende avtale med de sovjetrussiske myndighetene, denne ble undertegnet 25. oktober 1922. To av de betydeligste organisasjonene under Nansen-paraplyen forsvant dermed ut av samarbeidet.⁵

Roland Huntford hevder i sin Nansen-biografi at Nansen-misjonen var dårlig organisert. Han trekker frem rapporter fra Det svenske Røde Kors, som allerede i januar 1922 var misfornøyd med Nansen-misjonen. Også den britiske utsendingen Sir Benjamin Robertson inispiserte Nansen-misjonen i Russland og hadde ikke mye positivt å si om organisasjonen, skriver Huntford. Robertson mente Moskva-kontoret var kaotisk og arbeidet i felten dårlig organisert.⁶

Dette ser ut til å stemme overens med Nansens egen oppfatning av saken på et senere tidspunkt, da også han mente at Moskva-kontoret ikke var "quite up to the mark".⁷ Gorvin, Moskva-kontorets leder, var til tider oppgitt over at organisasjonen sendte ham inkompetente folk til staben i Moskva. Et brev han sendte Frick i mai 1922 vitner om frustrasjon. Gorvin hadde bedt om en stenograf. Han skrev de hadde sendt ham en kvinne som hevdet hun i noen uker hadde forsøkt å lære seg stenografi:

but [she] is unable to take down one word and types with a painful slowness. From the point of view of typing she is greatly inferior to the Russians already in the office. Why this conspiracy against the effectiveness of our work?

⁴ Rodney Breen: "Saving Enemy Children: Save the Children's Russian Relief Operation, 1921-23", *Disasters*, vol. 18, nr. 3, 1994, s. 232.

⁵ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 260, list 1. Oversikt over avtaler mellom de russiske myndighetene og utenlandske organisasjoner.

⁶ Huntford: *Nansen. The explorer as hero*, s. 511.

⁷ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 833, s. 190. Nansen til Frick, 2.1.1923.

I asked for two *accountants*, suggesting men from a London insurance company, I am sent men with no knowledge of apts, one of whom seems to have managed a cinema show. These men at the moment seem chiefly interested in drawing their own salaries.⁸

Gorvins synspunkter i dette brevet bygger uten tvil opp under Huntfords påstand om at det var atskillig å utsette på effektiviteten i Nansen-misjonen. Det er liten tvil om at det var problemer ved Moskva-kontoret, som var det største og viktigste.

Vanskelighetene med å få organisasjonene med på videre arbeid i Russland under Nansen-paraplyen har høyst sannsynlig hatt sammenheng med Nansen-misjonens organisatoriske problemer og mangelfulle funksjon som koordineringsorgan. Rot og uorden i sentralorganisasjonen gjorde at flere av de tilknyttede organisasjonene ikke ønsket å fortsette under det nye Nansensekretariatets ledelse.

Innsamlingsarbeidet ble nå vanskeligere å drive. Dette hadde mange grunner. Den verste hungeren var overstått. De russiske myndighetene gjenopptok korneksporten og gjennomførte en rekke provoserende aksjoner, blant annet mot prestskapet og medlemmer av Det sosialrevolusjonære partiet. De russiske myndighetenes holdning gjorde på denne måten ikke innsamlingsarbeidet enklere. Sulten i Russland var heller ikke det som lå lengst fremme i nyhetsbildet lenger. Totalt sett ble knappe 80 000 dollar samlet inn etter september 1922.⁹

⁸ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, RU01, Simonett. Gorvin til Frick (med kopi til Nansen), 18.5.1922. Gorvins understrekning.

⁹ Nansenarkivet, Ms. Fol. 1988, R6B3. *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr Nansen au 31 Août 1922*, Genève 1922; *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr F. Nansen et de l'action du Dr F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture*, Genève 1924.

Omfanget frem mot nedleggelsen

De russiske myndighetene førte statistikk over hvor mange mennesker som mottok matrasjoner gjennom de utenlandske organisasjonene. Den 1. desember 1922 var situasjonen slik:

*Antall mennesker forsynt med mat av de utenlandske organisasjonene per 1.12.1922:*¹⁰

ARA	892 860	ca. 69,5%
Redd Barna	161 000	ca. 12,5%
Kvekerne	82 300	ca. 6,4%
Andre	76 856	ca. 6%
Nansen-paraplyen	72 842	ca. 5,6%
<i>Sum</i>	<i>1 285 758</i>	<i>100%</i>

Vi ser at ARA alene sto for ca. 69,5% av matrasjonene, mens Nansen-paraplyen nå sto for ca. 5,6%. Det internasjonale Redd Barna og kvekerne var nå oppført med egne tall. Tallene for Nansen-paraplyen er videre delt inn i bidrag fra de forskjellige organisasjonene som sorterte under paraplyen. Dette kan fortelle oss mye om hvordan arbeidet fordelte seg på de forskjellige organisasjonene. Det er også interessant å legge merke til at Redd Barna fremdeles står oppført med et betydelig bidrag under Nansen-paraplyen, til tross for at Redd Barna nå hadde en egen avtale med sovjetmyndighetene om hjelp. Dette må skyldes at Redd Barna fortsatte å drive deler av sitt hjelpearbeid under Nansen-paraplyen.

¹⁰ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 22.

Antall mennesker som fikk mat gjennom Nansen-paraplyen per 1.12.1922:¹¹

Redd Barna	35 153
Diverse Røde Kors-organisasjoner	29 169
Nansen-misjonen	4 220
Studenthjelpen	3 000
En jødisk hjelpeorganisasjon ¹²	1 300
<i>Sum</i>	72 842

Det ser her ut til at Nansen-misjonen selv totalt sett sørget for mat til 4220 mennesker i Ukraina. Dette utgjorde 0,33% av det totale antallet på nærmere 1,3 millioner mennesker som ble bespist av de utenlandske organisasjonene.

Hvis vi skal tro en oversikt utarbeidet av russiske myndigheter for 15. desember 1922, ble totalt 2000 mennesker bespist i Nansen-misjonens regi, alle i Ukraina. Totalt fikk 1,4 millioner mennesker mat av de utenlandske organisasjonene per 15. desember. ARA sto for forsyninger til 983 855 av disse.¹³ Den 1. mars 1923 var det samlet sett 2 208 346 mennesker som fikk mat gjennom de utenlandske organisasjonene.¹⁴ ARA skaffet mat til 68,4% av dem, og russiske statistikere kommenterte

¹¹ Ibid.

¹² Organisasjonen står oppført som "Vsemirnaja jevrejskaja organizatsija" – Den internasjonale jødiske organisasjon. Dette er trolig *Joint Jewish Relief*, en betydelig jødisk hjelpeorganisasjon.

¹³ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 487, list 1-6.

¹⁴ På det meste skaffet ARA daglige matrasjoner til ca. 10,5 millioner mennesker i august 1922. Deretter var det en nedgang til ca. 8,3 millioner i september 1922, ca. 6 millioner i oktober 1922 og ca. 800 000 i november 1922, før tallene økte noe igjen. Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 556-557.

dette slik: "i dette tilfellet er det, som alltid, ARA som inntar den første plassen [...]".¹⁵ Redd Barna sørget for mat til 10% av disse menneskene, kvekerne 9% og Nansen-paraplyen 6%.

Det ser altså ut til at Nansen-paraplyen det siste året fremdeles leverte et betydelig bidrag i hjelpearbeidet. Alle organisasjonene under Nansen-paraplyen bespiste 6% av det totale antallet mennesker i mars 1923. Disse organisasjonene hadde stått for så mye som 13,8% av forsyningene de utenlandske organisasjonene hadde sendt inn i første kvartal 1923 og 9,5% av den totale verdien av disse. Dette gjorde Nansen-paraplyen til den nest viktigste organisasjonen etter ARA, fulgt av Redd Barna og kvekerne.¹⁶

Som tidligere vist må man også her ta med i betraktningen at hoveddelen av forsyningene kom fra andre organisasjoner under Nansen-paraplyen. Det ser ut til at mange organisasjoner fremdeles drev sitt arbeid gjennom Nansen-misjonen. Redd Barna og kvekerne hadde vært de største organisasjonene under Nansen-Tsjitsjerin-avtalen det første året. Da de trakk seg ut, må andre betydelige aktører ha kommet til. Dette ser i første rekke ut til å ha vært organisasjonen ABARFR – All British Appeal Relief Fund for Russia, som etter hvert sendte inn nokså betydelige forsyninger. Enkelte nasjonale Redd Barna-organisasjoner kan også ha fortsatt å drive arbeid gjennom Nansen-misjonen.¹⁷

Dersom man forsøker å skille Nansen-misjonens egne bidrag fra de andre organisasjonene som arbeidet under Nansen-Tsjitsjerin-avtalen, finner man at Nansen-misjonens bidrag nå var svært begrenset. Dette demonstreres tydelig når vi ser at Nansen-misjonen sørget for mat til et par tusen mennesker, av en total på godt over en million. Kun små mengder forsyninger ble nå sendt inn av Nansen-misjonen. Dette ser man tydelig om man sammenligner det endelige regnskapet fra juli 1924 med regnskapet fra september 1922; bare rundt 711 tonn varer og

¹⁵ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 6.

¹⁶ Ibid., list 79-81.

¹⁷ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 463, list 17 og 29.

5100 matrasjoner ble sendt inn av Nansen-misjonen etter september 1922.¹⁸ Nansen-paraplyen sto altså fremdeles for relativt betydelige forsyninger, mens Nansen-misjonens egne bidrag var svært små og betraktelig mindre enn de hadde vært det første året.

Pakkeforsendelser

Ikke alle forsendelser i Nansen-misjonens regi var imidlertid betalt over misjonens budsjett. Det fantes en alternativ forsyningskanal i Nansen-misjonens regi. Folk i Vesten ble invitert til å betale inn et visst beløp. For disse pengene ble det sendt såkalte standardpakker med mat inn i Russland. Den 14. november 1921 inngikk Nansen-misjonen og sovjetmyndighetene en avtale om slike pakkeforsendelser.¹⁹ Mens Nansen var i Moskva i desember 1921, ble avtalen fornyet.²⁰ Overenskomsten gjaldt pakker til enkeltpersoner eller til grupper av befolkningen "bestemt utfra felles kriterier som regionen der de bodde, alder, helsetilstand, grad av behov for hjelp osv."²¹

Pakkene til navngitte enkeltpersoner måtte ifølge avtalen ikke veie over 15 kg. De som var beregnet på grupper kunne ha ubegrenset vekt. Pakkene kunne bestå av matvarer, klær og tekstiler. De skulle sendes fra Nansen-paraplyens organisasjoner til kontoret i Riga. Der skulle en representant for sovjetregjeringen være med på å kontrollere dem. Så skulle pakkene sendes til Moskva for tollkontroll, før de kunne komme frem til sentralorganisasjonens Moskva-kontor. Etter dette kunne de

¹⁸ Nansenarkivet, R6B3. *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr Nansen au 31 Août 1922*, Genève 1922; *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr F. Nansen et de l'action du Dr F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture*, Genève 1924.

¹⁹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 48, list 6.

²⁰ GARF, Fond R-3385, opis 1, delo 1, list 70. Oversikt over inngåtte avtaler mellom RSFSR/USSR og utenlandske organisasjoner; GARF, Fond R-3385, opis 1, delo 1, list 78. Avtalen mellom Kamenev og Nansen, 10.12.1921.

²¹ GARF, Fond R-3385, opis 1, delo 1, list 78.

sendes ut til adressatene. De sovjetrussiske myndighetene fikk satt inn en paragraf i avtalen som skulle sikre at pakkeforsendelsene ikke ble brukt til spekulasjon, det vil si solgt av mottagerne. Hver enkelt person skulle heller ikke motta mer enn maksimalt to pakker i måneden.²²

ARA hadde inngått en lignende avtale med russerne i oktober 1921. ARA-historikeren Harold Fisher beskriver systemet slik: En kjøper i USA, eller et annet sted utenfor Russland, betalte ARA 10 dollar. ARA forpliktet seg til å sende en pakke med et standardinnhold til en navngitt enkeltperson i Russland. Dersom adressaten ikke ble funnet, skulle de 10 dollarene returneres til kjøperen. ARA hadde en viss fortjeneste på salget av hver enkelt pakke. På denne måten fikk organisasjonen inn 3,6 millioner dollar som kunne brukes i hjelpearbeidet. Ifølge Fisher kom nesten 99% av pakkene frem til adressatene.²³

Det meste tyder på at Nansen-misjonens system var nokså tilsvarende det amerikanske. Det ble solgt pakker for 2,5 dollar per stykk utenfor Russland, og de aller fleste gikk til privatpersoner. En oversikt fra den statistiske avdelingen ved Karl Landers kontor, det vil si kontoret for kontakt med de utenlandske organisasjonene, viser at i perioden fra 1. mars til 15. november 1922 hadde det kommet til sammen 59 699 pakker fra Nansen-misjonen. Av disse var 51 884 såkalte "individuelle pakker", det vil si beregnet på navngitte enkeltpersoner, mens de siste 7815 var tiltenkt grupper. Størsteparten av pakkeforsendelsene var altså beregnet på privatpersoner. Pakkeprogrammene ser ut til å ha vært selvfinansierende og ble organisert uavhengig av det øvrige hjelpearbeidet. Nansen-misjonen hadde en egen underavdeling kalt "Package Department".²⁴

ARAs pakkeprogram var av en helt annen størrelsesorden enn Nansen-misjonens. En russisk statistisk oversikt viser at ARA

²² Ibid.

²³ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 405.

²⁴ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 42 og 291; se Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 426.

bare i november 1922 delte ut 63 456 pakker.²⁵ Fra begynnelsen av kampanjen var det i alt kommet inn 828 392 pakker fra ARA. Når datoen 1. mars 1922 er satt som en grense for Nansen-misjonens pakkekampanje, må dette være fordi det ikke kom i gang pakkeforsendelser av noen betydning før dette. Nansen-misjonen hadde altså totalt sett sendt færre pakker enn det ARA leverte bare i løpet av november 1922.²⁶

*Antall pakkeforsendelser fra Nansen-misjonen og ARA for hele perioden:*²⁷

	Nansen-misjonen	ARA
Til og med september 1922	46 600	705 910
Oktober 1922	10 080	62 501
November 1922	7 152	62 764
Desember 1922	7 081	67 707
Januar 1923	6 903	65 290
Februar 1923	6 529	64 190
Mars 1923	8 105	86 354
April 1923	7 085	63 525
Mai og juni 1923	17 660	3 844 ²⁸
<i>Sum</i>	117 195	1 182 085

²⁵ Tallet oppgis til 62 764 i GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 90.

²⁶ Ibid., list 41.

²⁷ Tabellen er basert på tall fra GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 41, 90, 291-292 og delo 625, list 4, 7-8, 12, 24, 53, 61-62, 72-74. Sammenlign med kurve i Fisher: *The famine in Soviet Russia 1919-1923*, s. 411. Kurven viser bl.a. antall ARA-pakker delt ut. Enkelte av månedstallene hos Fisher avviker noe fra mine, men det ser ut til at den totale summen grovt sett stemmer overens med min totalsum for ARA-pakker.

²⁸ ARA avsluttet sitt pakkeprogram 15. juni 1923, men dette tallet gjelder bare for mai.

Tabellen over, basert på russiske statistikker, viser at forholdet mellom antall Nansen-pakker og ARA-pakker forble omtrent det samme. ARA økte leveransene noe, Nansen-misjonen maktet ikke dette på samme måte. Tallene for ARA i mai og juni er svært lave. Dette har flere grunner. For det første avsluttet ARA sitt pakkeprogram tidligere enn Nansen-misjonen. For det andre er eventuelle leveranser etter 1. juni heller ikke tatt med. Tallene for ARA-leveranser i mai og juni kan derfor være litt for lave. Totalt sett ser det imidlertid ut til at ARA hadde delt ut 1 182 085 pakker frem til 1. juni 1923,²⁹ mens Nansen-misjonen innen 1. juli alt i alt hadde sendt 117 195.³⁰ Det ser ikke ut til at Nansen-misjonen sendte pakker etter denne datoen. Vi ser at Nansen-misjonen distribuerte omtrent en tiendedel av hva ARA gjorde.

Gjennomsnittsvekten for en pakke fra Nansen-misjonen var 29,5 *funt*, ca. 12 kg, mens en gjennomsnitts ARA-pakke veide hele 124 *funt*, det vil si i overkant av 50 kg. En pakke fra Nansen-misjonen kostet 2,5 dollar, mens en ARA-pakke kostet 10 dollar.³¹ Det opplyses at en Nansen-pakke inneholdt 19 *funt* (ca. 7,8 kg) hvitt mel, 2,5 *funt* (ca. 1 kg) fett, 2,5 *funt* ris, 2,5 *funt* sukker, 0,5 *funt* (ca. 200 gram) te og 2 bokser søt melk.³² Dette utgjør ca. 11 kg uten boksene med melk, noe som stemmer bra med at en gjennomsnitts Nansen-pakke veide ca. 12 kg. En pakke fra ARA inneholdt 54 *funt* (ca. 22 kg) mel, 20 bokser melk, 26 *funt* (ca. 10 kg) ris, 10 *funt* (ca. 4 kg) sukker, 3 *funt* (ca. 1,2 kg) te og 8 *funt* (ca. 3,3 kg) fett.³³ Dette gir en vekt på til sammen rundt 40,5 kg uten å ha regnet med de 20 boksene med melk, noe som også stemmer godt overens med at en ARA-pakke skulle veie omtrent 50 kg.

For å oppsummere: Nansen-misjonens pakker kom, som vi har sett, i mindre antall enn ARAs pakkeforsendelser. I tillegg

²⁹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 625, list 24.

³⁰ Ibid., list 7-8. Eybye til Lander, 13.7.1923.

³¹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 460, list 89.

³² Ibid., list 291.

³³ Ibid., list 292.

inneholdt ikke Nansen-misjonens pakker på langt nær så mye som ARA-pakkene. Nansen-misjonens pakker var mindre, billigere og færre. Dersom hver Nansen-pakke veide 12 kg, kommer man frem til at organisasjonen hadde levert ca. 1400 tonn pakker. ARA-pakkene veide 50 kg, så det tilsvarende tallet burde her bli omtrent 59 100 tonn pakker. Hver Nansen-pakke kostet 2,5 dollar, slik at det var levert varer for ca. 300 000 dollar. ARA-pakkenes verdi var så høy som 10 dollar, og dette gir en sum på nesten 12 millioner dollar.³⁴

Russerne om pakkeforsendelsene

Hva mente så russerne om pakkeforsendelsene? Så sent som i april 1923 forhandlet Nansen-misjonen med russiske myndigheter om å forlenge og fornye pakkeavtalen. Avtalen om pakkeforsendelser skulle i utgangspunktet bare gjelde frem til 1. mai 1923. Nansen-misjonen ønsket imidlertid utsettelse og ny avtale.

Karl Lander skrev til Olga D. Kameneva,³⁵ lederen for utenlandsavdelingen ved Posledgol, Pomgols etterfølger som russisk hjelpeorganisasjon, at han ønsket instruks fra sentralkomiteen i Posledgol i dette spørsmålet. Personlig syntes han ikke det burde inngås noen ny avtale. Begrunnelsen han ga var følgende:

Erfaringen med pakkeavtaler har vist at denne operasjonen langt fra har noen samfunnsmessig filantropisk karakter, fordi størstedelen av disse pakkene faller i hendene på ikke spesielt trengende mennesker, som sender de mottatte pakkene ut på markedet for salg.³⁶

³⁴ Fisher opererer med noe høyere tall for ARA. Han skriver at organisasjonen hadde levert 75 000 tonn pakkeleveranser og at den totale verdien for disse var 13 680 000 dollar. Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 405.

³⁵ Olga D. Kameneva var Leo Trotskijs søster og gift med den sentrale bolsjevikeren Lev B. Kamenev.

³⁶ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 186. Lander til Kameneva, 17.4.1923.

De russiske myndighetene så pakkeforsendelsene som understøttelse av uønskede befolkningsgrupper i Russland, som for eksempel tidligere adel, religiøse og ikke-kommunistiske intellektuelle.³⁷

Lander hevdet at mange av pakkene, særlig de som var adressert til privatpersoner, endte på svartebørsmarkedet. De russiske myndighetene hadde fryktet nettopp dette. Derfor hadde de, som vi har sett, fått satt inn et eget punkt i pakkeavtalene for å hindre "spekulasjon".³⁸ Når Lander skriver at pakkene falt i hendene på "ikke spesielt trengende mennesker", kan han i og for seg ha hatt rett i dette fordi de personlige pakkeforsendelsene endte hos mennesker med kontakter i Vesten. De var ofte beregnet på akademikere eller relativt velstående mennesker. Mange av disse trengte imidlertid også hjelp. Harold Fisher hevder at spekulasjon og svindel med pakker var et problem, men at dette stort sett foregikk i nokså begrenset omfang.³⁹ ARA besluttet i mars 1923 å avslutte sitt pakkeprogram.

Trolig ble det ikke inngått noen ny generell pakkeavtale mellom de russiske myndighetene og Nansen-misjonen. Det synes også tvilsomt på bakgrunn av den negative holdningen blant andre Karl Lander inntok. Dessuten mottok Gorvin en henvendelse der de russiske myndighetene ba om å få stanset pakkeforsendelsene.⁴⁰ Det ser derimot ut til at Nansen-misjonen, på oppfordring fra en litauisk organisasjon, ønsket å inngå en begrenset avtale om pakkeforsendelser til barn i Moskva. Nansen-misjonens danske representant T.G. Eybye henviser i et

³⁷ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 163; Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 421-423.

³⁸ Det bør imidlertid presiseres at sovjetmyndighetene betraktet all handel som spekulasjon.

³⁹ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 186; Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 418-421.

⁴⁰ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 315, list 60-61. Gorvin til Lander, 26.5.1923.

brev til en muntlig avtale med Lander fra 20. mars 1923.⁴¹ Forsøkene på å få denne avtalen i stand rant ut i sanden, først og fremst fordi de russiske myndighetene hadde en konflikt gående med den litauiske organisasjonen. Lander skrev til Kameneva: "Det var klart at en slik avtale var svært lite ønskelig for oss, dette sa selv Eybye seg enig i og frafalt forslaget."⁴²

Jordbruksstasjonene

Den siste avtalen som ble inngått mellom Nansen-misjonen og de russiske og ukrainske myndighetene, var en avtale om opprettelse av to jordbruksstasjoner. Disse skulle være enslags mønsterbruk. Én stasjon skulle etableres i Volga-området, én i Ukraina. Karl Lander og Olga Kameneva var allerede i slutten av februar 1923 informert om planene om å etablere disse to jordbruksstasjonene.⁴³ En endelig avtale om opprettelse av mønsterbrukene viste seg imidlertid vanskelig å få i stand. Hva besto vanskelighetene i, og hvorfor oppsto de?

Allerede i mars 1923 var et forslag til avtale gjennomgått av *Sovnarkom*.⁴⁴ Der ble det uttrykt ønske om en del endringer, disse kravene ville bli telegrafert Nansen.⁴⁵ Først 5. juni godkjente det russiske Sovnarkom avtalen. Tre dager senere ble den også godkjent av det ukrainske Sovnarkom.⁴⁶

Den 7. juni 1923 skrev Gorvin til Lander og takket for at forhandlingene om jordbruksstasjonene endelig var fullført. Gorvin håpet å få oversendt et endelig eksemplar av avtalen, fordi dokumentet ennå ikke var undertegnet. Dette vanskeliggjorde arbeidet for Nansen-misjonens tekniske ekspert, Ceder-gren, som sammen med de russiske myndighetene skulle

⁴¹ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 221. Eybye til Lander, 24.3.1923.

⁴² Ibid., list 214. Lander til Kameneva, 28.4.1923. Se også list 215.

⁴³ Ibid., list 202. Kameneva til Pjatakov, 24.2.1923.

⁴⁴ *Sovnarkom*, rådet av folkekommissærer, det vil si regjeringen.

⁴⁵ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 271, list 22. Lander til Nansen, slutten av mars 1923.

⁴⁶ Ibid., list 12 og 13.

bestemme hvor stasjonene skulle etableres.⁴⁷ De russiske myndighetene laget imidlertid ytterligere vanskeligheter for gjennomføringen av denne avtalen, blant annet ved å hevde at den ukrainske representantens underskrift på dokumentet var ugyldig og ved å somle med innvilgelsen av visum til tekniske eksperter som skulle hjelpe til å etablere stasjonene.⁴⁸ En endelig avtale ble først inngått 16. juli 1923. Det hadde tatt nesten fem måneder å få avtalen i havn.

"Dr. Nansens første mønsterjordbruksstasjon"⁴⁹ lå i Saratov guvernement i Volga-området. Hit var det sendt 22 traktorer, diverse ploger, reservedeler og annet utstyr for til sammen 22 500 dollar. Den andre stasjonen befant seg i Ukraina, i Jekaterinoslavsk guvernement. Det er sannsynlig at en lignende sum ble brukt på stasjonen i Ukraina, det opplyses at det var sendt 20 traktorer dit.⁵⁰ Nansen brukte selv halvparten av Nobelpris-pengene til å finansiere mønsterbrukene. Den totale kapitalen som var tilgjengelig for disse jordbruksprosjektene ser ut til å ha vært 22 000 pund (ca. 97 000 dollar). Disse midlene gjorde at driften av stasjonene kunne garanteres for flere år fremover.⁵¹

Det var imidlertid en rekke forhold som skapte problemer i etableringen av disse jordbruksstasjonene. Det første var at avtalen mellom Nansen-misjonen og de russiske og ukrainske myndighetene ble undertegnet så sent. Dette førte til at arbeidet med å bygge opp stasjonene ikke kom i gang før midt i september 1923. Når det gjaldt stasjonen i Saratov, var det store problemer med å skaffe erfarne traktorførere. Kursing ble derfor satt igang. Dette ble riktignok også vanskelig på grunn av

⁴⁷ Ibid., list 18. Gorvin til Lander, 7.6.1923; Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6A1.

⁴⁸ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 271, list 2. Gorvin til Lander 11.7.23. Brevet ble oversendt Nansen i kopi.

⁴⁹ "1-aja Pokazatel'naja selsko-khoz'jajstvennaja stantsija imeni Doktora Nansena".

⁵⁰ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 67, list 9.

⁵¹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 315, list 120-123.

mangel på drivstoff, olje og lignende, noe som forårsaket en 18 dager lang stans i arbeidet. Høye bensinpriser førte også til at 12 Renault-traktorer ble stående ubrukt. I løpet av høsten 1923 ble det på Saratov-stasjonen pløyet 290 *desjatin*⁵² av totalt 400, 110 *desjatin* ble altså liggende brakk. Lignende problemer har man sannsynligvis også hatt på stasjonen i Jekaterinoslavsk.⁵³

Når det gjaldt årsakene til at avtalen var vanskelig å få gjennom, så blir dette noe klarere når man får vite Olga Kamenevas syn på saken. Hun skrev allerede i februar 1923 at det på grunn av sammel i den russiske administrasjonen "dessverre" ikke var noen vei tilbake: "professor Nansen er allerede i gang med å realisere sin plan". Han hadde alt kjøpt inn traktorer til stasjonene. Kameneva beklaget åpenbart at disse stasjonene ble etablert. På denne bakgrunn er det enklere å forstå at avtalen ble så vanskelig å få undertegnet. De russiske myndighetene ønsket den rett og slett ikke, men de reagerte for sent til at prosjektet lot seg forhindre. I stedet ser det ut til at russerne forsøkte seg med en uthalingstaktikk.⁵⁴

Grunnen til at russerne ikke ønsket avtalen kan enkelt og greit være at de ikke ville ha disse stasjonene på russisk og ukrainsk jord; mønsterbrukene ville være under en viss kontroll fra Nansens side, og dette var lite ønskelig. Våren 1923 var arbeidet begynt for å få de utenlandske organisasjonene ut. Prosjekter av denne typen ble ikke lenger tatt imot med åpne armer.

Samarbeidet med russerne

De utenlandske organisasjonene ble strengt overvåket. Sovjetmyndighetene var meget påpasselige med at utlendingenes innflytelse ikke skulle bli for stor. Russiske ansatte var ofte

⁵² 1 *desjatina* = 1,09 ha.

⁵³ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 67, list 20.

⁵⁴ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 66, list 202. Kameneva til Pjatakov. 24.2.1923.

spioner for sovjetmyndighetene.⁵⁵ Et medlem av organisasjonen *Student Relief* – Studenthjelpen, som drev arbeid under Nansens avtale med russerne, ble utvist fra Russland mistenkt for religiøs aktivitet og for å ha favorisert ikke-kommunistiske studenter i nødhjelpsarbeidet.⁵⁶ Posten hans var blitt åpnet og lest, hans personlige saker rotet i. Det har ikke latt seg gjøre å finne bevis for andre utvisninger av utlendinger som arbeidet under Nansen-paraplyen. Russere som arbeidet for Nansen-misjonen eller organisasjonene under Nansen-paraplyen, kan derimot ha blitt arrestert. Flere av ARAs russiske ansatte ble anholdt.⁵⁷

Russerne roste Nansen-misjonens arbeid utad, men flere aspekter ved det ble likevel sterkt mislikt av bolsjevikene. Vi har sett at dette blant annet gjaldt avtalene om pakkeleveranser til privatpersoner og opprettelsen av to jordbruksstasjoner. Videre var de sovjetrussiske myndighetene misfornøyd med en rekke av Nansens medarbeidere. Mest alvorlig var muligens innsigelsene russerne hadde mot visehøykommissær Frick, selv om kritikken ikke kom åpent frem. Frick ble betraktet som en kontra-revolusjonær man ikke kunne stole på.⁵⁸ Da han ønsket å inspisere jordbruksstasjonene i mars 1924, ble Frick nektet innreise.⁵⁹ En sentral ansatt ved Moskva-kontoret ble to ganger forlangt fjernet, i likhet med en person som kjøpte inn korn for Nansen i Vesten og på Balkan.⁶⁰ Flere ganger oppsto det alvorlige konflikter mellom Nansen-misjonen og russerne. Dette gjaldt i første rekke spørsmålet om kontorlokaler og bosted for

⁵⁵ Se for eksempel Lena Tiedemand: "Om Hjelperaadet i Ruslands Hunger-distrikter og Smaaskildringer fra Livet derovre," *Tidsskrift for dansk sygepleje*, 1925.

⁵⁶ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, RUO1, Gibson. Gorvin til Nansen, 9.5.1923.

⁵⁷ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 86 og 111-113.

⁵⁸ AVPRF, Fond 0116, opis 5, papka 102, delo 38, list 32-34. Litvinov til Kollontaj, 6.7.1922.

⁵⁹ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, RUO1, Frick. Nansen til Frick, 6.3.1924.

⁶⁰ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 824, s. 181. Nansen til Gorvin, 15.12.1922; Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, RUO1, White. Tsjetsjerin til Nansen, 18.3.1922.

utlendingene ved Moskva-kontoret og den såkalte "flagg-affæren" – et rødt flagg ble hengt opp på døren til kontoret i Moskva, åpenbart for å provosere.⁶¹

Etter nedleggelsen av Pomgol høsten 1922 arbeidet de russiske myndighetene for å minske de utenlandske organisasjonenes innflytelse. Hjelpeorganisasjonene var blitt sluppet til da Russland var inne i en akutt økonomisk og politisk krise. Etter at det verste var overstått, den alvorligste sulten var over høsten 1922, ønsket myndighetene å legge hindringer i veien for dem. Det var imidlertid nødvendig å beholde organisasjonene i Russland over vinteren 1922-1923, men etter dette var det mest ønskelig for russerne å få organisasjonene ut av landet.⁶²

Alt i alt ser vi at samarbeidet mellom de sovjetrussiske makt-haverne og Nansen-misjonen var problemfylt. Nansen redegjorde selv i en artikkel i *Mot Dag* i 1922 for enkelte av de alvorlige samarbeidsproblemene man hadde hatt så langt.⁶³ Problemene var mange og vanskelige. Likevel kunne organisasjonen drive arbeid i Russland i to år. Samarbeidet har fungert, om enn til tider noe haltende.

Nedleggelsen

ARA trakk seg gradvis ut av Russland etter eget initiativ, og dette passet bolsjevikregjeringen godt. Allerede i januar 1923 besluttet ARA at engasjementet deres skulle avsluttes i juni, og dette skjemaet ble fulgt. Den 15. juni ble en avtale om avvikling av arbeidet undertegnet, og 27. juni 1923 informerte ARAs Moskva-kontor hovedkvarteret i New York om at den siste lokale stasjon ville være stengt innen en uke. ARA var i all

⁶¹ Nansenarkivet, Ms.fol. 1988, RUO1, Gorter. Lander til Gorter, 19.7.1922; Ibid. Gorter til Lander, 7.11.1922.

⁶² Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 157-164.

⁶³ Nansen: "Hungersnøden i Russland," *Mot Dag*, årgang 2, nr. 14, 12. august 1922, s. 212-216.

hovedsak ute av Russland 27. juni, men den aller siste stasjonen ble holdt gående, kanskje ikke tilfeldig, helt frem til 4. juli.⁶⁴

Nansen følte aldri han fikk anledning til å gjøre en innsats som virkelig monnet i Russland. Derfor kastet han seg etter hvert over andre arbeidsområder. Flyktningearbeidet ble fra høsten 1922 Nansens viktigste beskjeftigelse, men dette forhindret ikke at han fremdeles så "det russiske problem" som det viktigste i Europa.⁶⁵ Han hadde i denne tiden også vært opptatt med å skrive sin bok *Rusland og freden*. Det ser ut til at inn-tektene fra boksalget, i Tyskland i det minste, skulle gå til Genève-kontoret.⁶⁶ Likevel er det klart at Nansen trappet ned sitt personlige engasjement i Russlands-arbeidet.

Den 5. april 1923 skrev han til Frick at han ikke så det som ønskelig å drive hjelpearbeid lenger enn over sommeren. Han ville meddele de russiske myndighetene og organisasjonene som arbeidet under Nansen-paraplyen, at alt hjelpearbeid skulle avsluttes i august. En mulighet var likevel, slik Frick hadde foreslått, å opprettholde et lite sekretariat i Genève og i Moskva for å delta i gjenoppbyggingsarbeidet og holde kontakt med de russiske myndighetene.⁶⁷

Beslutningen om å avslutte arbeidet i august 1923 var nå fattet. Den 9. april skrev Nansen til Frick og ønsket å diskutere John Gorvins fremtid: "I ought to inform him at once of the decision to finish our relief work in August, but I am a little uncertain as to his position after that date."⁶⁸ Nansen håpet nå i samarbeid med Frick å ordne programmet for Russlands-arbeidet og "forhåpentlig bli ferdig med det for en stunn".⁶⁹

⁶⁴ Weissman: *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia*, s. 172-175; Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 395.

⁶⁵ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 830, s. 186. Nansen til Noel-Baker, 28.12.1922.

⁶⁶ Op.cit., nr. 863, s. 221. Nansen til Frick, 12.5.1923.

⁶⁷ Op.cit., nr. 855, s. 213-14. Nansen til Frick, 5.4.1923.

⁶⁸ Nansenarkivet, Ms. fol 1988, RUO1. Nansen til Frick, 9.4.1923.

⁶⁹ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 859, s. 217. Nansen til Sigrun, 22.4.1923.

Den 22. mai 1923 sendte han et brev til Tsjitsjerin og informerte om at Nansen-misjonen skulle legges ned og arbeidet opphøre i august 1923.⁷⁰ Nansen skrev at han ønsket de enkelte organisasjoner kunne fortsette å drive arbeid i Sovjetunionen, også etter at Nansen-misjonen var oppløst. Han åpnet også for å opprettholde et lite sekretariat rundt seg, også i Moskva: "Men dette vil ikke lenger være Nansen-misjonen i egentlig forstand. Denne vil opphøre 15. august dette år; slik vil hele vårt hjelpearbeid opphøre."⁷¹ Samme dag som brevet ble sendt til Tsjitsjerin, informerte Nansen også alle organisasjonene som var med i Nansen-paraplyen om den forestående avslutningen av hjelpearbeidet.⁷² Den 18. juni ble også presidenten for de ukrainske folkekommissærene, Khristian G. Rakovskij, informert om at arbeidet skulle avsluttes.⁷³ I alle tre brevene er datoen 15. august satt for endelig avslutning av Nansen-misjonens arbeid i Russland og Ukraina.

De to jordbruksstasjonene skulle drives i minst fem år fremover. Arbeidet ville bli ledet av en liten rådgivende komité under ledelse av Nansen selv, men Frick skulle ha det praktiske ansvaret. Det medisinske hjelpearbeidet ville også fortsette gjennom Røde Kors.⁷⁴ Nansen hadde i tillegg håp om at pakkeprogrammet kunne fortsette, selv om han uttrykte seg med større grad av usikkerhet på dette punktet i brevet til Rakovskij enn i de to andre. Brevet til Rakovskij var skrevet fire uker senere, og det ser altså ut til at en videreføring av pakkeprogrammet ble mindre sannsynlig i løpet av denne tiden.

Vi ser at Nansen satte datoen 15. august 1923 som endelig dato for når arbeidet i Russland og Ukraina skulle avsluttes.

⁷⁰ Op.cit., nr. 869, s. 225-227. Nansen til Tsjitsjerin, 22.5.1923.

⁷¹ Ibid..

⁷² GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 315, list 120-123. *Circulaire, fait à Lysaker le 22 mai, 1923.*

⁷³ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 877, s. 232-233. Nansen til Rakovskij, 18.6.1923.

⁷⁴ Op.cit., nr. 869, s. 226. Nansen til Tsjitsjerin, 22.5.1923 og nr. 877, s. 233. Nansen til Rakovskij, 18.6.1923.

Dette var imidlertid ikke uproblematisk for russerne som hadde tenkt å avvikle Posledgol og kontoret for kontakt med de utenlandske organisasjonene allerede 1. august. Lander forsøkte derfor å få Nansen-misjonen til å fremskynde avviklingen av arbeidet to uker. Nansen nektet å gå inn på dette fordi han allerede hadde informert alle organisasjonene som arbeidet under Nansen-Tsjitsjerin-avtalen om at arbeidet ville ta slutt 15. august. Han syntes det ville være vanskelig å gå tilbake på dette. Lander anbefalte til slutt at man ga etter og innvilget Nansen-misjonen to uker ekstra.⁷⁵ Det endte med at Nansen-misjonen ble lagt ned 15. august 1923. Det var da nøyaktig to år siden konferansen som hadde gjort arbeidet mulig, hadde kommet sammen i Genève.

Nansen erkjente at arbeidet hadde vært av begrenset omfang:

Det vi har gjort er langt mindre enn det vi hadde håpet å gjøre og fremfor alt mindre enn det Dere hadde behov for. Det store amerikanske arbeidet, Deres egne institusjoner og Deres regjerings betydelige innsats har langt oversteget alle de anstrengelsene som jeg har forsøkt å sentralisere og har klart å realisere til fordel for det russiske folk.⁷⁶

Han uttrykte imidlertid stolthet over å ha bidratt i en vanskelig tid for Russland ved å være med på å "kunngjøre behovet for en stor internasjonal bevegelse til fordel for de millioner av ulykkelige som led under en sultkatastrofe større enn noen annen historien kjenner".⁷⁷ I sirkulæret til organisasjonene under Nansen-paraplyen oppsummerte han arbeidet på denne måten:

I løpet av vårt arbeid har vi lært å erkjenne alle manglene ved vår organisasjon; det har vært vanskelig å danne et sentraliserende organ for så mange forskjellige tiltak, ulike av nasjonalitet, i metode og enkelte ganger også i den ledende

⁷⁵ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 315, list 37. Lander til Veller og Vinokurov, 6.7.1923; *ibid*, list 39. Nansen til Gorvin, 21.6.1923.

⁷⁶ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 869, s. 225. Nansen til Tsjitsjerin, 22.5.1923. Se også nr. 877, s. 232. Nansen til Rakovskij, 18.6.1923.

⁷⁷ Op.cit., nr. 869, s. 225. Nansen til Tsjitsjerin, 22.5.1923.

tankegang. Vi er imidlertid stolte over den tilliten vi stadig er blitt vist. Vi sender en varm takk til alle våre samarbeidspartnere, både kjente og ukjente. Vårt arbeid har vært ubetydelig i forhold til de behovene som måtte tilfredsstilles og den nøden som måtte lindres. Vi er like fullt overbevist om at vår innsats ikke vil være forgyves i historien om menneskets stadig fornyede innsats for et bedre liv.⁷⁸

Etterspill

Nansen-misjonen oppnådde å få noe tid til å avslutte arbeidet også etter 15. august.⁷⁹ Vidkun Quisling forlot for eksempel Ukraina først 12. september 1923, etter å ha avsluttet sitt arbeid i Kharkov.⁸⁰ Nansen-misjonen overlot 11 apotek til Det russiske Røde Kors. Verdien av apotekene ble anslått til 1830 dollar. Mindre summer gikk fra september til desember 1923 til tiltak for barn; dette gjaldt barnehjem og skolemateriell. Det ble blant annet kjøpt inn 4000 griffeltavler og blyantspissere for 50 dollar. Det var ikke snakk om store summer på dette området.⁸¹

I tidsrommet august til desember 1923 sendte de utenlandske hjelpeorganisasjonene inn forsyninger for til sammen 1 664 714 dollar. Nansen-misjonens bidrag var relativt lite, uten at det kan gis eksakte tall her. De utenlandske organisasjonene hadde pløyet 17 000 *desjatiner*,⁸² Nansen-misjonen ca. 800. Nansen-misjonen hadde sendt inn i overkant av 40 traktorer, totalt var det kommet inn 240 stykker. ARA var fullstendig ute av Russland, så organisasjonen Joint Jewish Relief var på dette tidspunktet størst.⁸³

⁷⁸ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 315, list 123. *Circulaire, fait à Lysaker le 22 mai, 1923.*

⁷⁹ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 148, list 834. Eybye til Hahn, 27.7.1923.

⁸⁰ Dahl: *Vidkun Quisling, En fører blir til*, s. 96.

⁸¹ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 67, list 5.

⁸² 1 *desjatina* = 1, 09 ha.

⁸³ GARF, Fond R-1065, opis 3, delo 67, list 12,14 og 15.

John Gorvin ble værende i Moskva også etter at Nansen-misjonen var nedlagt. Det ser ut til at han ble i Moskva ut 1924. Den 3. februar 1925 skrev Nansen til ham: "It is indeed sad to think that you are no more in Moscow, and it is most regrettable that it is impossible to continue our station there, and that you cannot remain. I shall continually miss you."⁸⁴ En siste rest av Nansen-misjonens engasjement var de to jordbruksstasjonene som var i drift helt frem til 1927, da alt inventar ble overdratt de russiske og ukrainske myndighetene.⁸⁵

Nansen-misjonens funksjon for bolsjevikene

Vi har sett at Nansen-misjonen hadde en begrenset rolle å spille i hjelpearbeidet til Russland i forhold til ARA. Da status ble gjort opp for Nansen-misjonen 15. juli 1924, viste den at Høykommissariatet og den påfølgende Nansen-aksjonen samlet sett hadde hatt tilgjengelig 5 986 413,87 sveitsiske franc eller ca. 1,16 millioner dollar. Nesten halvparten av disse midlene, 500 000 dollar, hadde kommet inn i Nansen-misjonens kasse fra den russiske regjeringen. Til sammen var 5 111 508,15 sveitsiske franc, det vil si knappe én million dollar, brukt til innkjøp av forsyninger. Til sammen 15 793,03 tonn varer var sendt inn til de hungerrammede områdene, og i tillegg kom 11 500 standardpakker.⁸⁶ ARA hadde totalt sett administrert nødhjelp for over 60 millioner dollar da arbeidet ble avsluttet sommeren 1923.⁸⁷ 12 millioner dollar kom fra sovjetmyndighetene.

Det er imidlertid interessant å legge merke til at Nansens organisasjon hadde kjøpt inn varer for andre oppdragsgivere. For diverse organisasjoner var det kjøpt inn varer for til sammen 373 579,75 sveitsiske franc, dette var i den store sammenheng

⁸⁴ Nansen: *Brev*, bind 4, nr. 944, s. 296. Nansen til Gorvin, 3.2.1925.

⁸⁵ Nansenarkivet, Ms. fol. 1988, R6A1. Avtale med de russiske og ukrainske myndigheter av 27.9.1927.

⁸⁶ *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr. F. Nansen et de l'action du Dr. F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture*, Genève 1924, s. 22.

⁸⁷ Fisher: *The famine in Soviet Russia*, s. 553.

ingen betydelig sum. Noe helt annet er det med opplysningen om at det på oppdrag fra den russiske regjering var kjøpt inn varer for til sammen 18,9 millioner sveitserfranc eller rundt 3,7 millioner dollar.

Hvordan kunne dette ha seg? I begynnelsen av februar 1922 ble det inngått en avtale i London mellom representanter for CISR og the All-Russian Cooperative Society limited, ARCOS.⁸⁸ Denne avtalen åpnet for at innkjøp av korn og mel i Europa skulle foretas av CISR på vegne av russiske myndigheter. ARCOS erklærte at de ba Den internasjonale komité for hjelp til Russland om å foreta et innkjøp av korn "for an initial sum of 1 000 000 dollars". Det ble tydeligvis åpnet for nye kreditter fra ARCOS til CISR i fremtiden. Til sammen ble det, som vi har sett, kjøpt inn matvarer for ca. 3,7 millioner dollar gjennom dette arrangementet. Dette dreide seg om til sammen 87 573,89 tonn matvarer, samt mindre mengder andre varer.⁸⁹

Nansens hjelpearbeid var delvis finansiert av de russiske myndighetene. Ikke mindre viktig var hans funksjon som mellommann; Nansens organisasjon kjøpte inn store mengder matvarer på vegne av russiske myndigheter. Kjøpene ble i stor grad foretatt på Balkan og i Polen. Behovet for en mellommann som kunne handle korn, skyldtes at bolsjevikregjeringen var ute-stengt fra en rekke markeder i Europa. Man mente sovjet-myndighetene urettmessig hadde tilegnet seg tsarregimets gull-reserver. Derfor ble russisk gull sjelden akseptert som betalings-middel, og den russiske regjeringen kunne ikke opptre som kjøper. Nansen spilte rollen som mellommann.

⁸⁸ GARF, Fond R-1058, opis 1, delo 131, list 2. Avtale mellom ARCOS og CISR, London 3.2.1922.

⁸⁹ *Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du Dr. F. Nansen et de l'action du Dr. F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture*, Genève 1924, s. 22.

Konklusjon

Det etablerte synet på Nansens hjelpearbeid, både i Norge og Russland, må revideres. Tidligere fremstillinger har med få unntak skapt et inntrykk av at Nansen spilte den avgjørende rollen i det utenlandske nødhjelpsarbeidet i Russland og Ukraina. Dette er galt. Herbert Hoovers organisasjon ARA var den overlegent viktigste bidragsyteren. ARAs hjelpearbeid i Russland var det mest omfattende bistandsprosjekt som inntil da hadde vært gjennomført. ARA brukte 61,5 millioner dollar på arbeidet, Nansen-misjonen knappe 1,2 millioner.

Nansens hjelpearbeid i Russland og Ukraina i perioden 1921-23 var av begrenset betydning, om man sammenligner med det amerikanske hjelpearbeidet. ARA leverte over 80% av de totale utenlandske forsyningene til de sultende, organisasjonene under Nansen-paraplyen omtrent 13%. Nansens egen organisasjon sto imidlertid bare for en liten andel av dette: under 3% av de totale leveransene det første året, og enda mindre fra høsten 1922 til høsten 1923. Dette rimer dårlig med *Aftenpostens* påstand fra november 1999 om at Nansens innsats førte til at "30 millioner russere ble reddet fra sultedøden".¹

Nansen-misjonen hadde til dels store administrative problemer og fungerte dårlig som koordineringsorgan for organisasjonene under Nansen-paraplyen. Dette førte til at store organisasjoner som Redd Barna og kvekernes organisasjon trakk seg ut

¹ *Aftenposten*, 13.11.1999.

av Nansen-paraplyen og inngikk egne avtaler med sovjetmyndighetene.

Samarbeidet mellom Nansens paraplyorganisasjon og de sovjetiske myndighetene fungerte tidvis dårlig. Russlands makt-havere hadde innvendinger mot en rekke av Nansen-misjonens representanter. Det oppsto flere alvorlige konflikter mellom enkelte av Nansens representanter og sovjetmyndighetene. Videre ble det reist kritikk mot Nansen-misjonens pakkeprogrammer. Sovjetmyndighetene mente pakkene ikke nådde de mest trengende, men ofte endte opp hos borgerlige intellektuelle, tidligere adel og andre lite ansette grupper. De mente også at mange av pakkene endte på svartebørsmarkedet. Opprettelsen av to mønsterjordbruksstasjoner ble også mislikt av sovjetmyndighetene.

Likevel kom nærmere halvparten av Nansen-misjonens budsjett, 500 000 dollar, fra de sovjetiske myndighetene. I tillegg opptrådte Nansen-misjonen som kjøper av korn og andre matvarer for russiske myndigheter for til sammen omtrent 3,7 millioner dollar. Grunnen til dette var at sovjetmyndighetene ikke ble sluppet til på en rekke markeder. Nansen og hans organisasjon hadde ikke minst betydning som et redskap for bolsjevikene når det gjaldt å importere korn og matvarer. Dette gikk etter all sannsynlighet til sultrammede og fikk på denne måten betydning i arbeidet mot hungersnøden.

Likevel må det påpekes at Nansen og de fleste av hans medarbeidere gjorde en stor innsats for å få i stand et europeisk hjelpearbeid som kunne måle seg med det amerikanske. Dette lyktes ikke. Grunnen var at de europeiske regjeringene ikke gikk med på å finansiere Nansen-misjonens hjelpearbeid. Det var først og fremst den manglende finansieringen av nødhjelpsprosjektet som begrenset Nansen-misjonens suksess. Uten et solid økonomisk fundament var det ikke mulig å bygge opp en velfungerende hjelpeorganisasjon.

Det er med dette på ingen måte sagt at Nansens hjelpearbeid var uten betydning. Ved hjelp av sin avtale med sovjet-

myndighetene fungerte Nansen som døråpner for en rekke organisasjoner. Gjennom Nansen-Tsjitsjerin-avtalen leverte disse organisasjonene samlet sett betydelige mengder nødhjelp. Hungersnøden hadde dessuten et voldsomt omfang; over 20 millioner mennesker sultet. Man får et problem med så store tall som dette; om Nansen-misjonen bare hjalp et fåtall av disse menneskene, har den likevel reddet svært mange fra å sulte i hjel. Dersom 100 000 mennesker ble reddet fra døden gjennom Nansens engasjement, vitner dette om en formidabel innsats. Men det må påpekes at ARA på det meste ga mat til mer enn 10 millioner mennesker. På denne måten får man satt Nansens innsats i perspektiv og rettet opp de skjevheter som finnes i norske og russiske oppfatninger av arbeidet. Nansens mål var å lindre nød – uten slike politiske ambisjoner som lå til grunn for ARA. Han brukte store mengder tid og krefter på hjelpearbeidet og var selv fortvilet over at arbeidet ikke lot seg realisere i det omfang han og medarbeiderne hadde tenkt seg. Innsatsen for de sultende i Russland viser Nansens beundringsverdige evne til ikke å la egne politiske oppfatninger komme i veien for å hjelpe mennesker i nød. Denne evnen var det ikke mange av Europas toneangivende politikere som hadde.

Litteratur og kilder

- Agrikov, P.A., Basjkirov, A.S. og Lytsjev, I.A.: "Vojna s golodom v Povolzj'e v 1921-1922 gg.," *Istorija SSSR*, nr. 1, 1963, s. 142-157.
- Aragon, Louis: *Histoire de l'U.R.S.S.*, bind 1, Paris 1972.
- Arnold, David: *Famine. Social crisis and historical change*. Oxford 1988.
- Barinov, N. P. og Gerasimov, B. P.: "O dejatel'nosti F. Nansena po okazaniiu pomosjtsji golodajusjsjim v Rossii (1921-1922 gg.)," *Istoritsjeskij arkhiv*, 8. årgang, nr. 3, mai-juni 1962, s. 57-69.
- Borys, Jurij: *The sovietization of Ukraine 1917-23. The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*, Edmonton 1980.
- Breen, Rodney: "Saving enemy children: Save the Children's Russian Relief Operation, 1921-23." *Disasters*, vol. 18, 1994, nr. 3, s. 221-237.
- Carr, E.H.: *A History of Soviet Russia: The Bolshevik Revolution 1917-1923*, bind 2, (rev. utgave), New York 1985.
- Carr, E.H.: *A History of Soviet Russia: The Bolshevik Revolution 1917-1923*, bind 3, (rev. utgave), New York 1985.
- Cassen, Robert (et. al.): *Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force*. (2. utgave), Oxford 1994.
- Compte rendu financier de l'activité du Haut Commissariat du dr. F. Nansen et de l'action du dr. F. Nansen pour le secours à la Russie de Septembre 1921 au 15 Juillet 1924, date de sa clôture*, Genève 1924.
- Conquest, Robert: *The harvest of sorrow. Soviet collectivization and the terror-famine*, London 1986.
- Curti, Merle: *American Philanthropy Abroad. A History*, New Brunswick 1963.
- Dahl, Hans Fredrik: "Ideen om Russland. Nansen-ekspedisjonene i historisk lys," i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 115-126.
- Dahl, Hans Fredrik: *Vidkun Quisling. En fører blir til*, Oslo 1991.
- Danielsen, Egil: *Norge-Sovjetunionen. Norges utenrikspolitikk overfor Sovjetunionen 1917-1940*, Oslo 1964.
- Davies, R. W., Harrison, Mark og Wheatcroft, S. (red.): *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, Cambridge 1994.
- Edberg, Rolf: *Fridtjof Nansen Europeeren. En studie i vilje og godvilje*, Oslo 1961.
- Edmondson, Charles M.: "The politics of hunger. The Soviet response to famine, 1921." *Soviet Studies*, vol. 29, nr. 4, oktober 1977, s. 506-518.
- Edmondson, Charles M.: "An inquiry into the termination of Soviet relief programs and the renewal of grain export, 1922-23." *Soviet Studies*, vol. 33, nr. 3, juli 1981, s. 370-385.
- EGGE, Bjørn: "Fridtjof Nansens kamp for menneskerettigheter og menneskeverd," *Fridtjof Nansen minneforelesning*, 1994, Oslo 1995.
- EGGE, Bjørn: "Nestekjærlighet er realpolitikk," i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 176-184.
- Figes, Orlando: *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921*, Oxford 1989.
- Fisher, H. H. (Harold Henry): *The famine in Soviet Russia 1919-1923. The operations of the American Relief Administration*, New York 1927

- Franzén, Nils-Olof: *Hjalmar Branting och hans tid. En biografi*, Stockholm 1985.
- Furre, Berge: *Norsk historie 1905-1990. Vårt hundreår*, Oslo, Samlaget 1996.
- Greve, Tim: *Fridtjof Nansen 1905-1930*, Oslo 1974.
- Grønneberg, Elin (et al.): *Spor etter Fridtjof Nansen: en bibliografi*, Hovedoppgave ved bibliotek- og informasjonsstudiene, Høgskolen i Oslo 2000.
- Hagtvet, Bernt: "Det glemte folket. Om tyrkernes massedrap på armenerne under første verdenskrig og Fridtjof Nansens hjelpearbeid og humanitære visjon," i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 185-209.
- Hestmark, Geir: *Vitenskap og nasjon. Waldemar Christopher Brøgger 1851-1905*, Oslo 1999.
- Hoover, Herbert: *The memoirs of Herbert Hoover. Years of adventure 1874-1920*, New York 1951.
- Huntford, Roland: *Fridtjof Nansen. Mennesket bak myten*. Oslo 1996.
- Huntford, Roland: "Fridtjof Nansen and the unmixing of Greeks and Turks in 1924," *Fridtjof Nansen minneforelesning*, 1998, Oslo 1999.
- Huntford, Roland: *Nansen. The Explorer as Hero*, (2. oppl.), London 1998.
- Høyer, Liv Nansen: *Nansen og verden*, Oslo 1955.
- Itogi bor'by s golodom v 1921-22 gg.*, Moskva 1922.
- Khenkin, E.M.: *Otsjerki istorii bor'by sovetskogo gosudarstva s golodom (1921-1922)*, Krasnojarsk 1988.
- Kjetsaa, Geir: *Maksim Gorkij. En dikterskjebne*, Oslo 1994.
- Kogan, A.N.: "Antisovetskie dejstvija amerikanskoj administratsii pomosjtsji (ARA) v sovetskoi Rossii v 1921-1922 gg.," *Istoritsjeskie zapiski*, Moskva, vol. 29, 1949, s. 3-32.
- Kublitskij, Georgij: *Frit'of Nansen. Ego zjizn' i neobyknovenmye prikljutsjenija*, Moskva 1961.

- Lannung, Hermod: *Min russiske ungdom. 1917-19 og 1922-24*, København 1978.
- League of Nations: *The records of the second assembly. Plenary meetings*, Genève 1921.
- Lewin, Moshe: *The making of the Soviet system*, New York 1994.
- Lih, Lars T.: *Bread and Authority in Russia, 1914-1921*, Berkeley and Los Angeles 1990.
- Long, James W.: "The Volga Germans and the Famine of 1921," *The Russian Review*, vol. 51, nr. 4, oktober 1992, s. 510-525.
- Maren, Michael: *The Road to Hell. The Ravaging Effects of Foreign Aid and International Charity*, New York 1997.
- Medvedev, Zhores A.: *Soviet Agriculture*, New York 1987.
- Nakai, Kazuo: "Soviet Agricultural Policies in the Ukraine and the 1921-1922 Famine." *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 6, nr. 1, mars 1982, s. 43-61.
- Nansen, Fridtjof: *Brev*, bind 4, redigert for Nansenfondet av Steinar Kjærheim. Oslo 1966.
- Nansen, Fridtjof: *Eventyrlyst*, Oslo 1995.
- Nansen, Fridtjof: *Rusland og freden*, Oslo 1923.
- Nansen, Fridtjof: "Hungersnøden i Russland," *Mot Dag*, årgang 2, nr. 14, 12. august 1922, s. 212-216.
- Naselenie Rossii v XX veke. Istoritsjeskije otsjerki. Tom 1, 1900-1939*, Moskva 2000.
- Nerbøvik, Jostein: *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-1914. Ein studie i motvilje*, Oslo 1969.
- Noel-Baker, Philip: "Nansen's place in history," *Fridtjof Nansen minneforelesning*, 1961, Oslo 1962.
- Nordahl, Bernhard: *Framgutterne. Tre Aar gjennom Skrugar og Nat. Beretning om Nordpolsfærden*, Kristiania 1898.
- Nove, Alec: *An Economic History of the USSR*. Penguin Books 1980.
- Pasetskij, V.M.: *Frit'of Nansen. 1861-1930*. Moskva 1986.
- Poljakov, Iu.A.: *1921-j: Pobeda nad golodom*, Moskva 1975.

- Raffer, Kunibert og Singer, F.W.: *The Foreign Aid Business. Economic Assistance and Development Co-operation*, Cheltham 1996.
- Rhodes, Benjamin D: "American Relief Operations at Nikolaiev, USSR, 1922-1923," *The Historian*, vol. 51, nr. 4, august 1989, s. 611-626.
- Robbins, Richard G.: *Famine in Russia 1891-1892. The Imperial Government Responds to a Crisis*, New York 1975.
- Rogger, Hans: *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917*, London 1983.
- Rudeng, Erik: "Den gjenfødte sagahelt. Forbilder, forventninger og gjenklang," i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 48-57.
- Seaver, Kirsten A.: *Alexandra Voronine. Quislings unge hustru*, Oslo 1999.
- Sen, Amartya: "The Causation and Prevention of Famines. A Reply," *The Journal of Peasant Studies*, vol. 21, nr. 1, oktober 1993, s. 29-40.
- Serbyn, Roman: "The Famine of 1921-1923: A Model for 1932-1933?" i Serbyn og Krawchenko (red.): *Famine in Ukraine 1932-1933*, Edmonton 1986.
- Siegelbaum, Lewis H.: *Soviet State and Society Between Revolutions, 1918-1929*, Cambridge 1992.
- Singer, Hans: *Food aid. The Challenge and the Opportunity*, Oxford 1987.
- Stenersen, Øyvind, Ivar Libæk og Asle Sveen: *Nobels fredspris. Hundre år for fred. Prisivinnere 1901-2000*, Oslo 2001.
- Stenseth, Bodil: *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*, (rev. utgave), Oslo 2000.
- Stenseth, Bodil: "Fridtjof Nansen – Nasjonsbygger og internasjonalist", *Det norske Nobelinstituttets skriftserie*, vol. 2, nr. 3, Oslo 2001, s. 13-24.
- Subtelny, Orest: *Ukraine. A history*, Toronto 1989.
- Sørensen, Jon: *Fridtjof Nansens saga*. Oslo 1931.

- Sørensen, Øystein: *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*, Oslo 1993.
- Sørensen, Øystein: "Å skape sitt eget bilde", i Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996, s. 90-97.
- Talanov, A. V.: *Nansen. Moskva* 1960.
- Tiedemand, Lena: "Om Hjelperaadet i Ruslands Hunger-distrikter og Smaaskildringer fra Livet derovre," *Tidsskrift for dansk sygepleje*, 1925.
- Tolleshaug, Berit: *En gresk tragedie. Fridtjof Nansens rolle som høykommissær for greske flyktninger 1922-1924*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1999.
- Tolleshaug, Berit: *Fridtjof Nansen: en norsk helt i en gresk tragedie?*, Oslo 2001.
- Vogt, Benjamin: *Mennesket Vidkun og forræderen Quisling*, Oslo 1965.
- Vogt, Carl Emil: "Fridtjof Nansen og hjelpearbeidet i Russland, 1921-1923," hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2001.
- Vogt, Per (et al.): *Fridtjof Nansen. Liv og gjerning*, Oslo 1961.
- Walters, F. P.: *A history of the League of Nations*, bind 1, London 1952.
- Wehner, Markus: "Golod 1921-1922 gg. v Samarskoj gubernii i reaksija Sovetskogo pravitel'stva," *Cahiers du monde russe*, vol. 38, nr. 1-2, 1997, s. 223-242.
- Weissman, Benjamin M.: *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923*. Stanford 1974.
- Wheatcroft, Stephen G.: "Famine and Epidemic Crises in Russia, 1918-1922: The Case of Saratov," *Annales de démographie historique*, 1983, s. 329-352.
- Wheatcroft, Stephen G.: "Soviet Statistics of Nutrition and Mortality During Times of Famine, 1917-1922 and 1931-1933." *Cahiers du Monde russe*, vol. 38, nr. 4, 1997, s. 525-558.
- Zavadskaja, E.: "Nansen i Rossija," *Znanie – sila*, nr. 11, 1993, s. 132-137.

Aviser

Social-Demokraten (fra april 1923 *Arbeiderbladet*), årgang 1921, 1922, 1923.

Utrykte kilder

Nilsen, Camilla Birgitte: *An analysis of Fridtjof Nansen's motives and role in organizing the European aid to Russia after the Bolshevik Revolution*. Upublisert arbeid 1992 (finnes på Nobelinstituttet).

Sundlo, Konrad: "I Leningrad i Nansens tjeneste," utdrag av upublisert selvbiografi i Harald Sundlos eie. Jeg takker Harald Sundlo for å ha sendt meg en kopi.

Russiske arkiver:

GARF (Gosudarstvennyj Arkhiv Rossijskoj Federatsii) – Den russiske føderasjons statsarkiv:

Fond R-1058: "Polnomotsjnoe predstvitel'stvo pravitel'stv RSFSR i USSR pri vsekh zagranitsjnykh organizatsijakh pomosjtsji Rossii. 1921-1923."

Fond R-1064: "Tsentral'naja komissija pomosjtsji golodajusjtsjim (TsK Pomgol) pri VTsIK. (1921-1922)."

Fond R-1065: "Tsentral'naja komissija po borbe s posledstvijami goloda (TsK Posledgol) pri VTsIK. (1922-1923)."

Fond R-3385: "Komissija zagranitsjnoj pomosjtsji pri Prezidiume VTsIK."

RGASPI (Rossijskoj Gosudarstvennyj Arkhiv Sotsial'no-polititsjeskoj Istorii) – Det russiske statsarkiv for sosial og politisk historie:

Fond 5: "Sekretariat Lenina."

Fond 17: "Tsentral'nyj Komitet KPSS (TsK KPSS) (1898, 1903-1991)."

Fond 495: "Ispolnitel'nyj Komitet Komintern (IKKI) (1919-1943)."

AVPRF (Arkhivy Vnesnej Politiki Rossijskoj Federatsii) – Den russiske føderasjons utenrikspolitiske arkiver:

Fond 0116: "Sekretnyj fond referentury po Norvegii."

Fond 04: "Sekretariat narkoma inostrannykh del SSSR G.V. Tsjitsjerina."

Fond 05: "Sekretariat zamestitelja narkoma i narkoma inostrannykh del M.M. Litvinova."

**Nasjonalbiblioteket i Oslo,
Håndskriftsamlingen:****Nansenarkivet:**

Ms. fol. 1988, R1: "Forberedelse til overtagelse av arbeidet i Russland (1919-1921)."

Ms. fol. 1988, RU01: "Medlemmer av Nansen-organisasjonen."

Ms. fol. 1988, R6A: "Forbindelse med russiske myndigheter."

Ms. fol. 1988, R6B: "Utgifter til administrasjon."

Riksarkivet:

UD-arkivene:

P204/19: "Nansens brev."

H4S25B/18: "Nansens organisasjon av matforsyningene til Russland."

H4G2, 9/21: "Russland. Hjelp mot hungersnøden."

Vedlegg

Vedlegg 1

Nansen-Tsjitsjerin-avtalen av 27. august 1921

WHEREAS the Russian Government has learned that a conference was held at Geneva on August 15th, at which eighty delegates of Governments and private organisations were represented, to consider the measures to be taken to render assistance to the famine-and-disease-stricken areas of Russia; and

WHEREAS Dr. Nansen has accepted the invitation of this conference to act as High Commissioner to coordinate the various activities, governmental and private, deriving their authority from the said conference; and

WHEREAS Dr. Nansen has arrived at an agreement in regard to the despatch and distribution of supplies to be furnished to Russia by voluntary societies, the main lines of which are contained in annex A of this agreement; and

WHEREAS Dr. Nansen has conferred with the Russian Government as to the extent of the needs of the afflicted areas, and as to the physical factors, climatic and transport, which limit the assistance which can be effectively rendered; and

WHEREAS the Russian Government has furnished information contained in annex 2 of this agreement, which shows in detail the extent to which relief is required in each of the provinces and the methods by which relief can best be sent to these provinces; and as this information shows clearly that the amount of relief required far surpasses the maximum aid which

can be rendered either by gifts or by the efforts of European charitable organisations;

THEREFORE,

The Russian Government, realising that the funds required to prevent a catastrophe, which would not only bring appalling misery to vast numbers of Russians, but also have lasting effect on the economical life of Europe, requests Dr. Nansen, in their name at once to approach the European Governments to secure a credit for Russia of 10 000 000 pounds, which sum, although not in any way adequate to meet the present situation, would enable immediate steps to be taken to counteract the existing distress.

In requesting Dr. Nansen to undertake this mission on these lines the Russian Government expresses itself willing to undertake the following obligations towards the Governments providing the loans:

The Russian Government, on being informed of the credits which would be found by any one Government, will furnish that Government, or any organisation formed by it, with forms of request, signed by the Russian Government, and containing a clause binding the Russian Government to give relief bonds somewhat in the form attached for the value of commodities delivered;

As soon as the credits are announced the Russian Government will, in conjunction with Dr. Nansen, draw up a detailed programme of the commodity requirements and the ports at which they are to be delivered; and the lending Government, or Dr. Nansen, will make through qualified experts the most economical arrangements possible for the purchase and shipment of supplies;

In cases where the sea transport ends at a port outside Russia (e.g. Riga), the arrangements for transport by rail to the Russian frontier will be carried out by Dr. Nansen in conjunction with the neighbouring Governments concerned;

Delivery of supplies will be taken against Bills of Lading or other documents to be signed by duly authorised representatives of the Russian Government at the frontier stations or the Russian ports concerned;

Distribution of supplies shall be undertaken by the International Russian Relief Executive in Moscow constituted in accordance with the provisions of Clause 1 of the agreement contained in Annex 1 and to which a limited number of representatives of the principal lending Governments will be added and the provisions with regard to distribution and supervision shall apply *mutatis mutandis*;

In order effectively to supervise the distribution both of gifts furnished by voluntary organisations, and of any supplies furnished against governmental Relief credits, the Russian Government undertakes to allow Dr. Nansen with the approval of the Russian Government to send into Russia such personnel as he finds necessary for the Relief work, and the Russian Government guarantees them full liberty and protection while in Russia.

In addition, the Russian Government agrees to accord to Dr. Nansen the same facilities which have been accorded to the American Relief Administration in Clauses 2, 3, 4, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25 and 27 of the Agreement made with the American Relief Administration at Riga on the 20th August, 1921 and signed by Mr. Litwinoff on behalf of the Council of Peoples Commissaries of the Russian Socialist Federative Soviet Republic.

Dr. Nansen undertakes that his personnel in Russia will confine themselves strictly to the administration of relief, and will engage in no political or commercial activities whatever.

Dr. Nansen will carry on his operations where he considers relief can be administered most effectively and with the best results. His principal object is to bring relief to the famine-stricken areas of the Volga.

Made in Moscow, August twenty seventh, nineteen hundred twenty one.

Fridtjof Nansen (sign.)

High Commissioner for Russian Relief, appointed by the Geneva Conference.

Georges Tchitcherine (sign.)

Peoples Commissary for Foreign Affairs of the Russian Socialist Federative Soviet Republic.

Supplementary agreement

The Soviet Authorities agree:

First: That they will on demand of Dr. Nansen, immediately extend all facilities for the entry into and exit from Russia of the personnel Dr. Nansen may bring into Russia and while such personnel are in Russia the Soviet Authorities shall accord them full liberty to come and go and move about Russia on official business and shall provide them with all necessary papers, such as safe-conducts, *laissez passer*, etc. to facilitate their travel.

Second: That on delivery of relief supplies at the Russian ports of Petrograd, Murmansk, Archangel, Novorossisk or other Russian ports as mutually agreed upon, or the nearest practicable available ports in adjacent countries, the Soviet Authorities will bear all further costs such as discharge, handling, loading and transportation to interior base points in the areas where the IRRE may operate. Should demurrage or storage occur at above ports mutually agreed upon satisfactory such demurrage and storage is for the account of the Soviet Authorities. For purpose of this agreement, the ports of Riga, Reval, Libau, Hangö, and Helsingfors are also considered satisfactory ports. Notice of at least five days will be given to Soviet

Representatives at respective ports in case the Soviet Authorities are expected to take CIF delivery.

Third: That they will at their own expense the necessary storage at interior base points mentioned in par 2, and handling and transportation from same to all such other interior points as the IRRE may designate.

Third a: That in securing Russian or other local personnel Dr. Nansen shall have complete freedom as to selection; the Soviet Authorities will on request assist Dr. Nansen in securing such personnel.

Fourth: That in all above storage and movement of relief supplies they will give the IRRE the same priority over all other traffic as the Soviet Authorities give their own relief supplies, and on demand of the IRRE will furnish adequate guards and convoys.

Fifth: That the Soviet Authorities will provide:

The necessary premises for kitchens dispensaries and, in so far as possible, hospitals.

The necessary fuel and, when available, cooking distributing and feeding equipment for the same.

The total cost of local relief administration, food preparation, distribution etc, themselves are in conjunction with local authorities. Mode of payment to be arranged at later date.

On demand of the IRRE such local medical personnel and assistance satisfactory to the IRRE as are needed to efficiently administer its relief.

Without cost, railway, motor, water or other transportation for movement of relief supplies and of each personnel as may be necessary to efficiently control relief operations. The Soviet Authorities will for the duration of the IRRE operations assign to the IRRE for the sole use of its personnel, and transport free of cost such railway carriages as the IRRE may reasonably request.

Sixth: In localities where the IRRE may be operating and where epidemics are raging, the IRRE shall be empowered by the Soviet Authorities to take such steps as may be necessary

towards the improvement of sanitary conditions, protection of watersupply etc.

Seventh: That they will supply free of charge the necessary office, garage, storerooms etc. for the transaction of the IRRE business and when available heat, light and water for same. Further that they will place at the disposal of the IRRE adequate residential quarters for the IRRE personnel in all localities where the IRRE may be operating. All such above premises to be free from seizure and requisition. Examination of above premises will not be made except with knowledge and in presence of the representative of Dr. Nansen or of some person appointed by him and except in case of flagrant delit when examiner will be held responsible in case examination unwarranted.

Eighth: That they will give to Dr. Nansen or his representatives complete freedom and priority without cost in the use of existing radio, telegraph, telephone, cable, post and couriers in Russia, and will provide the IRRE when available and subject to the consent of competent authorities, with private telegraph and telephone wires and maintenance free of cost.

Ninth: To accord to Dr. Nansen or his representatives and couriers, the customary diplomatic privileges as to passing the frontiers.

Tenth: To supply the IRRE free of cost with the necessary gasoline and oil to operate its motor transportation and to transport such motor transportation by rail or otherwise as may be necessary.

Eleventh: To furnish at the request of the competent IRRE Authorities all IRRE personnel, together with their impediments and supplies, free transportation in Russia.

Twelfth: To permit the IRRE to import and re-export free of duty and requisition such commissary transport and office supplies as are necessary for its personnel and administration.

Thirteenth: That they will acquaint the Russian people with the aims and methods of the relief work of the IRRE in order to facilitate the rapid development of its efficiency and will assist

and facilitate in supplying the people abroad with reliable and non-political information of the existing conditions and the progress of the relief work as an aid in developing in financial support in other countries.

Dr. Nansen agrees:

Fourteenth: That his personnel in Russia will confine themselves strictly to the administration of relief and will engage in no political or commercial activity whatever, unless a special permission of the Soviet Government is previously obtained. Any personnel contravening this will [be withdrawn or discharged on the request of the Central] Soviet Authorities. The Central Soviet Authorities will submit to Dr. Nansen the reasons for this request and the evidence in their possession.

Fifteenth: That no alcohol will be imported in the relief supplies and customs inspection of imported relief supplies at points to be mutually agreed upon will [be] permitted.

Made in Moscow, August 27th Nineteen hundred twenty-one.

Fridtjof Nansen (sign.)

High Commissioner for Russian Relief, appointed by the Geneva Conference.

Georges Tchitcherine (sign.)

Peoples Commissary for Foreign Affairs of the Russian Socialist Federative Soviet Republic.

Annex A

Dr. Nansen High Commissioner for Russian Relief, appointed by the Conference held at Geneva on August 15th and Mr. Tchitcherine Peoples Commissary for Foreign Affairs representing the Russian Soviet Government, have agreed upon the following principles of European voluntary effort to help the famine stricken population in Russia.

A Committee shall be formed in Moscow which shall be called the "International Russian Relief Executive" consisting of one representative of Dr. Nansen acting on behalf of the International Relief Conference, Geneva and one Representative of the Russian Government.

The IRRE shall alone decide with regard to the distribution of supplies sent to Russia by the IRCG or any other organisation acting in conjunction with it.

The supplies sent so to Russia shall remain the absolute property of the IRCG until their final distribution.

All supplies sent to IRRE for distribution will be delivered free at the Russian frontier.

In case of supplies sent by sea to Russian Ports, the Russian Government undertakes to secure their discharge in accordance with ordinary commercial conditions. In case of failure in this respect the Russian Government will bear the liability for the consequent expense.

The Russian Government undertakes to transport free of cost all supplies from the Russian frontier to the distributing centres. The IRRE shall have the right to supervise the transport of these supplies.

The IRRE shall decide the general lines on which the detailed relief action shall be carried out and for this the Russo-American agreement of the 20th August 1921 shall serve as bases.

In the interest of systematic distribution and of the best possible use of transport facilities, the Russian Government undertakes to make use as far as possible of the IRRE for distribution of all free gifts sent from outside Russia to relieve the

famine and to inform the IRRE of all such free gifts of whatever origin sent from outside Russia for that purpose. (This does not affect the arrangements already made between the Russian Government and the American Relief Administration).

Made in Moscow August 27th 1921. (Twentyseventh Nineteen hundred and twenty-one).

Georges Tchitcherine (sign.)

Fridtjof Nansen (sign.)

Vedlegg 2

ARA-avtalen av 20. august 1921

Agreement between the American Relief Administration and the Russian Socialist Federative Socialist Republic

WHEREAS a famine condition exists in parts of Russia, and

WHEREAS Mr. Maxim Gorky, with the knowledge of the Russian Socialist Federative Soviet Republic, has appealed through Mr. Hoover to the American people for assistance to the starving and sick people, more particularly the children, of the famine stricken parts of Russia, and

WHEREAS Mr. Hoover and the American people have read with great sympathy this appeal on the part of the Russian people in their distress and are desirous, solely for humanitarian reasons, of coming to their assistance, and

WHEREAS Mr. Hoover, in his reply to Mr. Gorky, has suggested that supplementary relief might be brought by the American Relief Administration to up to a million children in Russia.

THEREFORE It is agreed between the American Relief Administration, an unofficial volunteer American charitable organization under the chairmanship of Mr. Herbert Hoover, hereinafter called the ARA, and the Russian Socialist Federative Soviet Republic hereinafter called the Soviet Authorities,

That the ARA will extend such assistance to the Russian people as is within its power, subject to the acceptance and fulfillment of the following conditions on the part of the Soviet

Authorities who hereby declare that there is need of this assistance on the part of the ARA.

The Soviet Authorities agree:

First: That the ARA may bring into Russia such personnel as the ARA finds necessary in the carrying out of its work and the Soviet Authorities guarantee them full liberty and protection while in Russia. Non-Americans and Americans who have been detained in Soviet Russia since 1917 will be admitted on approval by the Soviet Authorities.

Second: That they will, on demand of the ARA, immediately extend all facilities for the entry into and exit from Russia of the personnel mentioned in (1) and while such personnel are in Russia the Soviet Authorities shall accord them full liberty to come and go and move about Russia on official business and shall provide them with all necessary papers such as safe-conducts, laissez-passer, et cetera, to facilitate their travel.

Third: That in securing Russian and other personnel the ARA shall have complete freedom as to selection and the Soviet Authorities will, on request, assist the ARA in securing same.

Fourth: That on delivery of the ARA of its relief supplies at the Russian ports of Petrograd, Murmansk, Archangel, Novorossisk, or other Russian ports as mutually agreed upon, or the nearest practicable available ports in adjacent countries, decision to lie with the ARA, the Soviet Authorities will bear all further costs such as discharge, handling, loading and transportation to interior base points in the areas where the ARA may operate. Should demurrage or storage occur at above ports mutually agreed upon as satisfactory such demurrage and storage is for the account of the Soviet Authorities. For purposes of this agreement the ports of Riga, Reval, Libau, Hango and Helsingfors are also considered satisfactory ports. Notice of at least five days will be given to Soviet representatives at respective ports in case the Soviet Authorities are expected to take c.i.f. delivery.

Fifth: That they will at their own expense supply the necessary storage at interior base points mentioned in paragraph (4)

and handling and transportation from same to all such interior points as the ARA may designate.

Sixth: That in all above storage and movement of relief supplies they will give the ARA the same priority over all other traffic as the Soviet Authorities give their own relief supplies, and on demand of the ARA will furnish adequate guards and convoys.

Seventh: That they will give free import re-export and guarantee freedom from requisition to all ARA supplies of whatever nature. The ARA will repay the Soviet Authorities for expenses incurred by them on re-exported supplies.

Eighth: That the relief supplies are intended for children and the sick, as designated by the ARA in accordance with paragraph (24), and remain the property of the ARA until actually consumed by these children and the sick, and are to be distributed in the name of the ARA.

Ninth: That no individual receiving ARA rations shall be deprived of such local supplies as are given to the rest of the population.

Tenth: That they will guarantee and take every step to insure that relief supplies belonging to the ARA will not go to the general adult population nor to the Army, Navy or Government employees but only to such persons as designated in paragraphs (8) and (24).

Eleventh: That Soviet Authorities undertake to reimburse the ARA in dollars at c.i.f. cost or replace in kind any misused relief supplies.

Twelfth: That the ARA shall be allowed to set up the necessary organizations for carrying out its relief work free from governmental or other interference. The Central and Local Soviet Authorities have the right of representation thereon.

Thirteenth: That the Soviet Authorities will provide:

The necessary premises for kitchens, dispensaries and, in as far as possible, hospitals.

The necessary fuel and, when available, cooking, distributing and feeding equipment for the same.

The total cost of local relief administration, food preparation, distribution, etc., themselves or in conjunction with local authorities. Mode of payment to be arranged at later date.

On demand of the ARA such local medical personnel and assistance, satisfactory to the ARA, as are needed to efficiently administer its relief.

Without cost railway, motor or other transportation for movement of relief supplies and of such personnel as may be necessary to efficiently control relief operations. The Soviet Authorities will for the duration of the ARA operations assign to the ARA for the sole purpose of its personnel, and transport free of cost, such railway carriages as the ARA may reasonably request.

Fourteenth: In localities where the ARA may be operating and where epidemics are raging, the ARA shall be empowered by the Soviet Authorities to take such steps as may be necessary towards the improvement of sanitary conditions, protection of water supply, etc.

Fifteenth: That they will supply free of charge the necessary offices, garages, store-rooms, etc., for the transaction of the ARA business and when available, heat, light and water for same. Further that they will place at the disposal of the ARA adequate residential quarters for the ARA personnel in all localities where the ARA may be operating. All such above premises to be free from seizure and requisition. Examination of above premises will not be made except with the knowledge and in presence of the chief of the ARA operations in Russia or his representative and except in case of flagrant delict when examiner will be held responsible in case examination unwarranted.

Sixteenth: That they will give to the ARA complete freedom and priority without cost in the use of existing radio, telegraph, telephone, cable, post, and couriers in Russia and will provide the ARA, when available and subject to the consent of compe-

tent authorities, with private telegraph and telephone wires and maintenance free of cost.

Seventeenth: To accord the ARA and its American representatives and its couriers the customary diplomatic privileges as to passing the frontiers.

Eighteenth: To supply the ARA free of cost with the necessary gasoline and oil to operate its motor transportation and to transport such motor transportation by rail or otherwise as may be necessary.

Nineteenth: To furnish at the request of the competent ARA Authorities all ARA personnel, together with their impediments and supplies, free transportation in Russia.

Twentieth: To permit the ARA to import and re-export free of duty and requisition such commissary, transport and office supplies as are necessary for its personnel and administration.

Twenty-first: That they will acquaint the Russian people with the aims and methods of the relief work of the ARA in order to facilitate the rapid development of its efficiency and will assist and facilitate in supplying the American people with reliable and non-political information of the existing conditions and the progress of the relief work as an aid in developing financial support in America.

Twenty-second: That they will bear all expenses of the relief operation other than

Cost of relief supplies at port (See paragraph 4).

Direct expenses of American control and supervision of relief work in Russia with exceptions as above. In general they will give the ARA all assistance in their power toward the carrying out of its relief operations.

The ARA agrees:

Twenty-third: Within the limits of its resources and facilities, to supply, as rapidly as suitable organization can be effected,

food, clothing and medical relief to the sick and particularly to the children within the age limits decided upon by the ARA.

Twenty-fourth: That its relief distribution will be to the children and sick without regard to race, religion or social or political status.

Twenty-fifth: That its personnel in Russia will confine themselves strictly to the ministration of relief and will engage in no political or commercial activity whatever. In view of paragraph (1) and the freedom of American personnel in Russia from personal search, arrest and detention, any personnel contravening this will be withdrawn or discharged on the request of the Central Soviet Authorities. The Central Soviet Authorities will submit to the chief officer of the ARA the reasons for this request and the evidence in their possession.

Twenty-sixth: That it will carry on its operations where it finds its relief can be administered most efficiently and to secure best results. Its principal object is to bring relief to the famine stricken areas of the Volga.

Twenty-seventh: That it will import no alcohol in its relief supplies and will permit customs inspection of its imported relief supplies at points to be mutually agreed upon.

The Soviet Authorities having previously agreed as the absolute sine qua non of any assistance on the part of the American people to release all Americans detained in Russia and to facilitate the departure from Russia of all Americans so desiring, the ARA reserves to itself the right to suspend temporarily or terminate all of its relief work in Russia in case of failure on the part of the Soviet Authorities to fully comply with this primary condition or with any condition set forth in the above agreement. The Soviet Authorities equally reserve the right of cancelling this Agreement in case of non-fulfillment of any of the above clauses on the part of the ARA.

Made in Riga, August Twentieth, Nineteen hundred and Twenty-one.

On behalf of Council of Peoples Commissaries of the Russian Socialist Federatve Soviet Republic

Maxim Litvinov (sign.)

Assistant Peoples Commissary for Foreign Affairs.

Walter Lyman Brown (sign.)

On behalf of the American Relief Administration
Director for Europe.

Summary

Fridtjof Nansen (1861-1930), the well-known Norwegian explorer, scientist and diplomat, received the Nobel Peace Prize in 1922 for his refugee work, his repatriation of prisoners of war in the aftermath of World War I, and for his famine relief work in Soviet Russia. Russia had suffered years of war, revolution, and civil war when a severe drought occurred in 1921, and crops failed in large parts of European Russia and the Ukraine. The famine area ranged from the Ural Mountains in the east, via the Volga Basin and the Caucasus, to the southern parts of the Ukraine in the west. More than five million people may have died because of hunger and famine-related diseases.

Nansen's relief work (1921-1923) during the terrible famine is widely known as a success, both in Russia and in Norway. However, not a single serious study has been undertaken on the subject, but from the extensive Norwegian and Russian literature on Nansen, one understands that his famine relief work was impressive and saved the lives of millions of people. This is the first archive-based study to be done in this field, and the findings show us that the picture painted by Norwegian and Russian authors of Nansen's relief work has to be corrected on several points.

Nansen's famine relief organisation, popularly called the Nansen Mission, was far from the only organisation engaged in Russia. It was not even the most important one – that position

was held by the American Relief Administration (ARA), led by the later president of the United States, Herbert Hoover. The ARA was founded in 1919 by the Americans to give relief to Europe during the reconstruction after World War I. After the drought of 1921, the ARA negotiated an agreement with the Soviet authorities, which allowed it to send relief to Russia. The ARA closed its deal with the Soviet government on August 20th 1921. One week later Nansen signed an agreement with the Bolshevik government on behalf of a conference, which was held in Geneva by European non-governmental organisations wanting to send relief to Russia. This Geneva Conference appointed Nansen as High Commissioner of the European relief work. The Nansen agreement was mostly based on the ARA agreement, but differed from it in certain aspects.

The differences were important. Through its agreement with the Soviet authorities, the ARA secured the right to send relief to Russia and manage the relief operation completely free from interference by the Soviet government. That was not the case with the Nansen agreement, which allowed the Soviet government a certain control over the Nansen Mission's relief work. Soviet representatives were to decide, along with Nansen's representatives, how to carry out the relief operations. The Nansen agreement also pointed out that Nansen should approach European governments, on behalf of the Soviet authorities, to get credits for the relief work. The ARA had large stocks of food and medicine available and a numerous staff of experienced relief workers. On the very day that Nansen signed his agreement, the first ARA personnel had already arrived in Russia. Nansen's own organisation, the Nansen Mission, was under construction, so the first members of the Nansen Mission did not reach Russia until the end of November 1921, three months after the treaty was signed.

Nansen's agreement had yet another function. It was a door opener for a wide range of European relief agencies, which could give relief to the starving under the Nansen Agreement.

Important organisations like the Red Cross societies and the Save the Children unions got access to Russia through Nansen. The Nansen Mission was to coordinate and lead the work of all the organisations acting under its auspices. The Nansen organisation thus had a dual function. It was both an umbrella for several organisations and an independent relief organisation.

An analysis of the amount of relief given by the Nansen Mission shows that the organisation delivered far less supplies than the ARA. More than 80 per cent of all the relief sent by foreign organisations came from the ARA. The Nansen umbrella delivered about 13 per cent of the total foreign supplies. This includes large donors such as the Save the Children and several Red Cross societies. The Nansen Mission alone sent under 3 per cent of the relief from abroad in the first year of the operation (September 1921 – September 1922), and even less in the last year (September 1922 – August 1923).

Whereas the ARA had available for its work 61,5 million US dollars, the budget of the Nansen Mission totalled 1,2 million dollars. The ARA's Russian operation was the single most important relief operation up until that date. Compared to the ARA's work, the Nansen Mission's relief work in Russia and the Ukraine was of minor importance. This is a fact not shown in Norwegian and Russian literature.

The Nansen Mission suffered important organisational and financial problems. The Mission never functioned properly as coordinator and leader of the work of the different organisations acting under the Nansen agreement. This is shown by the fact that important relief societies withdrew from the Nansen umbrella, negotiated their own agreements with the Soviet authorities, and criticised the Nansen officials for lack of competence and effectiveness. The economy of the Nansen mission was crippled by the fact that the European governments never financed the Nansen relief work. The only exception was a loan of about 100 000 dollars from the Norwegian government. The Nansen organisation had to accept the fact that it

received only voluntary subscriptions during the relief project. Nansen himself travelled around Europe to collect money. His energy in this matter, and in trying to pursue the governments to take on the responsibility of financing the operation, as the Americans had done, is impressive.

The difference between the attitudes of European and American leaders is significant. Most of the Europeans thought that if relief were sent to Russia, one would simultaneously support the Bolsheviks, and therefore relief was not given. The Americans, especially the ARA leader Hoover, thought that by sending food one would prevent communism from spreading and even topple the Bolshevik government in Russia. The communist authorities of Russia were fully aware of Hoover's idea of "food as a weapon" and therefore disliked the ARA. This is why Russian historians from the Soviet era toned down the role played by the ARA, consequently bringing Nansen to the fore.

At times there was a lack of cooperation between the Nansen organisation and the Bolshevik officials. The Russian authorities disliked several Nansen co-workers. Conflicts broke out several times between Nansen representatives and Soviet officials. Nansen's organisation was criticised for its delivery of packages of foodstuffs to private persons. It was said that these packages were sent to people who did not need them the most, such as intellectuals, former nobles, and other hated categories. Soviet representatives also pointed out that many of these packages became objects of "speculation" and were sold on the black market. The construction of two model farms by Nansen and his organisation, financed by half of his Nobel Peace Prize money, was also opposed by the Soviet government.

Even though the Bolsheviks disapproved of parts of Nansen's relief work, they financed nearly half the organisation's budget with a loan of 500 000 dollars. The Nansen Mission also bought foodstuffs on behalf of the Russian authorities for 3,7 million dollars; the Soviet authorities were not accepted as buyers at international markets, and they therefore used Nansen

as an intermediary. Most of the food bought for the Soviet government probably reached the sick and starving. From this point of view, the Nansen Mission's greatest importance was as a buyer of food on behalf of the Soviet authorities.

In comparison with the ARA work, the relief operation of the Nansen mission had minor effect. The importance of Fridtjof Nansen's role in relieving the hungry masses of Russia and the Ukraine has been greatly exaggerated both in Norway and in Russia, despite the fact that Nansen himself repeatedly underlined that his work was small compared to that of the ARA. The significance of Hoover's organisation has not been fully appreciated or understood, either by the Norwegians or by the Russians.

This is, however, not to say that Nansen's work was meaningless. More than 20 million people were starving, and if the Nansen Mission only prevented the death of a small proportion of them, the organisation nevertheless offered aid to many human beings. There is no reason to be suspicious of Nansen's motives. He sincerely tried his best to convince the European governments to send aid to Russia, and was utterly frustrated when he failed to do so. He worked hard to collect money for the relief work, and even travelled to the famine districts to inspect them. This trip was not without risk. Eight of his co-workers, both from the Nansen Mission itself and from the affiliated organisations under the Nansen umbrella, died from famine-related diseases during the winter of 1921-22. Nansen could easily have contracted typhus on his Volga trip in 1921 and perished like these eight unlucky humanitarian workers. Finally, there is every reason to underline Nansen's capability to let his humanitarian principles rule over his political opinions. He disliked the Bolsheviks, but worked hard to relieve the starving population in the famine areas, in contrast to the leading European politicians who for pure political reasons denied the victims aid.